
Voorwoord

Beste lezer,

Voor u ligt 'Eeuw uit, eeuw in', een eenmalige uitgave van SGP-jongeren ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Staatkundig Gereformeerde Partij. Ook op deze plaats past het ons de partij te feliciteren met het ivoren jubileum: proficiat, SGP!

Op verschillende manieren is in de afgelopen tijd stil gestaan bij het jubileum van de partij. Er zijn lijnen getrokken van het heden naar het verleden en andersom. De unieke positie die de SGP altijd gehad heeft in Nederland, moet de partij koesteren.

Politieke omstandigheden veranderen. En volksvertegenwoordigers zijn onder de streep slechts passanten, die na verloop van tijd weer opgevolgd worden. SGP-jongeren neemt haar rol als politieke jongerenorganisatie serieus. We stellen ons ten doel om bij te dragen aan de politiek-inhoudelijke ontwikkeling van de SGP en stomen nieuwe generaties klaar door middel van vorming en het opdoen van ervaring

Deze essaybundel is daar een product van. Waar tijdens het jubileum vaak werd teruggeblikt op de eeuw die achter ligt, kijkt deze bundel juist vooruit naar de eeuw die voorligt. De auteurs verdienen een groot compliment voor hun bijdrage aan deze bundel. Het merendeel van hen bestaat uit leden van het Politiek Platform, het politieke hart van SGP-jongeren. Wat de redactie betreft is de bundel een mooie mix geworden van abstracte en concrete, tijdloze en actuele essays. Daarin wordt telkens teruggegaan naar de Bron van al het politieke handelen. Dat zal ook in de eeuw die voorligt houvast bieden en richting geven.

Veel leesvermaak toegewenst!

Pieter Meijers, politiek bestuurslid

Maarten van Nieuw Amerongen, politiek bestuurslid

Willem Pos, voorzitter

De verhouding tussen de overheid en media is er altijd een vol spanning geweest. Vanouds is er in de Nederlanden een grote mate van tolerantie geweest en schrok men terug voor censuur. Dit vaak tot groot ongenoegen van de geestelijke vaders van de SGP, zoals Willem Teellinck en Wilhelmus à Brakel, maar later ook van SGP-Kamerleden als dhr. Van Dis¹. Vaak ging het dan om de bescherming van goede zeden en van de heiligheid van Gods Naam.

Frans Hazeleger, commissielid Binnenland

SGP: kies positie tegen ongewenste censuur, voor waarheid en voor Gods geboden

Sinds die beginjaren van de SGP zijn er allerlei nieuwe discussies ontstaan waarvan men destijds geen notie had. De opkomst van radio en tv, maar vooral die van het internet, en daarmee samenhangend de social media, zijn revolutionair geweest. De verhouding tussen de overheid en de media staat zo meer dan ooit onder druk. Het is aan de SGP om in deze spanning de juiste woorden te vinden, zich tegenover de juiste

fronten te stellen en zo ook op dit terrein het Woord van God te laten spreken. Het zal in dit essay vooral om de nieuwere vormen van media gaan. Gedrukte media verkeren in crisis en de overheid speelt hierin een zeer geringe rol.

GESCHIEDENIS

Al voor het ontstaan van de Republiek der Nederlanden was er sprake van een gespannen

¹ Handelingen der Tweede Kamer der Staten Generaal, 49ste vergadering, 7 juli 1965, pag. 1786.

Het is aan de SGP om in deze spanning de juiste woorden te vinden, zich tegenover de juiste fronten te stellen en zo ook op dit terrein het Woord van God te laten spreken.

sfeer tussen de overheid en de media van toen: boeken en pamfletten. Karel V en zijn opvolger Philips II bestreden samen met de Rooms-katholieke Kerk op felle wijze de protestantse literatuur. Ook in de Republiek werd er controle uitgeoefend op de verspreiding van gevaarlijke ideeën door middel van gedrukte lectuur en literatuur. Toch geldt Nederland over het algemeen als een tolerant land ten opzichte van afwijkende meningen. Gedurende de zeventiende eeuw werden weliswaar tal van maatregelen getroffen, maar in de praktijk stelde de censuur in veel gevallen maar weinig voor. De regionale verschillen waren wel groot: per stad was de ernst van de repressieve maatregelen verschillend. Met name in roerige tijden werd soms ook politieke censuur toegepast vanuit de landelijke overheid.¹

Vanaf de eerste aanzet tot een Nederlandse Grondwet in 1798 is de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van pers daarin verankerd. Het recht van een vrije pers ligt nog altijd vast in onze Grondwet, waarbij deze wel wordt ingekaderd door 'ieders verantwoordelijkheid jegens de wet'. Door de opkomst van de radio kreeg de overheid een nieuwe taak in het verdelen van de schaarse ruimte van programmering: de overheid moest zorgen voor een goed en divers media-aanbod. Ook bij de televisie gold deze opdracht. Gedurende de twintigste eeuw werd de

invloed van de overheid op de inhoud geleidelijk aan groter. Er kwam subsidie voor televisieprogramma's en de overheid stelde steeds meer inhoudelijke eisen. Censuur werd juist steeds minder toegepast. Was er in de twintigste eeuw nog geregeld sprake van godsdienstige of morele censuur, dit werd zeker na de zestiger jaren steeds minder geaccepteerd en verdween richting de eenentwintigste eeuw vrijwel geheel.

Rond de eeuwwisseling ontstond een nieuw medium dat alle verhoudingen tussen overheid en media totaal omgooid: het internet. Had de overheid bij boeken nog fysieke mogelijkheden als verbranding en bij radio en tv tot verbanning uit de ether, bij internet zijn er eigenlijk vrijwel geen reële mogelijkheden om censuur toe te passen. De relevantie van door de overheid betaalde (televisie)programma's nam daardoor ook fors in betekenis af. Via internet is op allerlei manieren aan filmmateriaal te komen en ook informatie hoeft niet meer uitsluitend bij de 'staatsomroep' vandaan te komen.

MEDIASTELSEL

Speciale aandacht vraagt het mediastelsel van Nederland. Begon de radio als een commercieel product waar vooral bedrijven gebruik van maakten, in de jaren dertig vond de overheid het nodig de schaarse ruimte te verdelen. Dit gebeurde via de lijnen van de toentertijd vrij duidelijke maatschappelijke zuilen. Er was in die tijd nog geen sprake van publieke financiering van de radioprogramma's. Het uitgangspunt van de verzuiling werd lange tijd vastgehouden en is zelfs tot op de dag van vandaag nog niet geheel verdwenen. Ook de ruimte op de televisie werd volgens de lijnen van de verzuiling verdeeld. Op deze systematiek kwam echter steeds meer kri-

¹ F. J. P. M. Hoefnagel, *Geschiedenis van het Nederlands inhoudelijk mediabeleid*. Amsterdam: Pallas Publications, 2005.

tiek. Dit had tot gevolg dat er vanaf de jaren '60 steeds meer ruimte kwam voor andere stromingen én dat het samenwerkingsverband NOS een steeds grotere rol kreeg. De overblijfselen van de verzuiling zijn voor de kenner nog steeds zichtbaar, maar met de oude zuilen is ook de strikte indeling van media verdwenen. Belangrijke verschilpunten zijn nu veel meer het genre, de keuze van onderwerpen en in mindere mate de politieke kleur.²

Daarnaast is er in de afgelopen jaren ook ruimte gekomen voor de commerciële omroepen. Deze moeten het zonder overheidssteun doen, maar hebben daardoor meer vrijheid in de invulling van hun zendtijd. In de Mediawet ligt namelijk het overheidsbeleid vast met betrekking tot zowel de publieke als de commerciële media. Voor de publieke media zijn de uitgangspunten van het overheidsbeleid kwaliteit, pluriformiteit, onafhankelijkheid en bereik. Doelen van de publieke media zijn informatie, cultuur en educatie. Amusement mag sinds de wetwijziging van 2016 alleen nog getoond worden als dit in dienst staat van deze doelen. Voor de commerciële omroep zijn er in de wet alleen bredere kaders meegegeven. Dit betreft bijvoorbeeld de ruimte voor advertenties en beschermende bepalingen voor minderjarigen.

DESINFORMATIE

Een actuele discussie betreft de jacht op zogenaamd 'fakenews'. Sinds het presidentschap van Donald Trump wordt steeds meer gesproken over de (n)betrouwbaarheid van nieuws. Niet alleen Trump, maar ook andere populistische politici wijzen er al langere tijd met enig

Niet alleen Trump, maar ook andere populistische politici wijzen er al langere tijd met enig enthousiasme op dat de media niet het echte nieuws vertellen.

enthousiasme op dat de media niet het echte nieuws vertellen. De feiten worden zo ingekleurd dat het de werkelijkheid geweld aan doet - of feiten worden domweg genegeerd. Omgekeerd verwijten tegenstanders van Trump en andere meer populistische politici dat zij feiten ontkennen of zelfs feiten verzinnen. Hiertoe gaven Trump en zijn staf overigens ook zelf wel aanleiding door te spreken over 'alternative facts'. Discussie over 'nepnieuws' speelde ook een grote rol in de discussie rondom de Brexit. Zowel voorstanders als tegenstanders kregen regelmatig het verwijt zich schuldig te maken aan het verspreiden van onjuiste informatie. De discussie over nepnieuws kreeg in Nederland politiek gewicht toen bleek dat een Europese organisatie de Nederlandse pers controleerde op nepnieuws geproduceerd door Rusland.

Al met al staan we hier voor een uiterst boeiend thema. Het debat hierover zal de komende decennia steeds meer en steeds sterker terugkeren op de politieke agenda. Enerzijds wordt steeds duidelijker dat de NOS, als publieke omroep, een heel duidelijke inkleuring geeft van de feiten.³ Het is duidelijk dat de NOS de inzet voor windmolens en zonnepanelen heel positief benadert, politici die zich keren tegen (massa-)immigratie zijn volgens de NPO extreemrechtse

² Marita Mathijssen, *Boeken onder druk: Censuur en pers-onvrijheid in Nederland sinds de boekdrukkunst*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.

³ Een duidelijke schets van hoe deze inkleuring in het NOS-journaal werkt, wordt gegeven door Marbe, Nausicaa (2018, September 28). Zo werkt de hersenspoeling van de NOS. *De Telegraaf*.

politici⁴ en Israël onderdrukt Palestijnse 'vrijheidsstrijders'.⁵ Praktisch geschoolde Nederlanders die de rekening van de klimaattransitie en de (massa-)immigratie de komende jaren zullen moeten betalen, zullen een steeds sterkere afkeer krijgen van deze media. De Amerikaanse situatie laat zien waar dit toe kan leiden: een evidente leugen van een populistische president wordt eerder geloofd dan een onderbouwd artikel van een gerenommeerde krant. Deze situatie hebben de media (wellicht onbewust en onbedoeld) zelf in de hand gewerkt door steevast kleuring te geven aan de feiten en geen eerlijk en objectief beeld te geven van de werkelijkheid. Anderzijds zal de strijd tegen zogenaamd nepnieuws op social media steeds feller worden, ook vanuit de overheid. In het Tweede Kamerdebat⁶ over de Europese organisatie die nepnieuws uit Rusland moet tegengaan, werd schrijnend duidelijk dat deze strijd een ideologische strijd is tegen een onbekende vijand. Ondanks herhaalde vragen kwam er geen antwoord op de cruciale vraag wat nu precies de desinformatie is waartegen de strijd wordt aangebonden. Intussen krijgen gebruikers van fora als Facebook en Twitter steeds vaker te maken met geweerde informatie, met name uit de rechterkant van het publieke debat.⁷ Deze vorm van censuur zal ervoor zorgen dat Nederland langs nieuwe lijnen gaat 'verzuilen', of beter: verkoken. Als bepaalde opvattingen worden verdrongen van publieke fora, dan worden er op den

De uitersten in het publieke debat zullen niet meer met elkaar in gesprek zijn, omdat er geen gemeenschappelijke basis meer is om het over te hebben.

duur nieuwe fora gecreëerd. Dit zal er in toenemende mate toe leiden dat het publieke debat verkokert en dat iedereen alleen nog maar bevestigd wil worden in zijn eigen gelijk. De uitersten in het publieke debat zullen niet meer met elkaar in gesprek zijn, omdat er geen gemeenschappelijke basis meer is om het over te hebben.

POSITIE SGP

De SGP heeft zich vanouds maar heel weinig beziggehouden met het mediabeleid. Kenmerkend is de opmerking van ds. Abma aan het eind van zijn korte bijdrage bij een debat over de media: 'Ten slotte betreuren wij het, dat aan dit vraagstuk zoveel tijd en aandacht wordt geschonken, terwijl er oneindig veel hogere belangen zijn, waaraan men tot schade van het gehele volk voorbijgaat.' Ook in debatten over nepnieuws laat de SGP weinig prominent van zich horen. Deze terughoudendheid is geheel begrijpelijk. Allereerst had de achterban van de SGP geen enkel belang bij de publieke media en is er tot op de dag van vandaag minder dan gemiddelde be-

⁴ In de Nieuwsuur-uitzending van vrijdag 21 augustus 2015 werd zelfs een vergelijking getrokken met het nazisme, zie <https://www.uitzendinggemist.net/aflevering/326876/Nieuwsuur.html>

⁵ Zie bijvoorbeeld NOS Buitenlandredactie. (2018, Mei 15). Opgehaald van NOS: Twee Palestijnen gedood, ziekenhuizen Gaza nog vol met gewonden

⁶ Het debat over de vrijheid van meningsuiting van 19 juni 2018 in De Tweede Kamer is terug te zien via <https://debatgemist.tweedekamer.nl/debatten/vrijheid-van-meningsuiting-en-vrije-pers>

⁷ Lees verder Knopers, F. (2017, Augustus 11). Opgehaald van Marketupdate: <https://marketupdate.nl/columns/column-bestrijding-nepnieuws-woord-censuur/> en Knopers, F. (2018, Augustus 23). Opgehaald van Geotrendlines: <https://www.geotrendlines.nl/censuur-op-social-media-neeemt-toe/>

langstelling voor de publieke omroep. Daarnaast verkeert de SGP in een lastige positie door enerzijds pleidooien te houden voor 'kuising' van de omroepen en anderzijds overheidsbemoeienis in het kader van emancipatie juist te willen afwijzen. Datzelfde geldt ook voor de discussie over nepnieuws. Enerzijds is het gevaarlijk de overheid een rol toe te dichten in het opsporen van nepnieuws, anderzijds is het de SGP geweest die herhaaldelijk heeft gevraagd om het ingrijpen bij godslasterlijke bijdrages in verschillende media. De vraag naar de rol van de overheid is een lastige en zeker voor een christelijke partij in een postmoderne context moeilijk te beantwoorden.

Omdat media niet meer zijn weg te denken uit de levens van alle Nederlanders is het wel noodzakelijk dat de SGP zich de komende vijftig jaar actief mengt in de discussies over de media. Daarvoor kunnen de volgende uitgangspunten dienstig zijn.

KWALITEITSMEDIA

Onafhankelijke media met een hoge kwaliteit zijn voor een samenleving van ontzettend groot belang. De beschikbaarheid van allerlei informatie via social media en internet doet geen afbreuk aan dat belang, maar is er juist een nieuw argument voor. Meer dan ooit is er behoefte aan onafhankelijke media die onderzoek doen, feiten checken en de feiten ook zelf eerlijk en genuanceerd weergeven. Het is daarom zeker niet verkeerd dat de overheid media die aan deze taken gestalte geven, steun biedt. Het gaat dan dus om verslaglegging van belangrijke gebeurtenissen, onderzoek naar politieke en maatschappelijke thema's, interviews en mogelijk ook praat-

programma's. Bij die laatste moet er dan uiteraard vooral ruimte zijn voor experts en niet zozeer voor minder of meer bekende Nederlanders die hun mening ten goede geven. Al deze dingen kan een commerciële omroep niet of nauwelijks doen. Cultuur, geschiedenis en diepgaande onderzoeksjournalistiek zijn nu eenmaal geen zaken waar mensen veel geld voor overhebben. Het zijn echter wel dingen die voor een goed functionerende maatschappij aandacht behoeven.

Het moge duidelijk zijn dat het geschetste beeld ver af staat van de huidige publieke omroep. In theorie lijkt het redelijk te kloppen, in de praktijk is er bij de NPO echter ruimte voor allerlei series en realityprogramma's die hoogstens op detailniveau nog aansluiten bij de doelen zoals vastgelegd in de Mediawet. De SGP zou steeds weer met voorstellen moeten komen om de commerciële elementen uit de publieke media weg te nemen. De strijd om kijkcijfers is irrelevant. Maatgevend zijn genre en kwaliteit. Dramaseries en allerlei dure groepsreizen kunnen prima worden verzorgd door commerciële omroepen. NRC heeft eens berekend dat amusement, sport en expressie (daaronder vallen met name de dramaseries) de helft van het totale budget voor de publieke omroep beslaat.⁸ Dat geld kan beter besteed worden aan onderzoeksjournalistiek of opinieprogramma's. De publieke omroep is er alleen voor programma's die goed zijn voor de maatschappij, maar niet kunnen worden verzorgd door de commerciële omroep omdat er te weinig geld voor is. Pleiten voor het totaal verdwijnen van de publieke omroep zou het einde betekenen van onafhankelijke media. Media zijn in de commerciële wereld immers altijd afhanke-

⁸ Benjamin, Jan & Takken, Wilfred. (2016, Februari 2). Hoe duur is uw publieke omroep? *NRC Handelsblad*.

lijk van externe financiering? NPO 3 kan zonder enig bezwaar direct worden opgeheven. Nieuws wordt op deze zender zo simplistisch weergegeven dat er geen enkele ruimte is voor nuance en verdieping. De best bekeken programma's zijn dramaseries, programma's met obscure thema's en zogenaamde humor.

ONAFHANKELIJKE MEDIA

Naast de kwaliteit van media is ook de onafhankelijkheid een groot goed. De jacht naar nepnieuws of desinformatie is op zichzelf niet verkeerd, maar dient niet door de overheid te worden uitgevoerd.

Juist kwaliteitskranten en de publieke omroep worden geacht op basis van feiten de desinformatie die op allerlei fronten wordt verspreid te checken en recht te zetten. Het is niet aan de overheid, en zeker niet aan de Europese overheid, om onjuiste informatie op te sporen en te censureren. Daarvoor is met name een praktisch argument doorslaggevend, namelijk: waar ligt de grens? In de praktijk is ontzettend veel van de aangeboden informatie een kwestie van interpretatie. Wanneer is iets evident nepnieuws? In de uiterste consequentie leidt ingrijpen door de overheid tot zeer onwenselijke situaties. Het is uiteraard wel aan de overheid om zelf betrouwbare informatie aan te bieden op haar beleidsterreinen. Zeker op het gebied van gezondheid kan het ministerie van Volksgezondheid een rol spelen in het ontmantelen van allerlei spookverhalen. Dit doet de overheid dan echter niet door foute informatie op te speuren, maar door zelf te komen met betrouwbare en goed onderbouwde informatie.

Het is zeker ook aan de overheid om voldoende onafhankelijke media in stand te houden die zorgen voor een kwalitatieve correctie op de over-

vloed aan hele en halve leugens op allerlei nieuwsfora. De overheid doet er goed aan ver te blijven bij een beoordeling van de *feitelijkheid* van nieuws. Zeker als het gaat om onderzoek en onderzoeksresultaten dient de overheid de haar onwelgevallige informatie niet tegen te gaan. Onderzoeksjournalistiek wordt helaas te weinig gewaardeerd. Toch heeft deze vorm van journalistiek al vele malen bijgedragen aan het aan de kaak stellen van misstanden als fraude en integriteitsschendingen. Voor dat moment lijkt dergelijke berichtgeving schadelijk voor het vertrouwen in instituties; uiteindelijk draagt het echter bij aan de betrouwbaarheid van die instituties.

De SGP zelf mag, als christelijke partij, wel de vinger leggen bij kwalijke vormen van desinformatie. Zeker als het over politieke laster of om evidente leugens gaat, mag de SGP niet nalaten om de waarheid boven de leugen te stellen.

LOKALE MEDIA

Waar de SGP zich ook voor zou kunnen inzetten, is voldoende lokale media. Juist lokaal is er de afgelopen tijd een enorme verarming opgetreden in de journalistiek. Op verschillende niveaus zou er gepleit moeten worden voor meer financiële steun voor lokale journalistiek. Steun die gebruikt kan worden om de politiek te volgen, regionaal nieuws te verslaan en mensen op de hoogte te houden van belangrijke ontwikkelingen in hun directe omgeving. Lokale en regionale cultuur en geschiedenis kunnen hierdoor dichterbij de mensen worden gebracht. Daarnaast draagt regionale onderzoeksjournalistiek bij aan het goed functioneren van de democratie. Een zaak die van groot belang is, maar onvoldoende wordt opgepakt door commerciële instellingen.

Zeker als het over politieke laster of om evidente leugens gaat, mag de SGP niet nalaten om de waarheid boven de leugen te stellen.

GODS GEBODEN

Het is zaak dat de SGP zich blijft keren tegen de overtreding van Gods geboden in de media. Zeker wanneer dit betaald wordt van belastinggeld. Een schrijnend voorbeeld van een door de belastingbetaler gefinancierd programma is Spuiten en slikken.

Op een 'laagdrempelige' manier worden kinderen en jongeren hier meegenomen in de nieuwste ontwikkelingen op seksueel gebied en in de drugswereld. Op dit soort momenten is de SGP het aan haar beginselen verplicht een proteste-rend geluid te laten horen. Het is al bizar dat dit soort programma's worden getoond, dat de be-

lastingbetaler voor de kosten opdraait, maakt het nog veel erger. Ook het vele vloeken op de publieke omroep moet met zekere regelmaat worden benoemd. De SGP mag er nooit aan wennen dat de Naam van God wordt gelasterd in programma's die betaald worden door de overheid. Er worden aan de media verschillende kaders meegegeven. Het is aan de SGP om hierin zoveel mogelijk recht te laten doen aan de goede geboden van God.

MEDIA

Eigenlijk valt het te betreuren dat een heel hoofdstuk in deze essaybundel is gewijd aan media. Zijn er geen belangrijkere thema's? Ongetwijfeld zijn er veel belangrijker thema's. Toch zal er de komende jaren een felle strijd gevoerd worden juist rondom de media. Het is aan de SGP om dan toch positie te kiezen. Positie tegen ongewenste censuur, positie voor de waarheid en positie voor Gods geboden.

Verjaardagen, en zeker eeuwfeesten, geven een bijzondere gelegenheid om vooruit te kijken naar de periode die komen gaat. Verwachtingen kunnen worden uitgesproken, vergezichten getekend en uitdagingen onderkend. Een mentaliteit als deze past goed bij een partij als de SGP, die zich niet wil laten leiden door de waan van de dag. Duurzame ontwikkeling is daarom een ontzettend belangrijk thema, omdat het bijna per definitie gaat over de lange termijn. Duurzame ontwikkeling gaat over zaken die vele politieke cycli of zelfs generaties bestrijken. Een verre blik als het gaat om duurzaamheid is geen overbodige luxe, maar bittere noodzaak.

Friso Oostenbrink en Johannes van der Poel, commissie Duurzame Ontwikkeling en Landbouw

Duurzaamheid

THEMATIEK

Lang is verzuimd voldoende om te zien naar de aarde en rekening te houden met de effecten van ons consumptiegedrag. Nu duidelijk is dat we op te grote voet hebben geleefd, is het zaak onze samenleving en economie toekomstbestendig te maken. Deze taak is niet gemakkelijk, en vereist daarom een open blik en het maken van lastige keuzes; naïviteit en ontkenning zijn geen optie. Tegelijk moet rekening gehouden worden met het feit dat er bij grote transitie ook verliezers zijn, die tege-

moetgekomen moeten worden. Daarbij is nodig dat wordt uitgegaan van de lange termijn; duurzaamheid is een thema waarvoor de normale politieke spanningsboog van vier jaar niet geschikt is. Consistent beleid is dus van het aller-grootste belang. Ten slotte is het besef dat de mens de thermostaat van de aarde niet in eigen hand heeft essentieel. Dit heeft gevolgen voor beleid dat wordt ontwikkeld door de Nederlandse politiek. Dit besef voorkomt een maakbaarheidsgeloof.

Leidend moet dus zijn een eerlijk en realistisch

Nu duidelijk is dat we op te grote voet hebben geleefd, is het zaak onze samenleving en economie toekomstbestendig te maken.

duurzaamheidsbeleid. Daarbij verdienen volgens SGP-jongeren de volgende thema's speciale aandacht: betrokkenheid van de gewone man, energievoorziening, internationale context, watervoorziening en klimaatadaptatie. In dit essay worden deze thema's besproken en worden een aantal handvatten mee te geven voor de bepaling van toekomstig beleid.

Betrokkenheid van de gewone man bij duurzaamheid

Afgelopen jaren is het bedje keurig voor ons, Nederlanders, gespreid. Wij leven in een van de meest welvarende landen van de wereld, en nergens doet de overheid zoveel voor haar burgers als in ons kleine kikkerlandje. Zolang wij ons netjes gedragen, ons aan de wet houden en onze belasting betalen, is er niemand die ons lastigvalt, en kunnen we doen waar we zin in hebben. De armenzorg hebben we via het belastingsstelsel en het sociaal vangnet uitbesteed aan de overheid, de gezondheidszorg via de zorgpremie aan de zorgverzekeraars en medische professionals. Als ik geen zin heb om me in te zetten voor buurt, kerk of sportclub heb ik de vrijheid om los van alles en iedereen te leven, met minimale verplichtingen en verantwoordelijkheden. Die vrijheid is een groot goed. De overheid heeft een verantwoordelijkheid jegens haar burgers en niet voor niets zijn er grenzen gesteld aan wat de overheid wel en niet van een burger mag verwachten. Tegelijkertijd is het de vraag of het wenselijk is dat de burger zulke hoge verwach-

tingen van de overheid heeft, maar daar niets tegenover hoeft te stellen. Burgerlijke apathie dringt steeds meer door in onze samenleving, terwijl de uitdagingen over de hele breedte van de maatschappij niet minder worden. Van zelfmoordpreventie tot energievoorziening; niet langer kan worden verwacht dat de overheid alles opknapt. Ook burgers moeten investeren, in oplossingen voor maatschappelijke problemen en in elkaar. Daarvoor is het van groot belang dat de burger wordt meegenomen in de discussie en de besluitvoering.

Daarbij sluit de Bijbelse notie van rentmeesterschap een houding van achteroverleunen als het gaat om milieu uit. De mens heeft de opdracht meegekregen verantwoordelijkheid te dragen voor de schepping. We hebben deze aarde gekregen om van haar vruchten gebruik te maken, maar dit recht kan niet worden gezien zonder de plicht om goed voor haar te zorgen. De opdracht luidde immers om de aarde te bebouwen *en* te bewaren. Het verlies van dit besef heeft ertoe geleid dat we de afgelopen jaren en decennia op te grote voet hebben geleefd, en een terugkeer naar dit principe moet onvermijdelijk tot actie leiden.

Duurzaamheid wordt nog te vaak als een technisch en technocratisch dossier gezien; iets wat we liever uitbesteden aan de overheid. Kolen centrales en windmolens zijn voor burgers oninteressant, behalve als ze in de achtertuin komen te staan. Regelgeving is vaak obscuur en voor het gevoel nogal willekeurig. Daarbij is het vooral een last, een checkbox die moet worden aangevinkt, maar niet iets waar we vrijwillig moeite in willen steken. Wij mopperen, terwijl de politiek slimme plannen mag bedenken. Zolang wij er maar geen last van hebben, kunnen we er mee leven. En de politiek maakt hier, met de ge-

Ondanks de hoge kosten en de voortdurende tegenstand is een verduurzaming van onze energievoorziening hard nodig.

bruikelijke overmoed, graag gebruik van. Duurzaamheid heeft de afgelopen jaren vaak genoeg op de politieke agenda gestaan, maar partijen die prat gaan op hun aandacht voor duurzaamheid schieten zichzelf in de voet door over de hoofden van burgers heen te willen beslissen.

In de komende jaren gaat er een groot aantal thema's een grote rol spelen op het gebied van duurzaamheid. Duurzaamheid is immers meer dan alleen CO₂-reductie. Het is van belang op verschillende beleidsterreinen en op verschillende bestuursniveaus. Hieronder gaan verschillende terreinen besproken worden. Als een rode draad door al deze kwesties loopt echter één hele belangrijke voorwaarde: zorg dat burgers het beleid kunnen accepteren, dat ze er een rol in spelen en dat ze dat ook weten. Want in een samenleving is het van doorslaggevend belang dat burgers een gevoel van verantwoordelijkheid voor hun omgeving kennen en in een democratie is het van doorslaggevend belang dat burgers inspraak hebben in het beleid.

De rol van de SGP moet, zoals vaker, er een zijn van constructieve meedenker. Duurzaamheid moet worden aangemoedigd, maar tegelijkertijd is het onverstandig om blindelings op de sneltrain van de klimaatreligie te springen. De plek van de SGP in de Haagse politiek leent zich er uitstekend voor om kritische noten te plaatsen, maar daarbij ook mee te denken over oplossingen. De SGP kan zich hierbij inzetten voor compensatie de verliezers van de duurzaamheids-

transitie. Verder kan ze individuele burgers stimuleren om zich in te zetten voor duurzaamheid, bijvoorbeeld door de aanleg van zogenaamde groene daken te stimuleren.

ENERGIEVOORZIENING

Nu al neemt de energietransitie een prominente plek in op de duurzaamheidsagenda. Het kabinet is voornemens de kolencentrales te sluiten en over te stappen naar een duurzamere energievoorziening. De manier waarop dat gaat, stuit echter om verschillende redenen op terrechte en onterechte weerstand. Met name de hogere energierekening die komt kijken bij deze overgang stuit mensen tegen de borst en treft voornamelijk mensen met lagere inkomens in de portomonnee.

Ondanks de hoge kosten en de voortdurende tegenstand is een verduurzaming van onze energievoorziening hard nodig. Allereerst omdat onze afhankelijkheid van fossiele brandstof slecht is voor het milieu. Het getuigt van slecht rentmeesterschap voortdurend grondstoffen uit de grond te halen zonder er iets voor terug te (kunnen) doen. Bovendien dwingt onze afhankelijkheid van fossiele brandstoffen ons ook gas en olie te kopen van dubieuze regimes met een slecht rapport voor bijvoorbeeld mensenrechten, of van landen als Rusland, waarmee Nederland een gespannen relatie heeft. Daarnaast komt het einde van de Groningse gasbel nu rap in zicht. Het is daarom ook geopolitiek van belang de energievoorziening in de toekomst zeker te stellen en dus te verduurzamen.

De afgelopen periode heeft ons geleerd dat het onmogelijk is om zonder problemen oneindig energie op te wekken. Naast een duurzame opwekking van energie moet daarom in de eerste plaats worden gelet op de *besparing* van ener-

gie. Energie die niet wordt gebruikt hoeft immers ook niet opgewekt te worden. Door de jaren heen zijn hier al diverse stappen in gemaakt, bijvoorbeeld op het gebied van isolatie, maar er valt in de toekomst nog veel winst te behalen. Daarbij moet de overheid in gedachten houden dat haar rol voornamelijk faciliterend moet zijn. Harde regels en verboden kunnen in sommige gevallen helpen, maar uiteindelijk weten ondernemers en huiseigenaren het beste hoe zij energiebesparing in hun pand of huis het best vorm kunnen geven. En zij zijn uiteindelijk ook degenen die, door middel van een lagere energierekening, de vruchten plukken van energiebesparende investeringen.

Niet al het energieverbruik kan echter worden weg bespaard. Daarom is het van belang om op zoek te gaan naar alternatieve bronnen van energie. Deze kwestie valt niet op korte termijn op te lossen, en vereist daarom een lange adem en consistent, rationeel beleid. Duurzaamheid is eigenlijk per definitie een kwestie van de lange termijn, en dat geldt in het bijzonder voor de energievoorziening. Op dit moment wordt vooral ingezet op oplossingen voor de korte termijn: windmolens en zonnepanelen. Als de energievoorziening echter alleen bestaat uit weersafhankelijke bronnen als windmolens en zonnepanelen, kan de energievoorziening onder druk komen te staan in tijden met weinig wind en weinig zon. De SGP moet zich daarom inzetten voor een innovatieve energiesector, die kan zorgen voor een gediversifieerd aanbod van energie. Daarbij moet er vooral aandacht zijn voor stabilere energiebronnen, zoals waterkracht of geothermie. Ook moet worden gekeken, en waar nodig geïnvesteerd, in energiebronnen die pas op lange termijn rendabel worden, zoals thoriumenergie. Ook bijzonder belangrijk, en in het

huidige debat vaak over het hoofd gezien, is energieopslag. Wind- en zonne-energie kunnen niet worden opgewekt als het windstil is en de zon niet schijnt. De opwek is daarom niet erg stabiel en dat kan tot problemen leiden. Investeren in opslag van elektriciteit of bijvoorbeeld waterstof is daarom nodig, zodat er in bewolkte, windstille periodes een reserve is die kan worden aangesproken.

Een van de belangrijkste trends in de energievoorziening is de zogenaamde elektrificatie. Energie gewonnen uit nieuwere energiebronnen, zoals wind- en zonne-energie, is eigenlijk altijd elektriciteit. Daarnaast is elektriciteit over het algemeen efficiënter dan de verbranding van fossiele brandstoffen. Deze ontwikkeling is daarom aan te moedigen, maar er moet ook aandacht worden besteed aan problemen die hierbij kunnen ontstaan. Het zal bijvoorbeeld voor lage inkomens moeilijk worden om de investeringen te doen die nodig zijn om af te stappen van fossiele brandstoffen. De grootste uitdaging van de energietransitie zal daarom zijn om iedereen in staat te stellen eraan mee te doen. Anderzijds is het voor individuen makkelijker om zelf elektrische energie op te wekken, waardoor burgers duurzame energievoorziening in eigen hand kunnen nemen. Initiatieven die dit ten doel hebben, bijvoorbeeld zonnepanelen op het dak van particulieren, moeten daarom ondersteund worden.

Voor de huidige energievoorziening zijn we nog voor een aanzienlijk deel afhankelijk van Gronings gas. Die afhankelijkheid is niet lang meer houdbaar. De aardbevingen in Groningen laten zien dat we niet zomaar kunnen blijven doorpompen, en daarnaast moeten we op termijn van de fossiele brandstoffen af. Van de ene op de andere dag de gaskraan volledig dichtdraaien is

De aardbevingen in Groningen laten zien dat we niet zomaar kunnen blijven doorpompen.

echter geen optie. Allereerst is het gas nodig om de Nederlandse huizen te verwarmen, ten tweede hebben we nog internationale leveringsverplichtingen die we moeten nakomen. Ten derde is gas een relatief schone energiebron, in vergelijking met bijvoorbeeld olie en kolen. Het is daarom niet verstandig om de gaskraan dicht te draaien als we als gevolg daarvan moeten overstappen op vervuilender vormen van energie. De gaskraan mag dus niet zover dicht dat de binnen- en buitenlandse gaslevering in gevaar komt, of als we daarom andere fossiele brandstoffen moeten gaan verbranden om aan onze energie te komen. Het is zaak om zo snel mogelijk alternatieve energiebronnen te vinden, die een stabiel aanbod van energie tot stand kunnen brengen. Daar moet serieus werk van gemaakt worden, maar tot die tijd hebben we nog een beperkte hoeveelheid gas nodig. Dat hoeft niet uit Groningen te komen: tien jaar geleden is er flink geïnvesteerd in gasverbindingen met landen als Rusland. Wat Groningen betreft, moet Den Haag eindelijk een werkelijke handreiking doen aan de Groningers, en niet blijven treuzelen met het vergoeden van de aardbevingsschade. Nederland is jaren verwarmd door het Gronings gas. We kunnen Groningen nu niet in de kou laten staan.

GLOBALISERING EN DUURZAAMHEID

In deze tijd van open grenzen kan er geen Nederlands beleid meer worden gemaakt zonder rekening te houden met de internationale implicaties daarvan. Andersom kan het beleid van

landen om ons heen grote invloed hebben op Nederland. Op het gebied van duurzaamheid, waar veel problemen grensoverschrijdend zijn, is dit effect nog veel beter zichtbaar. Het is daarom nuttig om na te denken over duurzaamheid in een internationale context.

De duurzaamheidsagenda wordt op het moment al voor een aanzienlijk deel bepaald door internationale afspraken. Het klimaatakkoord van Parijs, dat door verreweg de meeste landen is ondertekend, zou de opwarming van de aarde tot 2 graden moeten beperken. Nederland voert dit verdrag in Europees verband uit, en is in die hoedanigheid verplicht de CO₂-uitstoot in 2030 met 40 procent gereduceerd te hebben ten opzichte van 1990. Tegelijkertijd heeft duurzaamheidspolitiek ook een sterk binnenlandse component. Nederland is bijvoorbeeld vrij om te bepalen hoe die reductie tot stand gaat komen, en Rutte III heeft de voorgenomen reductie nog eens vrijwillig verhoogd tot 49 procent. Maar duurzaamheid is meer dan alleen CO₂-reductie; de energievoorziening zal bijvoorbeeld steeds internationaler worden.

De vraag is welke rol Nederland volgens de SGP moet spelen in de wereld als het gaat om duurzaamheid. Hobbelen we, als klein landje dat nauwelijks impact heeft op de internationale emissies, achter de grote landen aan of is er ruimte voor een Nederlandse voortrekkersrol? Laten we de Europese Unie bepalen wat ons duurzaamheidsbeleid wordt, of willen we dat koste wat kost in eigen hand houden? Heeft Nederland de verantwoordelijkheid om te verduurzamen, ook als andere landen niet meedoen? Bij het bepalen van een duurzaamheidsagenda voor de toekomst zijn dit soort vragen onontkoombaar.

Hierbij moet worden bedacht dat het grootste

Het is daarom nuttig om na de denken over duurzaamheid in een internationale context.

deel van Nederland onder de zeespiegel ligt, en dat een zeespiegelstijging Nederland daarom hard kan raken. Een duurzame wereld is daarom ook direct in het Nederlands belang belang. Alleen daarom al is het geen optie om op de handen te zitten wachten tot anderen iets gaan doen. Anderzijds is het zo dat Nederland veel problemen niet in haar eentje kan oplossen, waardoor het zinloos is om unilateraal beleid te voeren. Dit effect wordt versterkt door het feit dat Nederland een klein, open land is. Er moet dus bijvoorbeeld altijd worden gekeken of vervuiling zich niet verplaatst. Dat alles maakt dit toch al zo complexe onderwerp nog ingewikkelder.

In de huidige situatie in de wereld met al haar spanningen ligt het gevaar op de loer dat duurzaamheid ondergensnieuw raakt op de internationale agenda. Het feit dat de Verenigde Staten hebben aangegeven zich te willen terugtrekken uit het Parijse klimaatakkoord is wat dat betreft een teken aan de wand. Vanwege het grensoverschrijdend karakter ervan is het van belang dat Nederland zich blijft inzetten om het thema op tafel te houden. Dit komt echter niet geloofwaardig over als wij zelf de kantjes ervan aftopen. Nederland moet zich daarom houden aan de afspraken die op internationaal niveau zijn gemaakt, om zo een geloofwaardige gesprekspartner te zijn. Dat zal niet gemakkelijk zijn, gegeven de ambitieuze doelen die reeds zijn gesteld.

In die context is de Europese Unie van doorslaggevend belang. De Europese Unie speelt al een grote rol als het gaat om duurzaamheid en in de huidige politieke situatie kan Nederland niet om Brussel heen. Veel maatregelen zijn makkelijker gezamenlijk te nemen, omdat het speelveld dan gelijk blijft en Nederlandse burgers en bedrijven niet met een onevenredig deel van de kosten wordt opgescheept. Nederland moet zich dus inzetten voor afspraken op Europees niveau. Anderzijds moet er oog zijn voor de aanzienlijke verschillen tussen EU-lidstaten en is maatwerk dus geboden. Landen zitten in verschillende stadia van economische ontwikkeling, hebben verschillende (potentiële) energiebronnen en zijn geografisch verschillend. Dat betekent dat de meest effectieve maatregelen per land anders kunnen zijn. Doelen kunnen daarom prima op Europees niveau worden vastgesteld, maar de uitvoering moet op nationaal niveau blijven.

Nederland heeft een van de meest innovatieve economieën van de wereld. Met het exporten van nieuwe kennis naar andere landen kan Nederland een bijdrage leveren aan een duurzamere wereld. Een mooi voorbeeld daarvan is The Ocean Cleanup¹, een uitvinding van de Nederlander Boyan Slat. The Ocean Cleanup is een mooi initiatief dat kan helpen plastic afval in de oceanen te verminderen. Onze technische universiteiten behoren tot de beste van de wereld, en we hebben enorme ervaring in het management van water. We kunnen op die manier andere welvarende landen helpen hun economieën te verduurzamen en ontwikkelingslanden helpen om te gaan met effecten van klimaatverandering.

De SGP kan duurzaamheid op internationaal ter-

¹ The Ocean Cleanup, <https://www.theoceancleanup.com/>

rein op de kaart zetten door coalities te bouwen over landsgrenzen heen, bijvoorbeeld binnen het European Political Christian Movement (EPCM), de Europese politieke partij waarbij de SGP en ook de Christenunie zijn aangesloten. Daarnaast moet de SGP zich er in de binnelandse politiek voor inzetten dat internationale afspraken worden nagekomen. Alleen op die manier kan Nederland een geloofwaardige gesprekspartner blijven, en een voorbeeld zijn voor andere landen.

DRINKWATER

Hoe ziet de drinkwatervoorziening in Nederland er op de lange termijn uit? Feit is dat technologische revoluties invloed hebben op de ontwikkeling van de drinkwatervoorziening. Daarnaast zal door verstedelijking de vraag naar drinkwater in bepaalde stedelijke gebieden toenemen en in het landelijk gebied juist afnemen. Punt van aandacht is ook de hoeveelheid oppervlaktewater dat geschikt is voor drinkwater. Bekend is dat deze getallen onzeker zijn. De aanwezigheid van Maaswater in de drogere periodes zal meer en meer een aandachtspunt worden. Bovendien kan een krappe beschikbaarheid van oppervlaktewater verhoogde druk op de grondwatervoorraad veroorzaken.

In drogere periodes verslechtert de oppervlaktewaterkwaliteit door onder meer verzilting en lozingen. De hevige regenbuien en verandering van de temperatuur zorgen voor een grote verandering van de waterkwaliteit. Deze processen hebben zonder meer gevolgen voor het oppervlaktewater en voor de drinkwatervoorziening. Uit onderzoek van het RIVM in samenwerking

De SGP kan duurzaamheid op internationaal terrein op de kaart zetten door coalities te bouwen over landsgrenzen heen.

met het KWR blijkt dat 'op basis van de scenario's wordt verwacht dat landelijk gezien de toekomstige belasting van het grondwatersysteem van dezelfde orde van grootte blijft. Op rijks- en regionaal niveau is er een trend om ruimtelijke reserveringen voor onttrekkingen los te laten. Dit geldt overigens niet voor alle provincies. Deze strategie houdt geen rekening met de mogelijkheid dat de beschikbaarheid van oppervlaktewater onder druk kan komen te staan en de watervraag kan toenemen.'² Naar verwachting zal de drinkwatersector er op termijn anders uit gaan zien als het gaat over bijvoorbeeld schaalvergroting en de benadering van de waterketen. SGP-jongeren formuleert een tweetal punten van aandacht voor het beleid inzake de drinkwatervoorziening. Allereerst dient in kaart te worden gebracht welke waterbronnen beschikbaar zijn en moet er zicht zijn op de vraag naar drinkwater. In dit proces is een integrale benadering cruciaal, net als de inzet van verschillende overheden, alsmede de drinkwaterbedrijven. Ten tweede dient het drinkwaterbeleid in zekere mate te worden gecombineerd met het Deltaprogramma.

KLIMAATADAPTATIE

Klimaatadaptatie wordt door het Planbureau voor de Leefomgeving gedefinieerd als 'het pro-

² 'De drinkwatervoorziening in Nederland in 2040', Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), <http://edepot.wur.nl/339199>

ces waarbij de samenleving zich aanpast aan het actuele of verwachte klimaat en de effecten daarvan, om de schade die gepaard kan gaan met klimaatverandering te beperken en de kansen die de klimaatverandering biedt te benutten. Natuurlijke systemen passen zich uitsluitend aan bij het actuele klimaat en de effecten daarvan; menselijke interventies kunnen aanpassingen in natuurlijke systemen faciliteren'. Vanuit het oogpunt van rentmeesterschap dient de SGP zich op basis van feitelijke gegevens in te zetten voor een klimaatadaptieve leefomgeving. Veelal vindt dit op lokaal niveau al plaats, maar handvatten vanuit het rijk kunnen niet ontbreken. Bovendien hebben we de opdracht gekregen om deze aarde te bouwen en te bewaren. Langere periodes van droogte kunnen we ook in Nederland verwachten, dus daar moeten we op anticiperen. Hierbij kan gedacht worden aan, waar nodig, uitbreiding van droogteprotocollen voor alle overheidslagen. Verder is er onlangs een OESO-rapport uitgebracht over de toekomstbestendigheid van het waterbeheer in Nederland.³ Tot slot, waterbeheer is nooit klaar. Het huidige niveau is ruim voldoende, maar naar de toekomst toe zullen we moeten blijven innoveren om de gevolgen van bodemdaling, regenval en droogte te kunnen weerstaan.

CONCLUSIE

Duurzame ontwikkeling heeft betrekking op een breed scala aan onderwerpen, waarbij sommige zaken onderbelicht kunnen blijven. Dit essay heeft enkele onderwerpen aangekaart waar in de toekomst voldoende aandacht aan moet worden besteed, of die beter aangepakt moeten worden. Allereerst moet er meer oog komen voor de bezwaren die de burger kan hebben bij verduurzaming, die het gevoel kan hebben dat hij er niets over te zeggen heeft. Daarnaast moet er beter worden nagedacht over de Nederlandse energievoorziening in de toekomst. Er moet meer nadruk komen op innovatie en energiebesparing, en het aardgas moet niet rücksichtslos worden verbannen. Duurzaamheid gaat vaak over grensoverschrijdende onderwerpen, en er kan winst geboekt worden door Nederlandse innovatie te exporteren. De SGP kan haar geluid beter later horen door samenwerking te zoeken met gelijkgezinden in Europa en daarbuiten. Ten vierde moet er meer aandacht komen voor de voorziening van drinkwater, een product wat we vanzelfsprekend vinden maar dat allerm minst is. Tenslotte moet worden gekeken hoe we als rentmeesters onze leefomgeving kunnen aanpassen aan een veranderend klimaat.

³ 'Waterbeheer in Nederland; Klaar voor de toekomst', Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), <https://www.uvw.nl/wp-content/uploads/2014/04/Nederlandstalige-brochure-OESO-rapport.pdf>

Uit cijfers van het CBS en TNO blijkt dat één op de zeven werknemers in Nederland te maken heeft met burn-outklachten.¹ De Wereldgezondheidsorganisatie (WGO) claimt dat wereldwijd meer dan 300 miljoen mensen te maken hebben met depressiviteit, die veelal verband houdt met oververmoeidheid.² Burn-outklachten en depressies zijn symptomen van een onbalans in de verhouding werk-privé. Recentelijk werd een rapport van McKinsey gepresenteerd, dat aantoonde dat achtergebleven arbeidsparticipatie van vrouwen de samenleving meer dan 100 miljard zou kosten.³ Doorgeslagen rendements- en nutsdenken zijn de oorzaak van een rusteloze samenleving. Nut zou menselijk geluk moeten ogen, maar staat deze vandaag de dag steeds meer in de weg. De SGP heeft een voortrekkersrol in het realiseren van een nieuw economisch paradigma, waar niet rendement of nut, maar welzijn en gezinsleven centraal staan.

Maarten van Nieuw Amerongen, politiek bestuurslid

De SGP heeft een voortrekkersrol in het bepleiten van een nieuw economisch paradigma

¹ TNO, Centraal Bureau voor de Statistiek. 2016. *Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden 2016*. Leiden/Heerten: TNO Prevention, Work & Health; CBS Inlichtingen.

² Wereldgezondheidsorganisatie. 2017. *Depression and Other Common Mental Disorders: Global Health Estimates*. Geneve: Wereldgezondheidsorganisatie. 5.

³ McKinsey & Company. 2018. 'Het potentieel pakken: de waarde van meer gelijkheid tussen mannen en vrouwen op de Nederlandse arbeidsmarkt.' Amsterdam

Wie nut zegt, zegt utilisme. Utilisme, ook wel utilitarisme genoemd, is een ethische stroming binnen de filosofie die de morele juistheid van menselijk gedragingen bepaalt op basis van de bijdrage ervan aan het algemeen nut. Jeremy Bentham (1748-1832) wordt alom beschouwd als vader van de utilitaire school, al stellen sommige filosofen dat de geboorte van deze stroming gemarkeerd moet worden bij de 18e-eeuwse filosoof David Hume, die utiliteit reeds als basis van de moraal zag.⁴ Geïnspireerd door het hedonisme van Epicurus⁶ (341 – 270 v. Chr.), introduceerde Bentham het principe van het grootste geluk voor het grootste aantal mensen. Deze nutsregel baseerde hij op de veronderstelling dat pijn en genot de enige intrinsieke waarden in de wereld zouden zijn. Bentham maakte geen kwalitatief onderscheid tussen verschillende soorten van genot. Bekend is de zinsnede ‘push-pin is as good as poetry’ (kinderspel is even goed als poëzie): wat als genieting ervaring wordt is bij Bentham subjectafhankelijk. Plezier en nut zijn voor hem synoniem.⁷

John Stuart Mill (1806-1873) herzag de utilitaire leer van Bentham op een aantal plekken. De Belgische filosoof Peter Venmans noemt Mills nutsdenken ‘hartelijker, humaner’⁸ in vergelijking met dat van Bentham. Mill stond een altruïsti-

scher en minder hedonistische interpretatie van ‘nut’ voor. Nut hoefde in zijn ogen niet noodzakelijkerwijs individueel of egoïstisch nut te beogen. Mill dichtte cultivering van de mens meer waarde toe dan plat vermaak.⁹ Hij maakte onderscheid tussen ‘hoge’ en ‘lage’ genietingen. In tegenstelling tot Bentham is er bij Mill dus wel een kwalitatieve rangschikking van verschillende typen ‘genot’ mogelijk. Later breidden John Dewey (1859-1952) en Richard Rorty (1931-2007) het nutsbegrip nog verder uit, door ook zelfontplooiing te scharen onder de noemer ‘nut’. Venmans rekent hen samen met Mill tot de groep van de zogenaamde liberaal-humanistische nutsdenkers, die nut breder definieerden dan pijn en genot.¹⁰

In het leven van Bentham nam het nutsprincipe religieuze trekjes aan. Als het principe van nutsmaximalisatie voor de levenden geldt, waarom dan niet voor de doden, zo redeneerde Bentham. Hij liet in zijn testament vastleggen dat hij, in ruil voor een grote nalatenschap aan de universiteit, gemummificeerd zou worden en in een vitrinekast zou worden geconserveerd, zodat zijn stoffelijke resten *vereeuwigd* zouden worden. Zodoende kon ook na zijn overlijden de bestuursvergadering van het University College in Londen blijven bijwonen, geheel in lijn met zijn

⁴ Rosen, Fred. 2003. *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*. Londen: Routledge. 29.

⁵ De vraag of Hume al dan niet als grondlegger van het utilisme beschouwd kan worden, voert hier te ver, daarvoor verwijs ik naar: Reichlin, Massimo. 2016. ‘Hume and Utilitarianism: Another Look at a Age-Old Question.’ *The Journal of Scottish Philosophy* 14 (1): 1-20.

⁶ Van Paulus is bekend dat hij verbaal de strijd aanging met de volgelingen van Epicurus. In 1 Korinthe 15:32 spreekt hij zich uit tegen een hedonistische levenswandel. Artikel 13 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis refereert ook aan de Epicureeën, die Gods voorzienigheid loochenen, door te stellen dat ‘Zich God nergens mee bemoeit en alle dingen bij geval laat geschieden.’

⁷ Venmans, Peter, 2008. Over de zin van nut. Atlas: Amsterdam/Antwerpen. 33.

⁸ Idem. 78.

⁹ Idem. 82.

¹⁰ Idem. 264.

Schijnbaar wil men pijn en verdriet tegen elke prijs uitbannen.

utilistische principes¹¹. Venmans trekt een lijn van Bentham's utilisme naar de hedendaagse praktijk van orgaandonaties. 'Het feit dat zo'n codicil¹² maatschappelijk steeds beter aanvaard wordt en dat orgaandonatie in sommige landen zelfs wettelijk verplicht is tenzij men er vooraf uitdrukkelijk tegen protesteert, en dit tegen oude religieuze verboden in, toont aan hoe utilitaristisch wij in de praktijk geworden zijn.'¹³ De bezwaardheid die zwangere vrouwen voelen om de samenleving *op te zadelen* met een gehandicapt kind (want hoge zorgkosten), is een nog ernstiger symptoom van dit doorgeslagen utilisme. Ook de discussie rond het *voltooid leven* hangt hiermee samen, al is het hier wellicht beter om te spreken van negatief utilisme: schijnbaar wil men pijn en verdriet tegen elke prijs uitbannen.

ALTIJD MAAR WERKEN?

Dat onze samenleving doordrongen is van nutsdenken, blijkt ook in de dagelijkse dingen, zoals het paradoxale gegeven dat ontspanning vaak benaderd wordt als iets dat moet bijdragen aan het (algemeen) nut. Sport, recreatie en vakantie worden ingezet om de 'batterij' op te laden. Utilisme blijkt zelfs in onze taal ingebakken te zitten. Lynn Berger wijst er op dat we ons lichaam

en onze geest graag vergelijken met apparaten.¹⁴ Het brein is een computer, het hart een pomp en energie halen we uit een batterij. De medische wetenschap mag dan veel te danken hebben aan zo'n mechanistische kijk op het lichaam (zodoende heeft men de werking van organen en het verloop van ziektes helder in kaart weten te brengen), maar een dergelijk mensbeeld laat maar weinig ruimte voor zaken als emotie en welzijn.¹⁵ Machines hoeven in principe nooit stil te staan, mensen wél. Als een mens nooit eens stil staat, vervreemd hij zich van zijn essentie. Antoine Bodar zegt het treffend: 'In een zieke maatschappij doet alleen activiteit en nuttigheid ertoe en is contemplatie in nutteloosheid verbannen.'¹⁶

Terug naar Mill. Op hem werd van kinds af aan het principe van nutsmaximalisering toegepast. John Stuart Mill kan gerust het pedagogische experiment van zijn vader James Mill genoemd worden, die behoorde bij de grootste bewonderaars van Bentham.¹⁷ Op driejarige leeftijd las hij al Grieks, later ook Latijn, kreeg hij onderwijs in logica, wiskunde en filosofie en op zijn achtste zou hij al verschillende werken in de klassieke talen gelezen hebben. Contact met leeftijdsgenootjes had hij niet, dat droeg immers niet bij aan het nut. Op zeventienjarige leeftijd stichtte hij zijn eigen Utilitarian Society; een jaar later begon hij te schrijven voor gerenommeerde academische tijdschriften. Ook bij Mill kreeg het utilisme religieuze trekjes. In zijn autobiografie

¹¹ Venmans. 19.

¹² Dat wil zeggen een donorcodicil

¹³ Idem.

¹⁴ Berger, Lynn. 2018. 'Hoe metaforen ons denken bepalen.' *De Correspondent*, 8 maart.

¹⁵ Idem.

¹⁶ Bodar, Antoine. 2018. 'Rust als voorwaarde.' *Epoque*, September: 29.

¹⁷ Venmans. 73-74.

schrijft hij: 'Het utilitarisme gaf eenheid aan mijn opvatting van de dingen. Ik beschikte over opinies, een geloof, een leerstelling, een filosofie; in een van de beste betekenissen van het woord, een religie. De inprenting en verspreiding ervan konden het belangrijkste doel van mijn leven worden.'¹⁸ 'Konden', want Mill stortte in de winter van 1826 op twintigjarige leeftijd compleet in. Vandaag de dag zouden we zeggen: hij kreeg een burn-out. De reden voor de plotselinge ineenstorting van Mill laat zich raden: zijn hele leven was hij al overbevraagd. Ook aan zijn cognitieve capaciteiten bleken beperkingen te zitten. Mill bleef nadien een utilist, maar niet zo dogmatisch meer als voorheen.

De eerder genoemde statistiek van het CBS en TNO laten zien dat burn-outs in de Nederlandse samenleving aan de orde van de dag zijn. Robert van Putten noemt het probleem van prestatiedruk, werk gerelateerde stress en burn-outklachten de 'sociale kwestie' van onze tijd.¹⁹ Dit is een beladen term, omdat deze verwijst naar de sociale kwestie in de 19e eeuw, toen arbeiders uitgebuit werden, er massale werkloosheid was en er tekorten waren aan voedsel, als gevolg van de uitwassen van de industriële revolutie. De Duits-Koreaanse filosoof Byung-Chul Han ziet neuro-aandoeningen als depressies, adhd, borderline en burn-outs als ziektes die kenmerkend zijn voor de 21e eeuw.²⁰ Ook hij onderkent iets van de eerder geschetste paradox: nooit hadden we het materieel zo goed, maar toch voelen velen zich ongelukkig door allerlei men-

In een zieke maatschappij doet alleen activiteit en nuttigheid ertoe en is contemplatie in nutteloosheid verbannen.

tale aandoeningen, die vaak gerelateerd zijn aan een verstoorde werk-privébalans.

De Leidse huisarts Pieter Barnhoorn beschouwt burn-outs niet als ziekte maar als symptoom. Hij suggereert dat mentale kwalen voortkomen uit een gevoel van betekenisloosheid.²¹ Barnhoorn roept burn-outpatiënten op om aan de slag te gaan met zingeving en levensvragen. Psychologe Emily Esfahani Smith geeft een vergelijkbaar advies, maar dan voor de samenleving als geheel.²² Zij stelt dat de westerse mens geobseedeerd is met geluk. Volgens Smith jagen we daarmee massaal het verkeerde doel na. Bevredigender is het om op zoek te gaan naar betekenis, oftewel het realiseren van zingeving. Eén van de zaken waarvan Smith adviseert zingeving in te zoeken is transcendentie, waar religie en mystieke ervaringen onder gerekend kunnen worden. Barnhoorn en Smith geven een meer algemeen advies, dat geen betrekking heeft op Bijbelse bezinning en zingeving. Desalniettemin staat Gods Woord vol met richtlijnen over hoe werk en arbeid zich in normatieve zin tot elkaar verhouden.

BIJBELSE RICHTLIJNEN

Al bij de schepping zien we dat God aan het menselijk geslacht een voorbeeld geeft, door

¹⁸ Idem. 74-75.

¹⁹ Putten, Robert van. 2018. 'Met mij gaat het ook niet zo goed.' *Groen*, Oktober: 51.

²⁰ Han, Byung-Chul. 2012. *De vermoeide samenleving*. Amsterdam: Van Gennep.

²¹ Barnhoorn, Pieter. 2018. 'Gastcolumn: Zingeving is van levensbelang voor iedereen.' *de Volkskrant*, 14 oktober.

²² Smith, Emily Esfahani. 2017. *De kracht van betekenis: hoe zin te geven aan je leven*. Utrecht: Ten Have.

Het gaat er om dat doorgesloten utilisme niet wenselijk, niet Bijbels en niet calvinistisch is.

een dag af te zonderen (Genesis 2:2-3), dat later als een gebod is gaan gelden. De Schepper schepte zes dagen en hield daarna een dag rust, al had dit niet te maken met enige vorm van vermoeidheid (Jesaja 40:28). Rust houden heeft echter niet alleen betrekking op de zondagsrust. Jezus bestraft Martha als ze te veel bezig is met uiterlijke zaken en wijst erop dat Maria de goede keuze maakt, door aan Zijn voeten te zitten (Lucas 10:41-42). In Marcus 6:31 gebiedt de Meester Zijn discipelen om zich individueel af te zonderen en enige rust te houden. Bepaald geen beeld van een workaholic-mentaliteit. In Mattheus 6:19-34 stelt Jezus de vogels in de lucht en de lelies op het veld als voorbeeld. Zij werken in het geheel niet. Dat hoeft ook niet; God zorgt voor de schepselen (Psalm 147:9). Zo zijn er tal van Bijbelse noties die niet alleen betrekking hebben op geestelijke rust en de wekelijkse zondagsrust, maar ook iets te zeggen hebben over een meer algemene vorm van rust ten behoeve van het menselijk welzijn.

Calvinisme is in ons dagelijks taalgebruik vooral courant geworden als een verwijzing naar een goede arbeidsethos. Dit komt bij Max Weber vandaan. Hij zag dat protestanten van hun werk hun roeping maakten, terwijl katholieken meer de nadruk legden op ascese. Weber zag dat katholieke bezinning zich meer uitte in het terugtrekken in kloosters en allerlei vormen van zelfkastijding. Weber staat bekend om zijn ideaaltypische onderscheidingen; op deze sche-

matische benadering is op zich natuurlijk genoeg af te dingen. In de calvinistische en gereformeerde geloofsbeleving schuilt een belangrijke dosis utiliteit. Het huwelijksformulier vermaant de man tot het naarstig uitoefenen van een 'Goddelijk beroep'. Calvinisten verwijzen graag naar Spreuken 6:6: 'Ga tot de mier, gij luiaard! Zie haar wegen, en word wijs.'

De mier heeft geen opziener nodig om toch zijn dagelijkse arbeid uit te voeren. Misbruik van werkloosheidsuitkeringen wordt dikwijls, en terecht, veroordeeld met een verwijzing naar 2 Thessalonicenzen 3:10, waar Paulus stelt dat wie niet werkt, ook niet eten zal. Dat zijn stuk voor stuk utilistisch aandoende levensregels.

De laatste decennia hebben we in Nederland te maken met een materiële welvaart die nooit eerder vertoond is. Het is juist daarom zo wrang dat er zoveel werk gerelateerde mentale gezondheidsproblemen zijn. Utilistische principes zijn niet ten principale verwerpelijk. Integendeel, het nutsprincipe heeft zonder meer ook een positieve erfenis. Bentham ontwikkelde zijn filosofie juist om het armoedevraagstuk in het Engeland van zijn dagen op te lossen. Het was zijn overtuiging dat burgers van hun productieve arbeid moesten kunnen leven, zodat de (kerkelijke) armenhulp niet overbevroegd zou worden. Utilisme op zich is dus niet inherent fout. Het gaat er om dat doorgesloten utilisme niet wenselijk, niet Bijbels en niet calvinistisch is.

NAAR EEN NIEUW ECONOMISCH PARADIGMA

Vanaf haar oprichting verdedigde de SGP te vuur en te zwaard de zondagsrust. En terecht. Echter, rust zou ook in meer algemene zin een centralere rol moeten krijgen in het staatkun-

dig-gereformeerde denken over economie en samenleving. Daarbij zou de zogenaamde 'economie van het genoeg' uitgangspunt moeten zijn. Deze term verwijst naar een economische visie die in de zeventiger jaren populair werd in evangelische kringen²³. De economie van het genoeg kan gezien worden als een reactie op de zogenaamde consumptiemaatschappij, waarbij onbegrensde economische groei het uitgangspunt is. Een positief signaal geeft bijvoorbeeld de Tweede Kamerfractie van de SGP, door de laatste jaren te pleiten voor een breder welvaartsbegrip, waarin een zogenaamde brede welvaartsindicator het traditionele bruto binnenlands product (bbp) aanvult.²⁴ In deze calculus wordt bijvoorbeeld ook de waarde van vrijwilligerswerk, mantelzorg en zorgtaken in het gezin meegenomen. Rapporten zoals die van McKinsey negeren allerlei vormen van onbetaald werk, en doen daarmee geen recht aan de werkelijke waarde die deze activiteiten vertegenwoordigen.

Toen kerkleiders 20 jaar geleden bezwaar maakten tegen de 24-uurseconomie, deed toenmalig KLM-personeelschef Wim Kooijman dit protest af als 'Middelieeuws'.²⁵ Hij vergeleek de kerkenactie met het kerkelijk verzet tegen de baanbrekende natuurwetenschappelijke inzichten van Copernicus in de Middeleeuwen. Kooijmans collega bij containeroverslagbedrijf ECT Hans de Rooter, zei het volgende over datzelfde protest tegen de 24-uurseconomie: 'De kerken doen

alsof we het slachtoffer zijn van een niet te temmen monster. (...) Het is kolder te denken dat het individu niet bij machte is zijn balans te vinden en te kiezen tussen zijn ambities.'²⁶ Het gebruik van de term 'individu' wijst al op een mensvisie waar het gezin bepaald niet centraal staat. Maar vooral: zijn woorden blijken ernstig te zijn ingehaald door de realiteit, getuige alle alarmerende geluiden over toegenomen werkdruk en hoge burn-outcijfers. Vandaag de dag zouden uitspraken van als die van Kooijman en De Rooter als ongepast ervaren worden. Er is meer aandacht gekomen voor de keerzijden van de 24-uurseconomie, maar voorlopig zijn de hieraan gerelateerde problemen alleen maar groter geworden. De 24-uurseconomie heeft dus wel degelijk alle kenmerken van een 'niet te temmen monster'.

Toen de Amsterdamse hoogleraren Dooyeweerd en Vollenhoven in de jaren dertig de reformatische wijsbegeerte ontwikkelden, zijn zij niet voorbijgegaan aan het economische domein. Zij oefenden fundamentele kritiek uit op de gangbare economische theorieën. Dooyeweerd en Vollenhoven stelden niet het economische principe tot norm en maat der dingen, maar brachten de economie terug tot keuze van het hart²⁷. Die notie is nog altijd springlevend. Uiteindelijk is iedere economische beslissing een keuze die voortvloeit uit het hart, op welk niveau deze ook gemaakt wordt. De economie van het genoeg kan gezien worden als afgeleide van deze visie. De economie van het genoeg gaat uit van een

²³ Meer over de economie van het genoeg in Goudswaard, Bob, en Harry de Lange. *Genoeg van te veel, genoeg van te weinig: wissels omzetten in de economie*. Baarn: VBK Media, 1976.

²⁴ Bosse, Eline van den. 'De waarde van dat wat men geen prijs geeft.' *Zicht*, nr. 3 (2016): 18-23.

²⁵ Mesters, Bas. 'Verzet tegen 24-uurseconomie is zinloos.' *De Volkskrant*, 24 juni 1998.

²⁶ Mesters, Bas. 'Verzet tegen 24-uurseconomie is zinloos.' *De Volkskrant*, 24 juni 1998.

²⁷ Polder, Johan. *Tussen beginsel en belang: normatieve gedachten over economie, markt en samenleving*. Houten: Den Hertog, 1998. 35-48.

door rentmeesterschap genormeerd kader, waarin de mens God en zijn naasten dient middels de inzet van zijn talenten. De economie zou te allen tijde moeten fungeren ten behoeve van de mens en tot meerdere eer en glorie van God. Door het naarstig uitoefenen van een Goddelijk beroep dient de mens zijn Schepper. Van de baten op arbeid mag hij leven en zelfs genieten, maar een reductie van de mens tot *homo economicus* staat haaks op de Bijbel. Die laat geen ruimte voor verabsolutering of verafgoding van de economie.

Terug naar het begrip 'calvinistisch'. In het hedendaags taalgebruik verwijst deze term maar al te vaak naar 'zuinig, sober' of zelfs 'bekrompen'. Vat men calvinisme als zodanig op, dan zou men het idee kunnen krijgen dat alleen het noodzakelijke, nuttige of utilistische goed is bij Calvinijn. Het is erg onwaarschijnlijk dat een dergelijke levensinstelling overeenkomt met diens leven, laat staan de inhoud van diens geschriften²⁸. Voor een juiste interpretatie van calvinistische principes, doen SGP'ers er goed aan om meer Calvinijn te lezen. Calvinijn had dan weliswaar geen systematische en uitgewerkte visie op de economie, hij zou vandaag de dag bepaald niet als neoliberaal getypeerd kunnen worden. Hoogleraar economie Johan Polder trekt een lijn van Calvinijn naar de economie van het genoeg. Hij stelt dat de economie van het genoeg behoedt voor 'ontsporing en ontwrichting' en de econoom bindt aan 'de hoge opdracht van voorzorg en nazorg'²⁹. Dit geldt echter niet alleen de econoom of de politicus die macro-economische

keuzes maakt, maar iedere Nederlander in zijn dagelijkse leven. Daar hoort een werk-privé relatie bij die in balans is.

De SGP heeft een voortrekkersrol in het realiseren van randvoorwaarden die bijdragen aan een gezonde werk-privébalans. SGP-jongeren ziet het om drie redenen als haar taak om hieraan bij te dragen en de partij hierin scherp te houden. Ten eerste zijn jongeren een extra kwetsbare groep als het gaat om aan prestatiedruk gerelateerde psychische klachten. Onderzoek geeft aanleiding om te veronderstellen dat studenten oververtegenwoordigd zijn in burn-outcijfers.³⁰ Ten tweede heeft het gezinsleven ernstig te lijden onder werk gerelateerde psychische problemen. Kinderen zijn vaak het eerste de dupe van overwerkte ouders. Ten derde is een visie op de economie niet iets van de komende twee jaar, maar per definitie iets voor komende generaties. De volgende generatie is er al: dat zijn de huidige jongeren. De SGP heeft de taak om een nieuw economisch paradigma te bepleiten, waarin niet rendement of nut, maar het welzijn en gezinsleven centraal staan. Dat is een visie waar de partij niet alleen de komende honderd jaar, maar gerust nog een aantal honderd jaar mee vooruit kan.

²⁸ Polder, Johan. 'Calvinijn en de economie.' *Transparant, tijdschrift van de Vereniging van Christen-Historici* 20, nr. 2 (2009): 40-45.

²⁹ Idem

³⁰ Zie bijv. onderzoek Windesheim. 'Factsheet Onderzoek Studieklimaat, gezondheid en studiestress 2017.' 2017.

Staatkundig-gereformeerde schrijfsels over Europese samenwerking kenmerken zich door hun vaak stevige kritiek op het functioneren van de Europese Unie. In hun boeken, artikelen, manifesten en columns bepleiten SGP'ers al decennia lang grote terughoudendheid als het gaat om Europese integratie. De teneur is vaak dat de Europese Unie zich niet zou moeten bemoeien met zaken die Nederland prima zelf kan oplossen. Al dan niet gelardeerd met wat populistische kreten, blinkt de staatkundig-gereformeerde stellingname ten aanzien van de Europese Unie vaak uit in nuchtere concreetheid. Goede voorbeelden zijn het EU-manifest van SGP-jongeren (2015) en de initiatiefnota van SGP-Tweede Kamerlid Roelof Bisschop (2018) over de 'grondige hervorming van de Europese Unie'.¹

Ardjan Boersma, oud-commissielid Internationaal

Een lofzang voor Europa:

een pleidooi voor een staatkundig-gereformeerd perspectief op Europese samenwerking

In het manifest en de initiatiefnota laten de auteurs een heldere analyse los op de in hun ogen problematische vormgeving en werking van de Europese Unie en de eurozone. Voorts doen zij praktische aanbevelingen om de Europese samenwerking te verbeteren. Beide teksten heb-

ben een behoorlijk 'institutionalistisch' karakter. Er wordt uitgebreid ingegaan op de manier waarop de verschillende organen van de Europese Unie samenwerken en hoe dit beter zou kunnen. Het pleidooi van de SGP lijkt om, vooral door middel van technische maatregelen, Euro-

¹ *Initiatiefnota van het lid Bisschop 'De lidstaten weer aan het roer!'*. Kamerstukken II 2017-2018, 34884 nr. 2.

Als SGP'ers verwijzen we terug naar de overduidelijk christelijke wortels van Europa.

pese eenwording af te remmen en Europese samenwerking bij te sturen in het voordeel van Nederland. De Europese Unie wordt gezien als een (economische) belangengemeenschap en iedere lidstaat moet maar voor zijn eigen belang opkomen. Het voorstel van SGP-jongeren in 2017 om het SGP-verkiezingsprogramma aan te scherpen als het gaat om de rol van het Europees Parlement past helemaal in deze gedachtelijn.

Opvallend is dat in SGP-publicaties soms juist afstand wordt genomen van een dergelijke visie op de Europese samenwerking. Wat de EU écht nodig zou hebben is een morele herbronning en herleving. Ik noem twee voorbeelden. Toenmalig partijleider Bas van der Vlies stelde in 2009 dat de EU pijnlijk een noodzakelijk moreel kompas mist. Voor veel burgers is het EU-beleid vooral een technocratische zaak, zonder enige gerichte bezieling. Van der Vlies pleitte voor de ontwikkeling van een gedeeld Europees waardenbesef, gebaseerd op de Bijbel. Alleen gebaseerd op die 'gedeelde bezieling' is het volgens hem mogelijk dat de Europese Unie zich kan ontwikkelen tot een duurzaam samenwerkingsverband, met niet alleen een economische, maar ook een geestelijke eenheid. Christenpolitici zouden de toon aan moeten geven in de zoektocht naar deze eenheid. Van der Vlies: 'Hier ligt de klemmende eis van een lofzang vóór Europa, in plaats

van óp Europa. (...) Voor een lofzang ten behoeve van Europa met als grondtonen de Bijbelse normatieve kaders, is alle reden. Niet alleen in ons land zijn die beslissend en zegenrijk, dat geldt ook daarbuiten.'² Een ander accent legde voormalig Europarlementariër Leen van der Waal. In 2014 schreef hij dat het christendom in plaats van het Verlichtingsdenken de morele basis zou moeten zijn voor de Europese Unie. Als SGP'ers verwijzen we terug naar de overduidelijk christelijke wortels van Europa. De christelijke normen en waarden hebben eeuwenlang ons continent gestempeld. Van der Waal: 'De kathedralen en torenspitsen van vele kerken zijn daarvan stille getuigen.'³

Dat zijn mooie woorden. Toch roept het de nodige vragen op. Hoe ziet de SGP deze 'geestelijke samenhang' precies voor zich? Wat wordt bedoeld met 'christelijke wortels'? Wat beogen wij als we zeggen dat het christelijk geloof de morele basis zou moeten zijn voor de Europese Unie? En vervolgens is het de vraag wat dit appel in de praktijk betekent. Hoe verhoudt zich het pleidooi voor een dergelijke morele herleving zich tot de manier waarop de SGP over het algemeen omgaat met concrete Brusselse vraagstukken? Prevalleert in SGP-bijdragen vaak ook niet het economische belang? Anders geformuleerd is het de vraag of de SGP de Europese Unie vooral ziet als 'belangengemeenschap' of ook als 'waardengemeenschap'. Wat maakt onze bijdrage in het Europees Parlement specifiek en herkenbaar staatkundig-gereformeerd? Is het de aandacht voor de Urker visser en Veluwe boer? Het pleidooi voor trans-Atlantische samenwerking

² B.J. van der Vlies, 'Lofzang op Europa?', *Zicht*, nr. 2 (2009): 13-14.

³ Leen van der Waal, 'Het christendom als morele basis voor de Europese Unie', in: J.A. Schippers (red.), *Europa op een kruispunt. Een christelijk perspectief voor de 21ste eeuw* (Apeldoorn 2014): 49-59.

boven een Europese defensie-unie? Het verzet tegen Europese belastingen?

In dit essay pleit ik voor nadere bezinning op het staatkundig-gereformeerde verhaal over de Europese Unie. Er bestaan onder christenen in Europa verschillende visies op Europese samenwerking. Rooms-katholieken staan vanouds overwegend positief tegenover Europese eenwording. Protestanten hebben vaak een meer gereserveerde houding, hoewel er binnen het protestantisme ook positieve denklijnen zijn over Europa. Waar komen deze verschillende opvattingen vandaan? En waar staat de SGP in dit speelveld? Nu de SGP steeds meer over landsgrenzen heen de samenwerking zoekt in de strijd voor Bijbelse normen en waarden, is het van belang om de staatkundig-gereformeerde positie beter te funderen. Als de SGP de Europese Unie ziet als christelijke waardengemeenschap, zoals bijvoorbeeld Van der Vlies en Van der Waal⁴ lijken te suggereren, hoe vullen we dat dan in? Welke waarden, beginselen, zo je wilt, vinden we belangrijk? Als we hier niet goed over nadenken, bestaat het risico dat we óf blijven steken in een technisch-economisch verhaal over de EU óf ons onwillekeurig leunen op de grondhouding van andere christelijke denominaties ten aanzien van Europese samenwerking. Een grondhouding die we misschien niet eens helemaal delen.

KATHOLIEKE PERSPECTIEVEN OP DE EUROPESE UNIE

De Europese eenwording in de jaren vijftig en

zestig werd voor een belangrijk deel aangedreven en vormgegeven door rooms-katholieke politici.⁵ Van de zes oorspronkelijke lidstaten was het protestantisme alleen in Nederland en Duitsland politiek vertegenwoordigd. De machtige christendemocratische partijen in Italië, Frankrijk, Luxemburg en België waren gestempeld door het katholicisme. Hierdoor was de invloed van katholieke partijen binnen de Gemeenschappelijke Vergadering (de voorloper van het Europees Parlement) zeer sterk. Drie belangrijke grondleggers van de Europese Unie waren praktiserend en overtuigd katholiek: de Duitser Konrad Adenauer, de Italiaan Alcide de Gasperi en de Fransman Robert Schuman. Voor hen waren de klassieke christelijke waarden fundamenteel voor de publieke moraal van een verenigd Europa. Het christendom vormde voor hen de basis voor de Europese cultuur en beschaving. Alle drie waren zij sterk beïnvloed door het katholieke sociale denken. In het sociale leer van de katholieke kerk spelen menselijke waardigheid, solidariteit, algemeen welzijn en subsidiariteit een belangrijke rol. Op deze uitgangspunten bouwden Adenauer, De Gasperi en Schuman de Europese Unie.

Het begrip 'subsidiariteit' vraagt om enige uitleg. Vanuit een katholiek perspectief betekent subsidiariteit dat verantwoordelijkheid bij een zo laag mogelijke gemeenschap wordt gelegd. Bijvoorbeeld het gezin, de lokale overheid, de school. Op het moment dat een lager orgaan die verantwoordelijkheid niet eigenhandig in kan vullen, kan een hoger gemeenschap dit overne-

⁴ Waal, L. van der (red.), *Boodschap aan Europa. SGP-visie op de Europese Unie* (Den Haag 2003).

⁵ Zie bijvoorbeeld J. Fountain, *Deeply Rooted. The Forgotten Vision of Robert Schuman* (Heerde 2010) en Petr Kratochvíl and Tomáš Doležal, *The European Union and the Catholic Church. Political Theology of European Integration* (New York 2015).

Binnen de katholieke kerk leefde de idee van een Europese politieke gemeenschap met een prominente plaats voor de kerk.

men of de contouren schetsen waarbinnen de lagere gemeenschap zich kan bewegen. Het hogere en het lagere ondersteunen elkaar op dynamische wijze over en weer. Dit katholieke sociale gedachtegoed is natuurlijk afgeleid van de hiërarchische manier waarop gezag in de katholieke kerk is georganiseerd. Er is een zekere mate van vrijheid, maar uiteindelijk is het 'hogere' leidend (bijv. de bisschop, de paus). De kerk was bijzonder invloedrijk in het dagelijks leven van praktiserende katholieken. Enigszins kort door de bocht zou je kunnen zeggen dat dit de verklaring is voor het feit dat rooms-katholieken als Adenauer, De Gasperi en Schuman positief waren over het creëren van een centraal Europees gezag. Het grote doel was het bevorderen van vrede en welzijn in Europa. De enige manier om dit te realiseren zagen zij in Europese eenwording.⁶

De rooms-katholieke kerk heeft Europese eenwording altijd sterk gestimuleerd. De steun van pausen en bisschoppen was erg belangrijk bij de besluitvormingsprocessen rondom verdragswijzigingen. Binnen de katholieke kerk leefde de idee van een Europese politieke gemeenschap met een prominente plaats voor de kerk.⁷ Uit het pauselijk geschrift *Ecclesia in Europa*⁸ (2003)

van Johannes Paulus II wordt duidelijk hoe de kerk dit zag. De begrippen solidariteit en vrede spelen een hoofdrol. Vanuit gemeenschappelijke christelijke waarden en normen kan Europa volgens de paus zijn interne tegenstellingen overwinnen en zich ook inzetten voor een rechtvaardige en vreedzame wereldorde om zo zijn mondiale verantwoordelijkheid in te vullen. Vanuit de christelijke waarden oefent de paus kritiek uit op de eenzijdige of dominerende economische dimensie van de Europese eenwording. De vorming en voltooiing van de EU en een gemeenschappelijke Europese markt mag niet de enige en belangrijkste doelstelling zijn. De Europese regeringsleiders moeten ook werk maken van een sociaal Europa. En zij hebben dus ook een de mondiale verantwoordelijkheid van de EU, zoals hiervoor reeds aangeduid.

Ecclesia in Europa benadrukt dat het christendom in de Europese geschiedenis is een zeer bepalende factor geweest voor de eenheid van volken en culturen. Het beeld dat wordt geschetst, doet sterk denken aan het middeleeuwse *corpus christianum*, waarin het Heilige Roomse Rijk onder leiding van de Duitse keizer en de katholieke kerk onder leiding van de paus (op hun beste momenten) samen optrokken. Tussen de regels door wordt duidelijk dat de paus dit als ideaalbeeld ziet voor de manier waarop de katholieke kerk en de Europese Unie naast elkaar zouden kunnen optrekken. Volgens *Ecclesia in Europa* biedt de katholieke kerk een uniek model van 'eenheid in verscheidenheid', waar de EU heel veel kracht aan zou kunnen ontleen.

⁶ J.A. Schippers, 'Een katholieke Europese Unie?' *Zicht*, nr. 2 (2009): 42-45.

⁷ B.F. Nelsen, J.L. Guth and B. Highsmith, 'Does Religion Still Matter? Religion and Public Attitudes toward Integration in Europe'. *Politics and Religion*, vol. 4, nr. 1 (2011): 1-26.

⁸ Johannes Paulus II, *Ecclesia in Europa* (2003).

Historici verklaren de kritische houding van protestanten door te stellen dat de Reformatie hen de overtuiging heeft gegeven dat de soevereine natiestaat de beste garantie betekende voor hun politieke, sociale en culturele autonomie.

Daarbij is het wel cruciaal dat de EU zich committeert aan christelijke waarden, in plaats van het erfgoed van de Verlichting. Dit verklaart bijvoorbeeld waarom de rooms-katholieke kerk sterk gelobbyd heeft voor een verwijzing naar God en het christendom in de preambule van de Europese Grondwet (2004) en later het Verdrag van Lissabon (2007).

De gerichtheid van de katholieke kerk op Europa moet overigens wat worden genuanceerd. Het rooms-katholicisme ziet zichzelf over het algemeen meer in een mondiaal dan een Europees perspectief. Daarbij komt dat Europese politiek vanuit een universele invalshoek wordt benaderd. De leer van loyaliteit aan de paus geldt ook buiten Europa.⁹ Een andere nuance is dat in verschillende Europese landen, waaronder Polen, Hongarije en Ierland, het catholicisme juist de *nationale* identiteitsvorming sterk heeft beïnvloed. De Poolse regeringspartij Recht en Rechtvaardigheid en de Hongaarse partij Fidesz van premier Orbán zien de Europese Unie als een seculier project, dat een bedreiging vormt voor hun christelijke natie. Zij werpen zich op als de

beschermers van het christelijke Europese erfgoed. Het 'rechts-populistische' profiel van partijen als Fidesz en Recht en Rechtvaardigheid doet niets af aan hun ideaalbeeld van de relatie tussen christendom, kerk en Europese Unie, die sterke overeenkomsten vertoont met wat in *Ecclusia in Europa* wordt beschreven.

PROTESTANTSE PERSPECTIEVEN OP DE EUROPESE UNIE

Uit historisch onderzoek blijkt dat protestanten over het algemeen negatiever staan ten opzichte van Europese eenwording dan katholieken. Protestantse staten als Denemarken (laat lid), Noorwegen (nooit lid) en het Verenigd Koninkrijk (laat lid, vertrekt) stonden nooit te popelen om deel uit te maken van de Europese Unie. Waar komt dit vandaan? Historici verklaren de kritische houding van protestanten door te stellen dat de Reformatie hen de overtuiging heeft gegeven dat de soevereine natiestaat de beste garantie betekende voor hun politieke, sociale en culturele autonomie.¹⁰ De Reformatie wordt in de geschiedschrijving gezien als een belangrijk moment in de ontwikkeling van natiestaten. Door de Reformatie ontwikkelden staten zich als afgebakende eenheden met een eigen gebied, soevereiniteit en religie. Met de Vrede van Augsburg (1555) werd dit formeel bevestigd. Iedere staat was gerechtigd zijn eigen godsdienst te bepalen.

In de negentiende eeuw veranderde de relatie tussen geloof, kerk, maatschappij en staat opnieuw. Het 'vaderland' nam de plek van de kerk in als de hoogste morele gemeenschap.

⁹ John Loughlin, 'European Integration. A Catholic Perspective', in: Jonathan Chaplin and Gary Wilton (eds.), *God and the EU. Faith in the European Project* (London/New York 2015).

¹⁰ Nelsen, Guth and Highsmith, 'Does Religion Still Matter?', 3.

Het ideaal van Groen van Prinsterer was daarom een Europese eenheid in nationale en staatkundige verscheidenheid.

Orthodoxe protestanten probeerden daarom het vaderland (de natiestaat) op een eigen manier in te vullen. In Nederland drukten leuzen als 'God, Nederland en Oranje' en 'het Israël van het Westen' compact uit hoe protestanten het eigen land zagen vanuit een christelijk-historische visie. God Zelf smeedde op een bijzondere manier Nederland en het Oranjehuis samen, en daarmee had Hij ons Nederland bevoorrecht boven alle andere naties.¹¹ Opvallend is dat in andere protestantse landen, zoals het Verenigd Koninkrijk, vergelijkbare ideeën bestonden, maar dan natuurlijk toegepast op de eigen natie.

De periode waarin dit zelfbeeld van de (orthodox-)protestantse natie ontstond, was niet toevallig ook de periode van het ontstaan van 'christelijke politiek' zoals we dat nu nog steeds kennen. In het politieke denken van orthodox-protestante politici uit die tijd speelde de band tussen het protestantisme en het vaderland een belangrijke rol. Sterker nog, het vormde voor hen het referentiekader waarbinnen zij politiek bedreven. Het beeld van Nederland als orthodox-protestantse natie streed met andere 'versies' van diezelfde natie, zoals die vanuit een rooms-katholiek of liberaal perspectief werden omschreven. En dat zelfbeeld, dat was precies waar het in de politieke debatten van toen over ging.

In de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw kwam de relatie tussen kerk, natie, samenleving en politiek zoals protestanten voor ogen stonden, onder druk te staan. Er vond massale secularisatie plaats. En tegelijkertijd begon de Europese eenwording. Het is tegen deze achtergrond dat orthodox-protestanten in Europe, waaronder ook de SGP, zich zeer kritisch uitlieten. Europese eenwording werd gezien als een ondermijning van de gewenste relatie tussen natie, staat en protestantisme. En was daarom een groot gevaar voor exact dát waar de SGP voor stond: een protestants vaderland. Niet alleen omdat er in de Europese samenwerking sprake was van een katholieke invloed, maar ook omdat er sprake was van een dominante 'humanistische mensvisie'. In 1966 werd hierover zelfs speciaal een artikel toegevoegd aan het Beginselprogramma van de SGP. Toen de SGP in 1979 besloot om deel te nemen aan de Europese Parlementsverkiezingen, maakte dit binnen de partij dan ook heel wat los. Een minderheid weigerde hieraan mee te werken en nog steeds menen sommigen dat deelname aan Europese verkiezingen volstrekt ongeoorloofd is.¹²

Binnen de SGP bestaat echter inmiddels ruime steun voor een kritische acceptatie van Europese samenwerking. Niet alleen het praktische nut van Europese samenwerking wordt ingezien. Ook wordt er door SGP'ers geput uit de protestantse traditie of geschiedenis op zoek naar argumenten voor een meer positieve visie op Europa. Allereerst wordt dan genoemd dat Reformatie een voluit Europese beweging was. Johannes Calvijn sloot zich niet op in Genève of

¹¹ Roelof Bisschop, *Sions vorst en volk. Het tweede-Israëliedee als theocratisch concept in de Gereformeerde kerk van de Republiek tussen ca. 1650 en ca. 1750* (Veenendaal 1993).

¹² Schippers, 'De SGP', 175-177.

binnen de grenzen van Zwitserland. Dat blijkt ook uit zijn correspondentie met (vooraanstaande) vrienden uit allerlei Europese landen. Ook wordt door SGP'ers wel verwezen naar de Nationale Synode te Dordrecht (1618-1619), waar afgevaardigden van verschillende kerken van gereformeerde belijdenis in Europa aanwezig waren. Hier was sprake van een duidelijke Europese *mindset*. Ten slotte wordt gewezen naar de opwekkingsbewegingen van de achttiende en negentiende eeuw, die overduidelijk een Europees of zelfs internationaal karakter hadden. Vaak wordt in dit verband gerefereerd aan Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876), grondlegger van de christelijke politiek in Nederland, maar ook spin in het web van de Europese negentiende-eeuwse opwekking. Volgens historicus Jelle Bijl keek Groen met een dubbele blik naar de geschiedenis en naar de actualiteit: als Nederlander én Europeaan. In Groens visie delen de Europese volkeren een gezamenlijke oorsprong. Zij werden eeuwenlang door de Romeinse beschaving en het christelijk geloof gevormd. Bij alle diversiteit is er tegelijk een grote mate van eenheid in religie, cultuur en maatschappelijke inrichting. Het ideaal van Groen van Prinsterer was daarom een Europese eenheid in nationale en staatkundige verscheidenheid.¹³

Niet alleen in SGP-kringen wordt nagedacht over een principiële onderbouwing van Europese samenwerking. De ChristenUnie ontwikkelde het laatste decennium een zogenaamde 'posi-

tief-kritische' visie op de Europese Unie ontwikkeld, waarbij sterk is gebruik gemaakt van het neocalvinistische gedachtegoed.¹⁴ Dit 'christelijke, relationele' perspectief ziet de Europese Unie als een 'gemeenschap van volken'. De ontwikkeling van de Europese instellingen is nodig om de 'publieke gerechtigheid' op Europees en mondiaal niveau te bevorderen.¹⁵ Op basis hiervan bekritiseert de ChristenUnie de eenzijdige nadruk op de economische en financiële eenwording van de Europese Unie, die ten koste gaan van sociale en duurzaamheidsaspecten. Binnen de Europese Unie als gemeenschap van volken functioneren Europese instellingen steeds meer als gemeenschappelijke overheid. Tegelijkertijd is de culturele eigenheid van de lidstaten van blijvende waarde. Er is immers geen één Europees *volk*, maar verschillende *volkeren*. Daarbij maakt de ChristenUnie gebruik van het antirevolutionaire principe van 'soevereiniteit in eigen kring'. Dit houdt eigenlijk hetzelfde in als het subsidiariteitsbeginsel, maar met het cruciale verschil dat soevereiniteit in eigen kring overheden als gelijkwaardig ziet. De Europese instanties staan niet boven, maar naast nationale overheden. Kort samengevat ziet de ChristenUnie Europese eenwording dus niet langer als 'onvermijdelijk', maar – met de nodige kanttekeningen – zelfs als noodzakelijk. Terzijde merk ik op dat de European Christian Political Movement (ECPM), waarbij de ChristenUnie en sinds een paar jaar ook de SGP is aangesloten, behoorlijk gestempeld wordt door een dergelijk

¹³ Jelle Bijl, *Een Europese antirevolutionair. Het Europabeeld van Groen van Prinsterer in tekst en context* (Amsterdam 2011).

¹⁴ Sander Luitwieler, *In verscheidenheid verenigd. Een positief-kritische visie op de Europese Unie* (Amersfoort 2012).

¹⁵ Europese eenwording wordt in deze traditie gezien als een volgende stap in het proces van 'culturele ontsluiting', uitvoering van het 'cultuurmandaat' op bovennationaal niveau.

De gedachte dat de Europese Unie het karakter van het protestantse Nederland zou bedreigen, geldt dus eigenlijk niet meer.

positief-kritisch, relationeel perspectief op Europese samenwerking.¹⁶

EEN STAATKUNDIG-GEREFORMEERD PERSPECTIEF OP DE EUROPESE UNIE?

In dit essay heb ik laten zien dat er verschillende manieren zijn waarop invulling wordt gegeven aan de Europese Unie als christelijke waarden-gemeenschap. De vraag is waar de SGP op dit moment staat. De SGP heeft zich ontwikkeld vanuit een principiële afwijzer van Europese integratie, naar een kritische, maar met name ook een pragmatische volger. Het bewaken van het Nederlandse (economische) belang heeft prioriteit. Het antikatholieke element in de houding van de SGP ten opzichte van de EU is, voor zover ik kan overzien, volledig verdwenen. De seculiere en humanistische mensvisie in de Europese Unie én het feit dat 'Brussel' dit zou opleggen aan de lidstaten is uitgegroeid tot het meest fundamentele probleem dat SGP'ers zien in de EU. Deze seculiere druk vindt niet eens zozeer plaats richting ons eigen land, maar meer richting Oost-Europese lidstaten waar christelijke waarden aangaande de beschermwaardigheid van het leven of de waarde van het traditionele huwelijk in hoog aanzien staan. Tegen deze druk spreken SGP'ers zich uit. SGP'ers moeten erkennen dat Nederland geen christelijke natie meer

genoemd kan worden. Integendeel, ons land is zelf juist één van de meest geseclariseerde landen van Europa. De gedachte dat de Europese Unie het karakter van het protestantse Nederland zou bedreigen, geldt dus eigenlijk niet meer. Het ideaal van het protestantse vaderland raakt steeds verder uit beeld. Wat doet dit met de manier waarop we de Europese Unie zien?

Het valt ver buiten het bestek van dit essay om te komen tot een complete, principiële doordening voor de SGP-visie op christelijke politiek in Europa. Mijn essay is meer een pleidooi om hiermee aan de slag te gaan. Ik wil dit essay daarom besluiten met twee concrete oproepen. Mijn eerste oproep is om het Europeabeeld van Groen van Prinsterer, zoals prachtig onderzocht door Jelle Bijl, verder uit te denken en zo te komen tot een positief geformuleerde, principiële onderbouwing van Europese samenwerking vanuit een staatkundig-gereformeerd perspectief. Wanneer gesproken wordt van de christelijke cultuur en het christelijke erfgoed van Europa, wat bedoelen we daar dan precies mee? In hoeverre delen wij het katholieke ideaal van een Europese of universele eenheid? Kunnen we vanuit onze protestantse visie ook komen tot op het Europese christendom? Groen kan hierbij helpen om de overeenkomsten en verschillen met het katholicisme te peilen.

De tweede oproep is om een aantal concrete uitgangspunten en waarden te formuleren die invulling en richting kunnen geven aan christelijke politiek op Europees niveau. Jan Schippers formuleerde er ter gelegenheid van de Europese

¹⁶ Een aantal principes die door de ChristenUnie / European Christian Political Movement worden gehanteerd, komen uit de koker van de Britse denktank The Jubilee Centre. Zie www.jubilee-centre.org voor meer informatie.

Parlementsverkiezingen van 2004 al vijf: De bevordering van de publieke gerechtigheid; het appel om terug te keren tot Gods goede geboden; het pleidooi voor gewetensvrijheid en het verzet tegen overheidsdwang; het centraal stellen van welzijn boven welvaart en gerechtigheid boven eigenbelang; het voortdurend gebed voor de Europese overheden.¹⁷ Ik herhaal deze uitgangspunten hier, met de oproep om ze verder te concretiseren en te doordenken richting de Europees Parlementsverkiezingen van 2019. En laat vervolgens de bijdrage van de SGP in deze verkiezingscampagne er werkelijk één zijn waarvan we kunnen zeggen dat het een lofzang voor Europa is!

---

¹⁷ J.A. Schippers, 'De Europese Unie. Ook onze overheid?!' *Zicht*, nr. 2 (2004): 32-38.

'Welke houding moeten de belijders van de christelijke religie tegenover deze socialistische beweging aannemen?'¹ Deze vraag stelde Abraham Kuyper bij de opening van het Sociaal Congres in 1891. Even later beantwoordde hij zelf deze vraag: 'En dan moet de ontredding van ons maatschappelijk leven en de daaruit voortgevloeide nood ook onze diepe ontferming zeer zeker gaande maken (...). Want ja, er wordt geleden, er bestaat schreiende nood. Nog niet zozeer in de kringen van onze geregelde ambachtslieden maar wel bij het proletariaat dat achter hen staat, en niet minder in sommige streken op het platteland'².

Sander Bossenbroek, Leander Fierens, Johannes Lont en Arthur Polder, commissieleden Sociaal-Economische Zaken

Voor onszelf of voor elkaar?

Een positief-kritisch essay over de sociaaleconomische standpunten van de SGP

De sociaaleconomische omstandigheden waren in Nederland aan het eind van de negentiende eeuw erbarmelijk. Sindsdien is er veel verbeterd, maar ook vandaag zijn er armen en zwakken in de samenleving. De zorg voor hen is geen

monopolie van socialisten, zoals Kuyper terecht betoogde. Daarom blijven zijn woorden actueel: 'We mogen niet als de priester en de Leviet aan de uitgeputte reiziger die uit zijn wonden ligt te bloeden, voorbijlopen, maar moeten als de

¹ A. Kuyper, 'Het sociale vraagstuk en de christelijke religie'. Sociale nood en christelijk geloof. B.J. Spruyt (red.). Apeldoorn: Labarum Academic, 2016, p. 167.

² Kuyper, p. 167.

barmhartige Samaritaan, bezielde door goddelijke ontferming met hem bewogen worden³.

Sociaaleconomische omstandigheden vormen nog altijd aanleiding tot politieke discussie. Elke partij houdt er een eigen standpunt op na. Een standpunt dat enerzijds bepaald wordt door politieke visie en anderzijds door belangen van de achterban, hoewel deze twee elkaar zeker kunnen overlappen.

De SGP is hierop geen uitzondering. Bij haar politieke standpuntbepaling spelen zowel Bijbelse uitgangspunten als wensen van de eigen achterban een rol. Dit essay wil de houding van de SGP ten opzichte van sociaaleconomische thema's op een positief-kritische wijze benaderen. Centrale vraag is of de SGP in haar politieke handelen vooral gericht is op de eigen achterban of op de samenleving als geheel. Voorop staat dat geen van beide opties per definitie de juiste is. De keuzes die de partij maakt zijn echter het beschouwen waard.

Uiteraard kunnen slechts enkele onderwerpen aan bod komen. In dit essay nemen we daarom drie belangrijke sociaaleconomische thema's als uitgangspunt.

Het eerste thema is de flexibilisering van de arbeidsmarkt. De SGP komt voortdurend op voor ondernemers en pleit voor een (forse) vermindering van de regeldruk voor deze groep. Wat betekent dit voor de visie van de partij op de flexibiliserende arbeidsmarkt? Hoe denkt de partij over de positie van zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers)? Kiest de partij voor een verdere flexibilisering van de arbeidsmarkt, of is er juist aandacht voor de waarde van vast werk?

Sociaaleconomische omstandigheden vormen nog altijd aanleiding tot politieke discussie.

Het tweede thema is de onevenredige belastingdruk van eenverdieners. De SGP vraagt voortdurend aandacht voor dit probleem en geeft hier veel publiciteit aan⁴. Gaat het hierbij vooral om preken voor eigen parochie of is dit echt zo'n heikel thema dat het steeds weer op de politieke agenda moet worden geplaatst? Of moeten we gewoonweg accepteren dat eenverdieners wat meer belasting betalen dan tweeverdieners?

Het derde thema is de visie op het armoedebeleid. Dit thema wordt wellicht niet verwacht in een essay over de SGP. En dat is juist de reden waarom dit onderwerp voor het voetlicht gebracht wordt. Besteedt de SGP niet te weinig aandacht aan dit grote probleem? Wordt er wel voldoende gedaan voor de armen in de samenleving? Gezien de Bijbelse grondslag voor het politieke handelen van de SGP zou de partij nauw moeten toezien op het welzijn van de armen. In de Bijbel staan namelijk veel teksten die oproepen om de zwakkeren in de samenleving te ondersteunen. Geeft de SGP aan deze Bijbelse oproep wel voldoende gehoor?

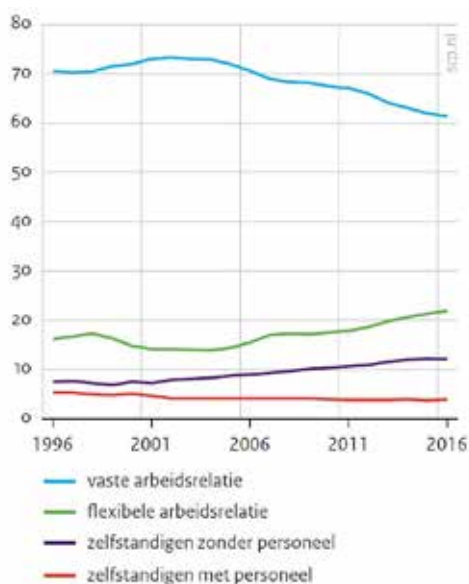
Aan het eind van het essay maken we de balans op: is de SGP in haar politieke handelen vooral gericht op de eigen achterban of richt zij zich op heel Nederland? Oftewel: voor onszelf of voor elkaar?

³ Kuyper, p. 167.

⁴ Zie bijvoorbeeld: Reformatorisch Dagblad, 'SGP lanceert site voor gedupeerde eenverdiener', geraadpleegd op 30 oktober 2018. Beschikbaar via <https://www.rd.nl/vandaag/politiek/sgp-lanceert-site-voor-gedupeerde-eenverdiener-1.1377064>.

ARBEIDSMARKT

Wie de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt overziet, constateert dat deze volop verandert. In haar rapport *De sociale staat van Nederland 2017* noemt het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) drie belangrijke ontwikkelingen: de vergrijzing van de beroepsbevolking, de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen en de flexibilisering van de arbeidsmarkt. In 2006 was 70,7 procent van het aantal arbeidsposities (werknemers en zelfstandigen) een vaste baan. In 2017 was dit gedaald tot 60,5 procent. Daartegenover stond een stijging van het aantal flexibele banen: in 2006 bedroeg dit 15,5 procent, in

Figuur 1: Procentuele verdeling van het totaal aantal arbeidsrelaties. Bron: SCP

Aan het eind van het essay maken we de balans op: is de SGP in haar politieke handelen vooral gericht op de eigen achterban of richt zij zich op heel Nederland?

2017 was dit gestegen tot 22,9 procent. Het aandeel zelfstandigen steeg in deze periode van 13,7 procent naar 16,6 procent⁵.

Deze ontwikkelingen worden niet veroorzaakt door de economische crisis, maar zijn onderdeel van een bredere trend, zoals ook blijkt uit figuur 1⁶.

ONGELIJKHEID OP DE ARBEIDSMARKT

De veranderende arbeidsmarkt heeft allerlei gevolgen. Een hoger aandeel flexibele contracten betekent minder baanzekerheid onder werknemers. Een vast contract is voor hen van belang bij het afsluiten van een hypotheek. Over het algemeen hebben werknemers baat bij vaste contracten. Werkgevers zijn juist terughoudender bij het aanbieden van vaste contracten. Zij zijn immers verantwoordelijk voor de loondoorbetaling bij ziekte of arbeidsongeschiktheid. Ook is het niet eenvoudig om vast personeel te ontslaan.

Ook het groeiend aantal zzp'ers heeft gevolgen. De zelfstandigen zijn over het algemeen slecht verzekerd en lopen hierdoor veel risico. Een kwart van hen heeft geen pensioenvoorziening. Ook betaalt 80% van hen geen premie voor een

⁵ Sociaal en Cultureel Planbureau. *De sociale staat van Nederland 2017*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2017, p. 152. Beschikbaar via https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2017/De_sociale_staat_van_Nederland_2017.

⁶ CPB, p. 10.

arbeidsongeschiktheidsverzekering, vaak omdat dit te duur is⁷. Ondertussen genieten zzp'ers wel veel fiscale voordelen waardoor zij tegen lage tarieven kunnen werken. In sommige sectoren leidt dit tot concurrentie met werknemers. Naar aanleiding van het dalend aantal vaste banen en toenemend aantal flexibele banen en zzp'ers spreekt het SCP over een nieuwe vorm van ongelijkheid op de arbeidsmarkt. Vaste werknemers hebben namelijk veel baan zekerheid, terwijl dit bij flexibele werknemers en zzp'ers over het algemeen veel minder is. In het verkiezingsprogramma van 2017 deelt de SGP deze conclusie: 'De taak van de overheid is vooral om de juiste balans te zoeken. Die balans ontbreekt nu'⁸. Even verderop is te lezen: 'Het verkleinen van de kloof tussen zelfstandigen en werknemers draagt bij aan een meer gezonde arbeidsmarkt'⁹.

SGP EN ARBEIDSMARKT

Over het algemeen vindt de SGP dat de overheid mensen die willen ondernemen of werken daarin zo min mogelijk moet belemmeren. Enerzijds heeft dit een principiële argument, omdat werk in navolging van de reformatoren gezien wordt als een goddelijke roeping. Anderzijds is er een praktisch argument, SGP'ers zijn vaak mensen die hard willen werken en allerlei regels helpen daar niet bij. De SGP staat dus terughoudend tegenover het te veel wettelijk reguleren van de arbeidsmarkt. Laten we eens verder kijken welke standpunten de SGP inneemt.

Volgens de SGP vormen de risico's van vast per-

soneel een belangrijke drempel voor werkgevers om personeel op vaste basis in dienst te nemen. Wanneer het minder gaat met het bedrijf, kan de werkgever hen niet zo makkelijk ontslaan en zit het bedrijf in een lastige positie. Daarom pleitte de SGP in 2006 al voor een versoepeling van het ontslagrecht: 'Het moet eenvoudiger worden mensen in vaste dienst te ontslaan. Dit zorgt ervoor dat mensen ook weer sneller in dienst worden genomen'¹⁰. Uiteindelijk is de versoepeling van het ontslagrecht tot stand gekomen tijdens het kabinet Rutte-II.

De zekerheid van de vaste werknemer wordt hierdoor kleiner. Tegelijk is er meer kans op een vaste baan: doordat de werkgever weet dat hij iemand makkelijker kan ontslaan, is hij eerder bereid om hem in vaste dienst te nemen.

Een ander risico voor de werkgever is de kans op arbeidsongeschiktheid van de werknemer. Voor kleine werkgevers zijn de risico's te groot doordat werkgevers bij ziekte het loon twee jaar lang moeten doorbetalen. De SGP kiest er dan ook voor om de loondoorbetalingstermijn voor kleine werkgevers in te korten naar één jaar.

De rode draad in deze voorstellen is het verkleinen van risico's van vaste contracten voor werkgevers. Door het verkleinen van risico's worden werkgevers gestimuleerd in plaats van wettelijk verplicht om vast personeel in dienst te nemen. SGP-jongeren vindt dit een heldere keuze.

Aan de andere kant van de kloof staan de werknemers met een flexibel contract. Economisch zijn zij van belang doordat bedrijven hierdoor snel kunnen inspelen op economische ontwikke-

⁷ Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Kwart zzp'ers heeft geen pensioenvoorziening', geraadpleegd op 30 oktober 2018. Beschikbaar via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/28/kwart-zzp-ers-heeft-geen-pensioenvoorziening>.

⁸ Staatkundig Gereformeerde Partij. *Stem vóór het leven. Verkiezingsprogramma 2017-2021*, 2017, p. 57.

⁹ SGP. *Stem vóór het leven. Verkiezingsprogramma 2017-2021*, p. 57.

¹⁰ SGP. *Naar eer en geweten. Verkiezingsprogramma 2006-2011*, 2006, p. 50.

De aandacht voor zelfstandigen wordt in de verkiezingsprogramma's steeds groter.

lingen. Maar voor deze groep zijn de regels wel heel erg gunstig. De kloof op de arbeidsmarkt moet dus ook vanaf deze kant worden gedicht met maatregelen. Maatregelen die ervoor zorgen dat flexibel personeel minder aantrekkelijk wordt ten opzichte van vast personeel voor werkgevers. De SGP kiest echter voor het uitbreiden van de mogelijkheden voor het opstapelen van tijdelijke arbeidscontracten. Hiermee wordt flexibel personeel juist aantrekkelijker en wordt de kloof eerder groter dan kleiner! Tevens pleit de partij voor meer ruimte voor meerjarige arbeidsovereenkomsten¹¹. Voor de korte termijn biedt dit inderdaad meer zekerheid voor de werknemer. Voor het verkrijgen van een hypotheek is juist zekerheid op de lange termijn belangrijk en dat bieden deze contracten niet.

De aandacht voor zelfstandigen wordt in de verkiezingsprogramma's steeds groter. Het woord zzp'er komt in het verkiezingsprogramma van 2006 niet voor, één keer wordt er gesproken over zelfstandigen, maar dit is in algemene context. Specifieke maatregelen zijn niet terug te vinden.

In 2010 bevat het verkiezingsprogramma een opmerkelijke maatregel: 'Er moet een permanente versoepeling van de urennorm voor zzp'ers komen, zodat het gemakkelijker wordt om in aanmerking te komen voor fiscale voorde-

len'¹². Ook in het programma van 2012 is deze maatregel terug te vinden.

Het is opvallend dat de SGP bij een groeiend aantal zzp'ers er toch voor kiest om de faciliteiten voor deze groep te verruimen. De risicogroep wordt op deze manier alleen maar groter. Mogelijk is er een verband met de economische crisis in Nederland van 2008 tot 2013. De SGP wilde misschien ontslagen werknemers die voor zichzelf begonnen, fiscaal ondersteunen. Een sympathieke maatregel, maar wel een maatregel die toekomstige risico's met zich meebracht. In 2017 heeft de partij veel meer oog voor de risico's die zzp'ers lopen: 'Door een basale bescherming van zzp'ers wordt voorkomen dat mensen noodgedwongen als zelfstandige starten. Of dat zij tegen lage tarieven concurreren door zichzelf te benadelen bij voorzieningen voor ziekte of werkloosheid'¹³. Hóe die basale bescherming moet krijgen wordt niet duidelijk. In ieder geval niet door het instellen van minimumtarieven voor zzp'ers of het verbieden van de inzet van zzp'ers voor bepaalde werkzaamheden. De SGP wil vooral dat de markt zélf op een gezonder manier gaat werken¹⁴. Dit lijkt een illusie, want de afgelopen jaren werd juist duidelijk dat de markt niet in staat is om de problemen op te lossen.

Zzp'ers zijn volgens de SGP zelf verantwoordelijk voor het regelen van voorzieningen voor arbeidsongeschiktheid en pensioen. SGP-jongeren vindt het geen probleem dat deze verantwoordelijkheid in eerste instantie bij zzp'ers zelf ligt. Daarvoor zijn het immers zz-

¹¹ SGP. *Stem vóór het leven. Verkiezingsprogramma 2017-2021*, p. 57.

¹² SGP. *Daad bij het Woord. Verkiezingsprogramma 2010-2014*, 2010, p. 51.

¹³ SGP. *Stem vóór het leven. Verkiezingsprogramma 2017-2021*, p. 57.

¹⁴ SGP. 'Zzp'ers', geraadpleegd op 30 oktober 2018. Beschikbaar via <https://www.sgp.nl/standpunten/zzpers#standpunt-zzpers>.

p'ers. Helaas lijken zij deze verantwoordelijkheid onvoldoende te nemen. Volgens het CBS heeft een kwart van de zelfstandigen geen pensioenvoorziening en betaalt 80% geen premie voor een arbeidsongeschiktheidsverzekering. In de bouw, een sector met een hoog risico op arbeidsongeschiktheid, heeft slechts een derde van de werknemers een arbeidsongeschiktheidsverzekering¹⁵.

De SGP ziet wel het belang in dat zzp'ers dergelijke voorzieningen treffen. Keuzevrijheid staat echter hoog in het vaandel en dat zorgt ervoor dat de partij geen voorstander is van wettelijke verplichtingen. De partij doet verder ook geen concrete voorstellen om dit (in ieder geval voor bepaalde beroepsgroepen) aan te pakken. Hierdoor blijven zzp'ers in staat om helemaal geen voorzieningen te treffen.

Ook de zelfstandigenaftrek blijft in de huidige vorm gehandhaafd, hoewel deze meer moet worden gericht op de opstartfase¹⁶. Oorspronkelijk is de zelfstandigenaftrek bedoeld als tegemoetkoming voor de kosten van het treffen van voorzieningen voor arbeidsongeschiktheid en pensioen. Echter, deze wordt hiervoor onvoldoende gebruikt. In sommige sectoren hebben zzp'ers hierdoor een groot concurrentievoordeel ten opzichte van werknemers. SGP-jongeren heeft daarom gepleit voor het versoberen van deze voorziening. Ook zou de zelfstandigenaftrek moeten worden gebruikt voor het doel waarvoor zij oorspronkelijk is bedoeld. Eventueel moet dit via de wet worden geregeld. De SGP geeft in haar verkiezingsprogramma steeds meer aandacht aan de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Ze constateert dat er een kloof

Hoewel de SGP zegt dat de kloof ook aan de andere kant kleiner moet worden, doet zij geen concrete voorstellen hiervoor.

is ontstaan, maar kiest er zelden voor om deze via extra regelgeving te verkleinen. Bij de versoepeling van het ontslagrecht is dit een effectief middel: door minder regels ligt het voor de hand dat bedrijven méér personeel in vaste dienst aannemen.

Hoewel de SGP zegt dat de kloof ook aan de andere kant kleiner moet worden, doet zij geen concrete voorstellen hiervoor. Vaak zijn dit maatregelen die de vrijheid van ondernemers beperken en daar is de SGP duidelijk op tegen. In haar verkiezingsprogramma's pleit zij herhaaldelijk voor lastenverlichting voor ondernemers. Ook heeft de partij een ondernemersplatform waardoor ondernemers relatief eenvoudig toegang hebben tot Kamerleden. Illustratief is de campagneactie waarbij toenmalig Kamerlid Dijkgraaf achter de vuilniswagen liep om aandacht te vragen voor overbodige regels van bedrijven. De vraag is of deze betrokkenheid op ondernemers komt door een oververtegenwoordiging van deze groep in de achterban. Er lijken geen aanwijzingen te zijn dat deze groep bovengemiddeld is vertegenwoordigd in de SGP-achterban. Het politiek handelen kan dan ook niet specifiek gericht zijn op de eigen achterban. Tegelijk werpt de SGP zich graag op als spreekbuis van de ondernemer en worden er juist weinig concrete voorstellen gedaan om de nieuwe risico's

¹⁵ CBS, 'Minder zzp'ers verzekerd tegen arbeidsongeschiktheid', geraadpleegd op 30 oktober 2018. Beschikbaar via <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/21/minder-zzp-ers-verzekerd-tegen-arbeidsongeschiktheid>.

¹⁶ SGP, 'Zzp'ers'.

De eenverdiener is voor de SGP al jaren een aangelegen zaak.

op de arbeidsmarkt tegen te gaan. Concluderend kan gesteld worden dat de SGP in haar politiek handelen rondom de flexibilisering van de arbeidsmarkt niet specifiek gericht is op de eigen achterban, maar dat de politieke profilering wel voort kan komen uit een bepaalde betrokkenheid op de ondernemers binnen de eigen achterban.

EENVERDIENERS

De eenverdiener is voor de SGP al jaren een aangelegen zaak. De partij komt op voor de fiscaal benadeelde eenverdiener en wil dat de belastingdruk voor een- en tweeverdieners gelijk wordt getrokken. De SGP vraagt hier ook aandacht voor in buitenparlementaire acties, zoals de oproep aan eenverdieners om brieven te sturen naar Tweede Kamerleden¹⁷ en de presentatie van een rekentool tijdens de verkiezingscampagne in 2017¹⁸. SGP-jongeren vindt het goed dat de partij opkomt voor de eenverdiener. Tegelijk is het goed om kritisch te kijken naar de cijfers die de SGP gebruikt om haar standpunt te onderbouwen.

BELASTINGSCHIJVEN

De verschillen in belastingdruk tussen een- en

tweeverdieners ontstaan door de verschillende belastingsschijven. Hoe hoger het inkomen is, des te hoger het belastingpercentage. Wanneer de eenverdiener een inkomen van € 69.000 op jaarbasis verdient, komt hij in de vierde schijf met het hoogste belastingpercentage terecht. Hij moet dan 51,95% belasting betalen over het inkomen boven € 68.507¹⁹. Als beide partners €34.500 per jaar verdienen, bedraagt het belastingpercentage slechts 40,85% over het inkomen boven €20.142. Bovendien profiteren zij twee keer van het percentage van 36,55% in de laagste belastingsschijf. Door de nivellerende werking van de belastingsschijven, betalen tweeverdieners effectief minder belasting dan eenverdieners over hetzelfde totale jaarinkomen. Daarnaast zorgen verschillende heffingskortingen voor een nog groter verschil in belastingdruk. De inkomensafhankelijke combinatiekorting is hierbij nog een speciale bonus waarvoor alleen tweeverdieners en alleenstaande ouders in aanmerking komen.

POLITIEKE AFWEGINGEN

Het verschil in belastingdruk tussen een- en tweeverdieners is keuze die door de politiek is gemaakt. Het doel van deze keuze was om de arbeidsparticipatie van niet-werkenden (met name vrouwen) te verhogen. Om dit te bereiken werden fiscale instrumenten ingezet²⁰. Daarnaast werkte de hogere arbeidsparticipatie po-

¹⁷ Reformatorisch Dagblad, 'SGP roept eenverdiener op tot actie', geraadpleegd op 30 oktober 2018. Beschikbaar via <https://www.digibron.nl/search/detail/4700f1d8674a3554cb536732214c1d38/sgp-roept-eenverdiener-op-tot-actie/15>

¹⁸ Reformatorisch Dagblad, 'SGP lanceert site voor gedupeerde eenverdiener', geraadpleegd op 30 oktober 2018. Beschikbaar via <https://www.rd.nl/vandaag/politiek/sgp-lanceert-site-voor-gedupeerde-eenverdiener-1.1377064>

¹⁹ De tarieven gelden voor 2018. Het gekozen belastingtarief is van toepassing op belastingplichtigen die nog niet de pensioengerechtigde leeftijd hebben bereikt.

²⁰ Centraal Planbureau. Eenverdieners onder druk. Den Haag: Centraal Planbureau, 2018, p. 4.

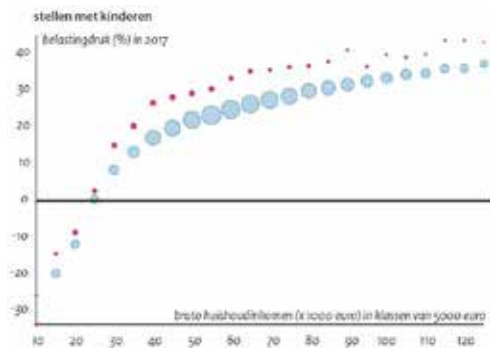
sitief uit op de overheidsfinanciën²¹. Ook om deze reden werd tweeverdienerschap gestimuleerd.

Het beoogde effect werd zichtbaar: de arbeidsparticipatie van vrouwen steeg fors²². Nu rijst de vraag of deze doelen inmiddels zijn bereikt. Het antwoord hierop is mede afhankelijk van de vraag hoe hoog de arbeidsparticipatie idealiter moet zijn. Veel partijen vinden dat zoveel mogelijk vrouwen moeten gaan werken. SGP-jongeren kiest voor een ander uitgangspunt: hoe kan een gezin financieel rondkomen en de opvoeding van de kinderen waarborgen? Het gezin moet het uitgangspunt zijn in het fiscale beleid. De belastingen mogen niet worden gebruikt om politieke wensen af te dwingen. Vrouwen mogen niet de arbeidsmarkt opgejaagd worden waardoor er minder tijd overblijft voor opvoeding, mantelzorg of vrijwilligerswerk.

REKENVOORBEELDEN

De SGP heeft vaak benadrukt dat eenverdieners tot wel zes keer meer belasting betalen dan tweeverdieners. Dit is het geval in een specifieke situatie waarbij de tweeverdieners ieder €20.000 per jaar verdienen en de eenverdiener €40.000 op de plank brengt. Maar hoe representatief is dit specifieke voorbeeld in de hele discussie?

Hier kunnen de nodige vragen bij worden gesteld. Vaak is de arbeidsverhouding tussen man en vrouw anders dan 50%-50%. In gezinnen met kinderen komt het vaak voor dat de man voltijds werkt en de vrouw deeltijds. De situatie dat man en vrouw beiden voltijds werken, komt relatief

Figuur 2: De gemiddelde belastingdruk voor een- en tweeverdieners met kinderen.

weinig voor²³. Als dat al zo is, dan is het een uitzondering wanneer zij allebei exact de helft van het gezinsinkomen verdienen. In deze situaties profiteren tweeverdieners minder van de nivellerende werking van het belastingstelsel en wordt het verschil tussen een- en tweeverdieners dus kleiner.

Ook verandert het beeld bij een ander totaalinkomen van meer dan €40.000. Wie de berekeningen voor andere totaalinkomens herhaalt, ziet dat het verschil rond de €40.000 maximaal is. Voor andere inkomens is dit lager, met name voor inkomen iets boven de €40.000 daalt de factor zes al snel. Desondanks blijft er een verschil in belastingdruk, zoals ook blijkt uit figuur 2²⁴.

Verder wijst de SGP er nooit op dat het aannemelijk is dat eenverdieners meer kinderen hebben dan tweeverdieners. Daarnaast wordt richting de eigen achterban nooit benadrukt dat een gemiddeld refogezin meer kinderen telt dan een gemiddeld gezin in Nederland. Deze gezinnen

²¹ CPB, p. 4.

²² Zie bijvoorbeeld: SCP, p. 148.

²³ CPB, p. 7.

²⁴ SCP, p. 153.

Wie op zoek is naar het standpunt van de SGP over armoede, moet goed zoeken.

profiteren veel meer van allerlei voorzieningen voor kinderen, zoals de kinderbijslag en het kindgebonden budget. Daarnaast betaalt de overheid het onderwijs en heeft ieder kind tot 18 jaar gratis toegang tot de zorg. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat tweeverdieners met kinderen sterk profiteren van de kinderopvangtoeslag. De SGP toont zich in haar politieke optreden een belangenbehartiger van de eenverdiener. Dit past goed bij de visie van de partij op het gezin. Het gezin is immers 'de hoeksteen van de samenleving'. Naar eigen zeggen zijn tweeverdieners niet oververtegenwoordigd in de achterban, iets wat misschien wel voor de hand zou liggen. Dat betekent dat de partij in deze kwestie niet specifiek opkomt voor haar eigen achterban. De visie dat het gezin de 'hoeksteen van de samenleving' is, geldt immers voor heel de samenleving. SGP-jongeren vindt het heel terecht dat de SGP hier veel aandacht voor vraagt. Wel creëert de partij een verkeert beeld van de problematiek door te suggereren dat eenverdieners tot zes keer meer belasting betalen. Dit geldt namelijk alleen voor zeer specifieke huishoudens. Eenverdieners krijgen hierdoor het beeld dat zij over het algemeen vele malen meer belasting betalen, terwijl de werkelijkheid veel genuanceerder ligt. De SGP zou deze nuance meer voor het voetlicht moeten brengen.

ARMOEDE

Wie op zoek is naar het standpunt van de SGP over armoede, moet goed zoeken. Het thema wordt niet genoemd in het standpunten-ABC op de website. Ook in het beginselprogramma is het niet terug te vinden. In het verkiezingsprogramma 2017-2021 wordt het wel genoemd, maar dan in het kader van 'hulp en handel' aan ontwikkelingslanden. Armoedebestrijding binnen eigen land komt nauwelijks aan bod.

VERHOUDING OVERHEID EN DIACONIE

Een rechtvaardiging voor de beperkte aandacht voor armoede (bestrijding), zou kunnen liggen in de verhouding diaconie – overheid. In het beginselprogramma van 1965 geeft de SGP aan dat armenzorg in de eerste plaats aan kerkelijke en particuliere instellingen moet worden overgelaten²⁵.

Toch kan en wil de SGP zich hier niet achter verschuilen. Ds. Kersten heeft bijvoorbeeld eens gezegd: 'Tot vervulling van den nood der nooddriftigen in het land hebben Kerk en Overheid beide een taak, in de vervulling waarvan zij elkander hebben te verstaan'²⁶. De taak van de overheid werd dus nadrukkelijk niet uitgesloten. Tegenwoordig is de SGP hier nog stelliger over, aangezien de SGP inmiddels wil dat 'het niet-gebruik van tegemoetkomingen wordt teruggedrongen. Dat voorkomt dat mensen in armoede leven, terwijl dat niet hoeft'²⁷. De partij wil voorkomen dat mensen in armoede leven, doordat ze van bestaande regelingen geen gebruik maken. De SGP roept dus op om te doen wat de

²⁵ SGP, Program van beginselen van de Staatkundig Gereformeerde Partij, 1965, art. 7. Beschikbaar via <http://pubnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/beginselprogramma/sgp1965/begProg65.pdf>.

²⁶ De Banier, 17 april 1947, p. 2-3.

²⁷ SGP, 'Bijstand', geraadpleegd op 30 oktober 2018. Beschikbaar via <https://www.sgp.nl/standpunten/b/bijstand#standpunt-bijstand>.

eerste beginselprogramma's juist wilde voorkomen.

We zien duidelijk dat de SGP tegenwoordig een andere visie heeft op de rol van de overheid dan vroeger. Dit wordt ook duidelijk als we de beginselprogramma's met elkaar vergelijken. In de beginselprogramma's van 1965 en 1972 (artikel 7) staat nog 'De overheid late die instellingen (kerkelijke en particuliere instellingen, red.) geheel vrij haar arbeid zelf te regelen en grijpe in die regeling dan ook nimmer in'²⁸. In de nieuwere beginselprogramma's (artikel 26) is de toon duidelijk anders²⁹.

VOLDOENDE AANDACHT?

Laten we aannemen dat de SGP bewust voor een andere insteek kiest. Ook al heeft iedereen de plicht om zich bij de kerk aan te sluiten en zou de diaconie daarom moeten volstaan, toch is het begrijpelijk dat in de huidige seculiere maatschappij de overheid meer moet doen om armoede uit te bannen.

Als we aannemen dat armenzorg mede een taak is van de overheid, en dus ook van de SGP, besteedt de SGP hier wel voldoende aandacht aan? De SGP wil armoede terugdringen door het niet-gebruik van bestaande uitkeringen te beperken. Komt armoede alleen voor omdat mensen de weg naar de uitkering niet weten te vinden? Heeft de overheid, nu zij de taak van de

Figuur 3: De verspreiding van armoede in Nederland.

armenzorg heeft overgenomen, de juiste uitkeringen gecreëerd en is daarmee de missie geslaagd?

Helaas is de realiteit anders. In 2014 leefde 1 op de 9 kinderen in armoede³⁰, in totaal betrof het iets meer dan 500.000 huishoudens³¹. In Amsterdam, Rotterdam en Den Haag leeft ongeveer een kwart van de huishoudens op of onder de armoedegrens³². Kortom, een dramatische toestand voor een land dat zich 'ontwikkeld' noemt. Wanneer we naar de spreiding kijken (zie figuur

²⁸ SGP, Program van beginselen van de Staatkundig Gereformeerde Partij, 1965. Zie ook: SGP, Program van beginselen van de Staatkundig Gereformeerde Partij, 1972. Beschikbaar via <http://pubnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/beginselprogramma/sgp1972/SGP1972.pdf>.

²⁹ SGP, Program van beginselen van de Staatkundig Gereformeerde Partij, 2000. Beschikbaar via <http://pubnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/beginselprogramma/sgp2000/SGP2000.pdf>.

³⁰ Criterium is dat zij in een huishouden leven dat een besteedbaar inkomen heeft onder de grens van 'niet veel, maar toereikend'. Het niet-veel-maar-toereikendbudget omvat de minimale uitgaven aan voedsel, kleding, wonen en sociale participatie, zoals die zijn berekend door het Nibud.

³¹ Sociaal Economische Raad, *Opgroeien zonder armoede*, 2017, p. 33. Beschikbaar via https://www.ser.nl/~media/db_adviezen/2010_2019/2017/opgroeien-zonder-armoede.ashx.

³² Gemeente Amsterdam, *Amsterdamse Armoedemonitor 2015*, 2015, p. 9. Beschikbaar via https://www.ois.amsterdam.nl/pdf/2017_amsterdamse_armoedemonitor_2015.pdf.

Het zou goed zijn als de SGP probeert om armoede uit te bannen in het gehele land.

3³³) zien we dat armoede – zowel relatief als absoluut – vooral geconcentreerd is in de grote steden.

Dit zijn juist niet de plaatsen waar de SGP-achterban zich concentreert. Zowel SGP-stemmers als SGP-politici zullen over het algemeen niet dagelijks met deze problematiek worden geconfronteerd. Zou dit de reden zijn dat de SGP hier weinig aandacht aan besteedt?

Als de SGP het beste zoekt voor het hele land, dan zou het mooi zijn als de SGP meer aandacht vraagt voor armoede in Nederland. Het zou goed zijn als de SGP probeert om armoede uit te bannen in het gehele land, onafhankelijk van waar de achterban woont, en onafhankelijk van waar de diaconie functioneert.

OPDRACHT

Armenzorg is immers niet vrijblijvend. In Deuteronomium 15:4 zegt de HEERE dat er vanwege de overvloed van het land geen bedelaar mag zijn. Gelden deze woorden niet *a simile* voor ons, in het rijke Westen? Ook in ons land zou er geen bedelaar mogen zijn. Het zou goed zijn als de SGP hier meer aandacht voor vraagt.

Toch kunnen we ons niet verschuilen achter de politiek of achter uitkeringen. Het bestrijden van armoede is ook een persoonlijke opdracht, het is een 'goede vrucht'. Als we niet mededeelzaam zijn, zullen we ook niet zalig worden, zegt Johannes de Doper in Lukas 3. De kanttekeningen ge-

ven hierbij aan: 'om zalig te worden moeten we liefde betonen aan armen, en hun liever een van onze eigen rokken en een deel van onze eigen nodige spijsje moeten geven, dan hun gebrek te laten lijden'³⁴.

Armoede bestrijden is een vrucht van een leven met God. Het zou ter verheerlijking van God de Vader zijn, als er geen armoede meer is in Nederland. Het zou ter verheerlijking van de Vader zijn, als wij allen armoede zouden bestrijden bij onze burens. Er staat immers in de Bijbel: 'Laat uw licht zo schijnen voor de mensen, dat zij uw goede werken zien en uw Vader, Die in de hemelen is, verheerlijken (Mattheüs 5:14).

CONCLUSIE

In dit essay is de visie van de SGP op de sociaaleconomische omstandigheden aan bod gekomen. De onderliggende vraag was of de SGP zich hierbij richtte op de eigen achterban of op heel de Nederlandse bevolking. Wat betreft haar politieke standpuntbepaling wekt de SGP niet de indruk zich specifiek te richten op haar eigen achterban. Wel lijkt zij (veel) meer aandacht te vragen voor onderwerpen die onder andere in de eigen achterban spelen.

De aandacht voor ondernemers in de politieke standpunten, en juist wat minder voor werknemers, is niet direct terug te voeren op een bepaalde Bijbelse richtlijn. Een historische verklaring ligt meer voor de hand: de SGP heeft de kleine ondernemer vanouds hoog in het vaandel staan. Ondernemers zijn daarentegen niet oververtegenwoordigd in de achterban en ook werknemers stemmen op de SGP. De SGP-visie komt daarom niet voort uit een bepaald belang van de

³³ SCP, *Waar wonen de armen in Nederland?*, geraadpleegd op 31 oktober 2018. Beschikbaar via https://digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2016/waar_wonen_de_armen_in_nederland/.

³⁴ Kanttekening 14.

eigen achterban. Wel kiest de partij er bewust voor om contact te houden met ondernemers binnen de eigen achterban. De visie op dit terrein lijkt dus wel voort te komen uit een bepaalde betrokkenheid op ondernemers binnen, maar ook buiten de eigen achterban.

Het eenverdienersstandpunt is juist veel duidelijker terug te voeren op Bijbelse richtlijnen, namelijk de Bijbelse instelling van het gezin. Het eenverdienersprobleem is zeker niet beperkt tot de eigen achterban, maar is ook binnen de eigen achterban terug te vinden. De partij benadrukt regelmatig dat dit probleem ook buiten de eigen achterban speelt. De Bijbelse argumentatie en de betrokkenheid van de eigen achterban gaan hier hand in hand. Wel becijfert de partij de problematiek aan de hand van cijfers die niet representatief zijn. De eigen achterban krijgt hierdoor een beeld dat niet overeenkomt met de werkelijkheid. De SGP zou in deze discussie vaker representatieve cijfers moeten gebruiken. Door het gebruik van representatieve cijfers wint het politieke pleidooi aan kracht en krijgt de eigen achterban het juiste beeld.

In de Bijbel wordt de opdracht om te zorgen voor de armen verschillende keren genoemd. Het armoedebeleid lijkt echter een ondergeschoven kindje bij de SGP. Dit is niet omdat er geen Bijbelse richtlijnen zijn of omdat er geen armoede is in Nederland. Het ligt meer voor de hand dat dit komt doordat armoede in eigen kring weinig voorkomt. Ook wonen SGP'ers over het algemeen niet in regio's waar deze problematiek het grootste is. Daarnaast is in SGP-kringen de diaconie actief, waar SGP'ers een beroep op kunnen doen als dit nodig is. Hoewel de geringe aandacht te verklaren is, zou

Armoedebeleid is geen linkse hobby die alleen voor de ChristenUnie bestemd is.

het goed zijn als de partij hiervoor meer aandacht vraagt. Armoedebeleid is geen linkse hobby die alleen voor de ChristenUnie bestemd is. Abraham Kuyper zei al dat de zorg voor de naaste iedere christen aan het hart moet gaan. Wellicht is er dan toch nog iets van hem te leren...

Zijn visie op het gezin vertoont in ieder geval grote overeenkomsten met de visie van de SGP. We hopen dat iedere SGP'er die in de toekomst zal nadenken over sociaaleconomische beleidskeuzes dit voor ogen houdt: 'En daarom weg met het valse individualisme, en een anathema over iedere poging om het huisgezin te ontbinden. Zeker in onze Nederlandse staat van burgers, die nu drie eeuwen lang juist in het bloeiende huisgezin de veer van zijn kracht voelde spanne, mag het loswrikken van dit eerste fundament van onze samenleving nimmer worden geduld, althans nooit met ons gedogen'³⁵.

³⁵ Kuyper, p. 174-175.

Ter gelegenheid van het eeuwfeest van de Staatkundig Gereformeerde Partij is reeds menig woord aan het papier toevertrouwd. Met name in de bundel 'Mannen van Gods Woord' is geschreven over de historie, geografische verspreiding, ontwikkeling en stabiliteit van de SGP. Ook is, niet voor het eerst, geschreven over getuigen en samenwerken als werkwoorden die de dagelijkse praktijk van de SGP weergeven. Tot slot is niet zelden de vraag gesteld of en in hoeverre de staatkundig gereformeerden zelfstandig bestaansrecht (zullen blijven) hebben en of een fusie met de ChristenUnie een waarschijnlijke toekomstige ontwikkeling is¹.

Auteur: Willem Pos, landelijk voorzitter

Staatkundig gereformeerde politiek laat zich niet vangen

Minder aandacht is tot op heden besteed aan de inhoudelijke standpunten van de SGP. Vollaard en Van Well geven weliswaar diverse tabellen weer met percentages gelijk stemgedrag en me-

de-indiening van moties en amendementen van politieke partijen in de Tweede Kamer, maar in het kader van honderd jaar SGP is de plaatsing van de partij op een links-rechtsschaal nog am-

¹ Hippe, J., & Voerman, G. (1994). Reformatorisch Staatkundig Verbond?. Jaarboek 1993.

per ter sprake gekomen². Ook in bestaande literatuur is de SGP in dat kader ofwel in een adem genoemd met ChristenUnie (of haar voorgangers) en soms ook het CDA (of haar voorgangers) als 'de confessionele partijen', ofwel in een groter geheel van alle Nederlandse politieke partijen besproken, met daarin een (vanwege haar grootte) bescheiden plaats. Toch is er reden de jubilaris eens nader te bezien. Niet alleen vanwege het honderdjarig bestaan ('waar moeten we de jubilaris plaatsen?'), maar ook vanwege de bredere relevantie ('wat onderscheidt de SGP van andere partijen?').

STROMINGEN: CHRISTENDEMOCRATIE

De staatkundig gereformeerde partij wordt doorgaans tot de confessionele partijen gerekend³, van het woord 'confessie': belijdenis. In feite is 'confessioneel' dan ook niets anders dan een verzamelnaam voor partijen die 'belijden'. Dat hoeft op zich niet het christelijk geloof te zijn, hoewel de vraag of DENK ook een confessionele partij is te ver afleidt van het onderwerp van dit essay. Toch zijn in Nederland van oudsher de christelijke partijen CDA (en haar voorgangers), ChristenUnie (en haar voorgangers) en dus ook de SGP verstaan onder de noemer 'confessionele partijen'.

De vraag rijst hierbij of deze drie *christelijke* partijen dan ook automatisch *christendemocratische* partijen genoemd kunnen worden. De christendemocratie is volgens Woldring politiek-filosofisch gestoeld op de kernwaarden van het christelijk geloof, als daar zijn gerechtigheid,

De vraag rijst hierbij of deze drie christelijke partijen dan ook automatisch christendemocratische partijen genoemd kunnen worden.

solidariteit, gespreide verantwoordelijkheid en rentmeesterschap⁴. Tot zover past de SGP binnen de christendemocratie. Maar Woldring stopt daar niet, maar rekent zowel reformatoren als contrareformatoren tot de christendemocratische traditie, evenals andere rooms-katholieke denkers die hun stempel drukten op het politieke denken van de KVP en daarna het CDA⁴. Het moge duidelijk zijn dat de SGP in elk geval niet tot dezelfde stroming gerekend kan worden als de rooms-katholieke denkers die ten tijde van ds. Kersten juist de grootste politieke tegenstanders waren.

Toch zijn er minstens twee punten waarop het gedachtegoed van de SGP fundamenteel verschilt van de christendemocratie, het eerste punt van recenter datum dan het andere. Het eerste punt is dat volgens sommigen het christendom 'onthoemd' is, vanwege het ter discussie stellen van de Woordopenbaring, 'vanouds het bindende element in het christendom'⁵. Hiermee is volgens Ten Napel een nieuwe dominante scheidslijn ontstaan, 'niet langer tussen rooms-katholieken en protestanten, maar tussen moderne rooms-katholieken en protestanten enerzijds en orthodox-protestanten anderzijds'⁶. Laatstgenoemde groep bestaat ook uit

² Vollaard, J.H., & Van Well, R. in Voerman, G., & Vollaard, J.H. (2018). *Mannen van Gods Woord*.

³ Andeweg, R. B., & Irwin, G. A. (2009). *Governance and Politics of the Netherlands*.

⁴ Woldring, H. E. S. (2003). *Politieke filosofie van de christen-democratie*. Damon.

⁵ Ten Napel, H. M. (2003). *Zwevende partijen maken zwevende kiezers*. *Transparant*, 2.

⁶ Ten Napel, H. M. (2003). *Zwevende partijen maken zwevende kiezers*. *Transparant*, 2.

De SGP en de christendemocratie scheiden waar Schriftkritiek opkomt en pragmatisme meeneemt.

andere conservatieven. Politiek gezien vertegenwoordigen de SGP en 'zij het in iets mindere mate, de ChristenUnie' deze groep⁷. Dit drijft merkbaar een wig tussen de drie christelijke partijen, waarbij de ChristenUnie beide groepen in de gelederen heeft. Het voert echter te ver daar nu al te diep op in te gaan. Het punt hier wordt met een citaat uit het artikel van Ten Napel treffend weergegeven: de van de SGP en de christendemocratie scheiden waar Schriftkritiek opkomt en pragmatisme meeneemt: 'In politiek opzicht vormt de christendemocratie de representant bij uitstek van deze middenweg tussen pragmatisme en behoud'⁸.

Het tweede punt waarop de christendemocratie en de SGP uiteengaan, is wat betreft het mensbeeld. Woldring betoogt in een ander artikel dat het mensbeeld het kardinale verschilpunt tussen de christendemocratie en het conservatisme vormt, als hij in zijn artikel op Kinninging reageert⁹. Laatstgenoemde stelt juist dat de christendemocratie en daarmee het christendom 'door en door' conservatief zijn¹⁰. Woldring bestrijdt dat en noemt het feit dat Kinninging het christelijk mensbeeld pessimistisch noemt 'volstrekt misplaatst'. Hij gebruikt in zijn argumen-

tatie overigens zowel de Heidelbergse Catechismus (zondag 3) als de Catechismus van de katholieke kerk (par. 410, 2847) om te stellen dat de tot het goede onbekwame mens door Gods Geest wordt wedergeboren (Heidelbergse Catechismus) en dat de Geest van God mensen helpt het kwaad te overwinnen (Catechismus van de katholieke kerk). 'Pessimistisch mensbeeld *exit!*' aldus Woldring⁷.

Hier scheiden de wegen definitief. Niet alleen is argumentatie vanuit een rooms-katholiek geloofsbegrip voor de SGP betekenisloos, maar vooral het afwijzen van een pessimistisch mensbeeld staat volstrekt haaks op het mensbeeld dat de SGP in haar beginselen belijdt en in haar publicaties en de dagelijkse praktijk naar voren brengt¹¹.

CONSERVATISME

Wanneer het conservatisme niet overeenkomt met de christendemocratie vanwege het pessimistische mensbeeld in het conservatisme, dient zich de vraag aan of het conservatisme dan (g)een grote plaats heeft binnen het gedachtegoed van de SGP. Ook hier is, net als bij christendemocratie, de vraag van belang hoe men conservatisme definieert. Nu wordt de SGP door sommigen 'religieus conservatief' genoemd¹². Dat lijkt echter meer een sociologische dan een politiek-filosofische kwalificatie.

Het conservatisme als politiek-filosofische stroming wordt door Cliteur en de reeds aangehaal-

⁷ Idem

⁸ Idem

⁹ Woldring, H. E. S. (2002). Christen-democratie contra conservatisme. Christen Democratische Verkenningen, 22-26

¹⁰ Idem

¹¹ De SGP baseert zich statutair op Gods Woord en de Drie Formulieren van Enigheid. Verwezen zij naar Heidelbergse Catechismus, zondag 3; Nederlandse Geloofsbelijdenis, art. 12; Dordtse Leerregels H3/4, par. 4.

¹² Schuster, A. (2007). Religieuze politieke partijen en democratie. Een politiek filosofische verkenning. Ethiek en Maatschappij, 8(4), 59-74.

de Kinninging echter geschetst als zelfstandige stroming in de politiek filosofie¹³. Cliteur haalt Burke aan als grondlegger van het conservatisme, de stroming die volgens Cliteur bij uitstek verbonden is met 'het verzet tegen de Verlichting en Franse Revolutie'¹⁴. Dat lijkt naadloos aan te sluiten bij Groen van Prinsterers 'Tegen de Revolutie, het Evangelie!' en de latere antirevolutionaire beweging. Toch valt reeds op dit punt een conceptueel onderscheid te maken. Waar Cliteur namelijk claimt dat Burke een van de grondleggers is van het conservatisme, relateert hij direct door vier vormen binnen het conservatisme te ontwaren, waarbij Burke grondlegger is van het Britse conservatisme en Maistre van het Franse conservatisme¹⁵. Maertens bestrijdt dit. Onderstaand citaat is van hem, maar geeft helder weer waarom de SGP het conservatisme niet als stiefkind in huis kan nemen:

'In tegenstelling tot andere grote politieke stromingen bestaat van het conservatisme geen basisgeschrift of reeks basisgeschriften waaruit een ideaalbeeld van de samenleving te voorschijn komt en van waaruit een ideaalbeeld van de samenleving tevoorschijn komt en waaruit politiek wenselijke actiepunten en gedragingen kunnen worden gedistilleerd. Conservatisme is eerder een manier van handelen in de maatschappij, dan een set vastgestelde regels om die maatschappij te veranderen. Conservatie-

Het conservatisme in zichzelf is wars van 'dingen opgelegd te krijgen uit ideologische handboeken.

*ven hebben wel degelijk een boodschap aan begrippen als sociale vooruitgang, aan de stabiliserende rol van godsdienst en gezin in de samenleving, aan het belang van de economische vrijheid voor de samenleving, maar zij weigeren consequent deze dingen 'opgelegd' te krijgen uit ideologische 'handboeken' en gedragscodes.'*¹⁶

Waar de SGP belijdt dat de Bijbel en de Drie Formulieren van Enigheid de lijn voor het politieke handelen uitstippelen, is het conservatisme in zichzelf wars van 'dingen opgelegd te krijgen uit ideologische handboeken', terwijl bij Schuster het 'expliciet baseren op religieuze overtuigingen' van 'politieke posities en beleidsvoorkeuren' juist de definitie van een orthodox-christelijke partij als de SGP vormt¹⁷. Dat maakt ook dat principiële bezinning in het conservatieve klimaat afwezig is, schrijft ook Oostlander¹⁸.

Zoals in de vorige alinea aangetoond, ontbeert het conservatisme een principiële basis. Dat heeft ook consequenties voor het vermeende gedeelde fundament van het conservatisme en het politieke denken van de SGP, namelijk het pessimistische mensbeeld. De SGP heeft deze

¹³ Woldring, H. E. S. (2002). Christen-democratie contra conservatisme. Christen Democratische Verkenningen, 22-26

¹⁴ Cliteur, P. (1988). Het Europese conservatisme als reactie op de Franse Revolutie. in: Couwenberg, S.W. (red.), Opstand der burgers, De Franse Revolutie na 200 jaar; Kok Agora, Kampen, pp. 99-112.

¹⁵ Idem

¹⁶ Maertens, P. (1991) 'Christen-democraten en conservatieven.' Christen democratische verkenningen.

¹⁷ Schuster, A. (2007). Religieuze politieke partijen en democratie. Een politiek filosofische verkenning. Ethiek en Maatschappij, 8(4), 59-74.

¹⁸ Oostlander, A. M. (1990). Christen-democratie versus conservatieve politiek. Christen democratische verkenningen, 380.

visie op de mens vanuit diverse Bijbelverzen en de in voetnoot 11 genoemde belijdenisgeschriften, waar de partijstatuten expliciet naar verwijzen. Het conservatisme gelooft niet in de natuurlijke goedheid van de mens en heeft een diep wantrouwen tegenover de menselijke natuur¹⁹. Verbetering van de samenleving moet worden nagestreefd, 'maar daarvoor moet men niet als voorafgaande voorwaarde verplichte 'geschriften' consulteren'²⁰.

Cliteur haalt een minder omwonden citaat aan, waarin het conservatisme de 'political secularization of the doctrine of sin' wordt genoemd²¹. Wanneer conservatisme de politieke *uitwerking* van het leerstuk der zonde zou zijn, sluit conservatisme aan op het orthodox-protestante denken zoals door Schuster gedefinieerd. Maar nu conservatisme de politieke *secularisatie* van het leerstuk der zonde wordt genoemd, brokkelen de raakvlakken verder af.

Dat gebeurt ook omdat de eerder geciteerde christendemocraat Woldring op dit punt gelijk had: het conservatisme heeft maar één kant van het verhaal over de verdorven natuur van de mens; het politieke denken vanuit de christelijke traditie heeft een vollediger visie op de mens. Er is namelijk verbetering mogelijk als wij door Gods Geest wedergeboren worden, zoals zondag 3 van de Heidelbergse Catechismus dat verwoordt. Het conservatisme biedt dit uitzicht niet; daarin is de staat van de mens een volstrekt ho-

peloze bedoening die door een overgeleverde traditie wat verbeterd kan worden²². De christendemocratie gaat juist de andere kant op: daarin wordt de indruk gewekt dat alle mensen reeds door Gods Geest wedergeboren zijn; vanuit de Kuiperiaanse dogmatiek worden in elk geval de verbondskinderen verondersteld als wedergeboren. Ds. Kersten heeft deze stelling overigens altijd bestreden; de wedergeboorte valt niet allen (en ook niet alle verbondskinderen) te beurt²³. Hoewel dit een theologisch debat is, geeft het wel aan dat ook hierin de christendemocratie een ander spoor volgt dan de SGP.

GROEN ALS CONSERVATIEF

Toch haalt Cliteur ook Von der Donk aan, die in het Reveil 'een conservatieve reactie' herkent²⁴. Volgens Van der Donk onthullen 'de verwerping van alle natuurrechtelijke beginselen en van het vooruitgangsgeloof, het teruggrijpen op een gerooide christelijk-calvinistisch verleden, het pessimistische mensbeeld (...) de misschien zwaarste Nederlandse variant van het negentiende-eeuwse conservatisme'²⁵. Cliteur stelt dan ook 'dat vooral in die gereformeerd-calvinistische traditie een specifiek Nederlands conservatisme besloten ligt' en noemt hierbij Groen van Prinsterer als voorbeeld van een type conservatisme dat Von der Dunk omschrijft als 'reformatisch met verwerking van conservatieve en li-

¹⁹ Maertens, P. (1991) 'Christen-democraten en conservatieven.' Christen democratische verkenningen.

²⁰ Idem

²¹ Cliteur, P. (1988). Het Europese conservatisme als reactie op de Franse Revolutie. in: Couwenberg, S.W. (red.), Opstand der burgers, De Franse Revolutie na 200 jaar, Kok Agora, Kampen, pp. 99-112.

²² Maertens, P. (1991) 'Christen-democraten en conservatieven.' Christen democratische verkenningen.

²³ Kersten, G.H. (2015). Korte lessen over Kort Begrip.

²⁴ Cliteur, P. (1988). Het Europese conservatisme als reactie op de Franse Revolutie. in: Couwenberg, S.W. (red.), Opstand der burgers, De Franse Revolutie na 200 jaar, Kok Agora, Kampen, pp. 99-112.

²⁵ Idem

berale elementen²⁶. Deze stelling doet wat merkwaardig aan; blijkbaar is Groen van Prinsterer postuum en onwetend een belichaming geweest van ‘specifiek Nederlands conservatisme’. Maar bovendien is deze stelling onhoudbaar in het licht van de conservatieve afkeer van ‘geschriften’ en ‘handboeken’ voor het politieke handelen.

Groen liet met zijn ‘tegen de Revolutie, het Evangelie!’ geen onduidelijkheid bestaan over zijn Bron voor politiek handelen. Dat maakt het moeilijk om Groen met terugwerkende kracht een conservatief te noemen. Daarnaast merkt De Wildt terecht op dat, hoewel Groen de benaming conservatief voor zichzelf niet geheel misplaatst vond, het Woord bij hem toch ging ‘boven het historisch gegroeide’²⁷.

Groen van Prinsterer is (ook) daarin de SGP voorgegaan en de opmerkingen die hierboven gemaakt zijn om aan te tonen dat Groen van Prinsterer geen uitgesproken conservatief kan zijn, gelden niet minder voor denkers als Aalders en anderen in de traditie van het christelijke denken. Woldring en Maertens hebben reeds betoogd dat christendemocratie en conservatisme dan ook fundamenteel verschillen. Ook is hierboven aangetoond dat het politieke denken van de SGP niet tot de christendemocratie kan worden gerekend omdat haar basis smaller is (het rooms-katholieke denken valt weg) en het mensbeeld aanmerkelijk pessimistischer is. Daarna werd duidelijk dat conservatisme en het

staatkundig gereformeerde denken weliswaar raakvlakken lijken te hebben, maar toch op een heel ander grondvlak staan omdat het conservatisme zich niet laat gezeggen door ‘geschriften’. Kortom, wanneer het staatkundig gereformeerde denken wordt gelinkt aan conservatisme, kan dat slechts bijvangst zijn.

PLAATSING OP EEN LINKS-RECHTSSCHAAL

Na bovenstaande overwegingen doet de vraag zich voor waar de SGP nu geplaatst kan worden. Daar hebben kiezers ook moeite mee als in kiezersonderzoek wordt gevraagd partijen te plaatsen op diverse links-rechtsschalen, merken Andeweg en Irwin terecht op²⁸. Kamerleden plaatsen de partij in het midden als het gaat om inkomenspolitiek, maar uiterst rechts bij ethische kwesties als euthanasie en integratie. Kiezers weten van alle partijen het minst raad met de SGP: 24,6% van de kiezers weet de partij niet te plaatsen op een links-rechtsschaal²⁹. Pellikaan, De Lange en Van der Meer gebruiken dan ook niet zonder reden een driedimensionaal model om ‘de confessionele partijen’ een plaats in de ruimte te geven³⁰. Muis houdt vast aan een tweedimensionaal model om Nederlandse partijen te plaatsen, maar laat om dezelfde redenen CU en SGP weg uit zijn analyse³¹.

WAT BETEKENT DAT?

Dat de SGP niet (goed) te vatten is in bestaande stromingen of tweedimensionale modellen be-

²⁶ Idem

²⁷ De Wildt, W.M.J. (2001). Met het oog op de traditie. Guido de Brès-Stichting, Studiecentrum SGP, Den Haag.

²⁸ Andeweg, R. B., & Irwin, G. A. (2009). Governance and Politics of the Netherlands.

²⁹ Idem

³⁰ Pellikaan, H., De Lange, S. L., & Van der Meer, T. (2007). Fortuyn’s legacy: Party system change in the Netherlands. *Comparative European Politics*, 5(3), 282-302.

³¹ Muis, J. C. (2010). Simulating political stability and change in the Netherlands (1998-2002). An agent-based model of party competition with media effects empirically tested.

De SGP is een unieke partij met een uniek fundament, namelijk 'de beginselen' zoals hierboven al aangehaald.

tekent meerdere dingen. In de eerste plaats betekent het dat de SGP een unieke partij is met een uniek fundament, namelijk 'de beginselen' zoals hierboven al aangehaald. Dat fundament met een pessimistisch mensbeeld uit zich in politieke zin in een unieke combinatie van partijstandpunten. Onderzoek geeft aan dat de SGP een tamelijk alleenstaande plaats heeft door een uitgesproken rechtse plaatsing op zowel de culturele dimensie, de sociaaleconomische dimensie als de medisch-ethische dimensie³². Deze plaatsing komt enigszins in de buurt bij CU en CDA maar elk van die partijen haakt op een zeker punt af. De ChristenUnie is linkser op de culturele en de sociaaleconomische dimensie. Het CDA is gematigder op de culturele en medisch-ethische dimensie.

Ter illustratie: de SGP heeft de opmerkelijke combinatie in het buitenlandbeleid van haar programma om zowel de internationaal afgesproken bijdrage aan ontwikkelingssamenwerking én defensie uit te voeren, vanuit de plicht de naaste te helpen en te beschermen³³. Of een kritische houding ten opzichte van de EU, maar ook een (steeds duidelijker) profiel om vergroening en verduurzaming in te zetten, vanuit de plicht voor de schepping te zorgen³⁴. En anderszins is samenwerking tussen SGP en D66 mogelijk op het gebied van onderwijs en belastingen,

maar staan de partijen lijnrecht tegenover elkaar bij medisch-ethische vraagstukken of de visie op emancipatie en het gezin. Nu zou iemand kunnen opmerken dat elke partij haar eigen, unieke standpunten heeft. Dat is uiteraard waar, maar het gaat niet zozeer om de standpunten op zich, het gaat om de combinatie daarvan die uniek is.

In de tweede plaats betekent het dat de partij een zeker isolement geniet. En ook hier kan de opmerking geplaatst worden dat elke partij dat heeft, omdat elke partij zich moet onderscheiden om electoraal succesvol te zijn. Maar in het geval van de SGP geldt het isolement des te meer, daar de partij op zowel de culturele als de medisch-ethische dimensie een flankpositie heeft. Dat is voor een partij als het CDA geheel anders, die op elke dimensie min of meer een middenpositie heeft. Maar dat isolement heeft zowel een stuwende als een remmende werking.

De remmende werking is zichtbaar in de peilingen en in zetelaantallen: betrekkelijk weinig kiezers geven de SGP hun hoogste voorkeur. De uitgesproken positie bemoeilijkt het binnenhalen van kiezers op het gehele scala aan opvattingen. Wanneer de SGP dus uitbreiding zoekt van het electoraat, lijken alleen kiezers haalbaar die zich voor een specifiek standpunt interesseren. Deze *one-issue* kiezers kunnen mogelijk vanwege het EU-kritische of pro-Israëlstandpunt worden getrokken. Concurrentie van andere rechtse partijen, waaronder Forum voor Democratie, is hevig. Pogingen om een 'rechts alternatief' te vormen voor kiezers die de PVV te populistisch

³² Pellikaan, H., de Lange, S. L., & van der Meer, T. W. (2016). The centre does not hold: Coalition politics and party system change in the Netherlands, 2002–12. *Government and Opposition*, 1-25.

³³ SGP. (2017). *Stem voor het leven*; Verkiezingsprogramma 2017-2021

³⁴ Idem

vinden, zijn eigenlijk tot mislukken gedoemd. In 2012 en 2017 waren er (gezien het relatieve verlies van de PVV) mogelijkheden deze kiezersgroepen aan te spreken. Dat is qua zetelwinst niet merkbaar gelukt. Inmiddels is er ook aantrekkingskracht van (potentiële) SGP-stemmers ten aanzien van Forum voor Democratie. Wellicht vinden sommige kiezers daar de systeemkritiek die de SGP vanouds wel altijd heeft gehad³⁵, maar in de loop der tijd wat kwijt is geraakt. Wanneer men denkt aan bijvoorbeeld de economie in relatie tot arbeidsparticipatie, werkdruk of winkeltijden, is de vraag stellen of de partij daar dan geen reden toe heeft, hem beantwoorden.

De stuwende werking is de zegen die het isolement ook kan bieden: omdat de lokroep van de gunst van de kiezer wellicht minder sterk klinkt

dan in het midden van het politieke spectrum, is de neiging kleiner kiezers over te willen halen door bij 'afhaakpunten' de scherpe kantjes eraf te halen. Pogingen hiertoe zullen dan ook vruchteloos zijn. Hoewel er moeilijk ontkend kan worden dat op het gebied van theocratie en het vrouwenstandpunt de ontwikkelingen doorgaan, de opvattingen van de SGP ten aanzien van abortus en euthanasie zullen nooit salonfähig worden zolang de heersende opinie hieromtrent niet radicaal verandert. Dat is de winst van een eigen positie ten aanzien van zowel christendemocratie als conservatisme. En dat is ook het verwachtingspatroon dat de partij heeft gecreëerd in de afgelopen honderd jaar: beginselvast zijn. Want onze kracht ligt in ons isolement!

---

³⁵ Schuster, A. (2007). Religieuze politieke partijen en democratie. Een politiek filosofische verkenning. *Ethiek en Maatschappij*, 8(4), 59-74.

Technologie heeft in de afgelopen decennia een grote vlucht genomen. De landing op de maan, de mogelijkheid tot klonen en de ontwikkeling van de atoombom waren hier spraakmakende voorbeelden van. Ook in de zorg en in de geneeskunde is er op veel fronten een snelle ontwikkeling van techniek. Deze techniek is meestal niet neutraal en veronderstelt een bepaalde maakbaarheid van het menselijk lichaam. Dit essay geeft een overzicht van de technische ontwikkelingen die het meest diepgaand ingrijpen in het menselijk lichaam en reflecteert hierop vanuit christelijk perspectief.

Mark van Opijnen, commissievoorzitter Zorg

Maakbaarheid in de gezondheidszorg

Het streven naar vooruitgang is niet zonder meer af te doen als verwerpelijk. Op het gebied van de gezondheidszorg, waar dit essay zich op richt, is er moeiteloos een lange lijst met technieken en medicijnen op te noemen die min of meer het gevolg zijn van de drang naar vooruitgang. Stellen dat al deze moderne mogelijkheden afkeurenswaardig zijn omdat er mogelijk een geur van maakbaarheid omheen hangt, is het kind met het badwater – of beter: de paracetamol met de abortuspil – weggooien. Het wa-

ren pioniers als Ignaz Semmelweis, Louis Pasteur, Alexander Fleming en Antoni van Leeuwenhoek die, in hun tijd wellicht gezien als onhaalbare doelen nastrevende geleerden, ervoor hebben gezorgd dat we tot op de dag van vandaag dankbaar gebruik mogen maken van hun ontdekkingen.

Het belang van vooruitgang in de geneeskunde kan beslist niet genoeg benadrukt worden en zou een tweede essay vereisen. Toch moet er gewaakt worden voor een zichzelf voorbijgelo-

pen maakbaarheidsgedachte dat met huidige en toekomstige technieken een mensenleven volledig naar onze hand gezet kan worden. Zonder kritische afwegingen of alles wenselijk is wat ook mogelijk is en gepaste wetgeving daarbij, dreigt de mens op den duur zelf het slachtoffer te worden van de maakbaarheidsgedachte die heerst op het gebied van de geneeskunde.

De maakbaarheidsgedachte: wat is het?

Maakbaarheid betekent de mogelijkheid en de wenselijkheid om (een deel van) de schepping te veranderen, te manipuleren of aan te passen om daarmee een bepaald doel te bereiken. De maakbaarheidsgedachte ligt ten grondslag aan veel technologieën. Technologieën kunnen worden onderverdeeld in diagnostische technieken enerzijds en therapeutische en preventieve technieken anderzijds. Het idee van maakbaarheid ligt vooral aan de basis van de ontwikkeling van de laatste categorie, omdat de eerste voornamelijk informatie verschaft. De aanwezigheid van de maakbaarheidsgedachte wordt door twee zaken bepaald. Allereerst door het belang van het doel dat ermee beoogd wordt en daarbij de ingrijpendheid van het middel dat daarvoor gebruikt wordt. Zo is de maakbaarheidsgedachte meer aanwezig bij chirurgie om het geslacht te veranderen dan bij chirurgie om van kanker genezen te worden. Deze twee situaties illustreren een verschil in doel van technieken die vergelijkbaar zijn en wat betreft ingrijpendheid niet noodzakelijkerwijs hoeven te verschillen. Toch is bij de eerstgenoemde techniek een duidelijke maakbaarheidsgedachte te onderscheiden. Verschillende middelen tot hetzelfde doel gaan vaak ook in verschillende mate uit van de maak-

Techniek is meestal niet neutraal en veronderstelt een bepaalde maakbaarheid van het menselijk lichaam.

baarheidsgedachte. Zo is deze gedachte meer aanwezig bij het laseren van het hoornvlies dan bij het dragen van een bril, hoewel beide technieken zijn om verminderd zicht ten gevolge van een refractieafwijking te verbeteren.

DE MAAKBAARHEIDSGEDACHTE IS NIET NIEUW

Veel technieken impliceren dus een zekere maakbaarheid, hoewel de mate waarin wel aanzienlijk verschilt. Reeds millennia wordt de geneeskunde beoefend en ook in de vroege stadia hiervan werd al nagedacht over de vraag waar de grens is van de menselijke maakbaarheid, zoals de eed van Hippocrates (ca. 400 voor Christus) abortus ondubbelzinnig als 'over de grens' beoordeelt.

*Nooit zal ik een vrouw een instrument voorschrijven om een miskraam op te wekken. Maar ik zal de zuiverheid van mijn leven en mijn kunst bewaren.*¹

De Bijbel spreekt doorgaans positief over chirurgie en medicijnmeesters. Zo noemt God Zichzelf Heelmeester (chirurg, Exodus 15) en beschouwt de Heere Jezus het als vanzelf dat zieken een arts nodig hebben (Lukas 5:31).

BIJBELSE KADERS

Toch is het niet Bijbels om alle ontwikkelingen in de geneeskunde kritiekloos te ontvangen. De

¹ Het Oude Gesticht. De eed van Hippocrates. Geraadpleegd op 3 oktober '18 op: <https://www.hetoudegesticht.nl/de-eed-van-hypocrates/>

Maakbaarheidsdenken houdt niet op aan het einde van het leven.

Bijbel is niet in alle opzichten negatief over maakbaarheid, maar stelt wel kaders. De schepping van de aarde door God en specifiek de schepping van de mens naar Zijn beeld is een belangrijk gegeven dat dit kader vorm geeft. Dit gegeven impliceert dat de mens eigendom is van God en Hij daarmee dus zeggenschap over de mens heeft. Schepping impliceert ook een ontwerp, een bouwplan en een doel. Daar waar de maakbaarheidsgedachte direct inbreuk doet op Gods ontwerp, bouwplan of doel, gaat de betreffende medische technologie de Bijbelse kaders te buiten. In enge zin kan het bouwplan worden opgevat als het DNA. Technieken die het DNA zodanig veranderen dat er elementen aan toe worden gevoegd die God nergens in de schepping van de mens heeft gelegd, gaan te ver. Medische technieken kunnen alleen positief door Christenen worden ontvangen als ze hetzelfde bedoelen als Gods doel met de schepping. God is in de Bijbel duidelijk over Zijn doel: praktisch geeft Hij de opdracht de aarde te bebouwen en te bewaren. Meer algemeen geeft Hij het liefdesgebod en de tien geboden als richtlijn. Dit Bijbelse kader moet door christenen in acht worden genomen bij de beoordeling van een nieuwe medische technologie. Dit essay geeft daarvoor een voorzet.

MEDISCHE MAAKBAARHEID, EEN HEEL MENSENLEVEN LANG

De maakbaarheid van ons begin

Reeds aan het begin van het leven en zelfs daarvoor zijn er al verschillende medische mogelijkheden om medisch in te grijpen. Zwangere vrou-

wen die geen kind wensen, kunnen het heft in eigen handen nemen door het te laten aborteren. Stellen die juist wel een kind wensen, kunnen zich wenden tot een fertiliteitsarts om kunstmatige hulpmiddelen zoals in vitro fertilisatie (IVF) te gebruiken om toch een kind te verwekken. Hierbij kan men verder gaan door een embryo te selecteren op de afwezigheid van bepaalde ziekten. Zelfselectie op geslacht of bepaalde eigenschappen is mogelijk. In de toekomst zou dit kunnen leiden tot de mogelijkheid om te kiezen voor een kind met precies de gewenste eigenschappen. Dit laatste is onder de huidige wetgeving niet toegestaan.

De maakbaarheid van ons leven

Eenmaal uitgegroeid tot adolescent moet het mogelijk zijn om je eigen geaardheid of lichaam te kiezen. Althans, dat is de gangbare opvatting die heersend is. Als een persoon aangeeft met zijn of haar geslacht in het 'verkeerde lichaam gevangen' te zitten (genderdysforie), is het technisch ook daadwerkelijk mogelijk om hem/haar 'om te bouwen' teneinde het geslacht te veranderen. Dit is een voorbeeld van verregaande maakbaarheid, omdat het doel voor velen discutabel is en het middel (chirurgie van geslachtorganen en uitwendige geslachtskenmerken) erg ingrijpend is.

De maakbaarheid van ons einde

Maakbaarheidsdenken houdt niet op aan het einde van het leven. Zoals hiervoor beschreven, begint het al vóór de geboorte, waarna het onverminderd terug te vinden is in het vervolg van de menselijke levensloop. Zo is ook het einde van het leven niet vrij van principes die ervan getuigen dat een mens de aanhoudende neiging heeft het leven naar zijn hand te zetten zonder

daarbij dwars gezeten te worden door narigheid, in welke vorm dan ook. Natuurlijk, er is niets mis met het verbeteren van algemene gezondheid en het bestrijden van ziekten. Het wordt echter problematisch wanneer daarbij ethische en morele grenzen lijken weg te vallen. Het doel heiligt immers niet alle middelen.

De technologie om veroudering tegen te gaan ontwikkelt zich razendsnel. Daarbij wordt met name ingezet op het gebruik van stamcellen: cellen die de potentie hebben zich tot allerlei soorten nieuwe, goed functionerende cellen te ontwikkelen. Op deze manier zou bij ouderdom, waarbij het lichaam verouderd door het verlies van stamcellen of van de functionaliteit daarvan, geprobeerd kunnen worden dit tij te keren met nieuwe stamcellen. Een positief voorbeeld van het gebruik van dit principe is dat er recent 15 miljoen euro beschikbaar is gesteld door de Europese Commissie om onderzoek te doen naar rugklachten². Door het injecteren van stamcellen in de tussenwervelschijven wordt het weefsel verjongd met als gevolg dat rugklachten zouden moeten verdwijnen. Rugklachten geven veel verzuim op de arbeidsmarkt en deze ontwikkeling is dan ook hoopvol. Maar de techniek staat niet stil bij het verhelpen van lichamelijke klachten en ziekten. Hetzelfde principe kan namelijk ook gebruikt worden om veroudering tegen te gaan. Uiteindelijk zouden mensen daardoor langer kunnen leven, zonder dat er per definitie sprake is van een ziekte. Hoewel het essentieel is welk onderliggend motief men heeft om antiveroudering te kunnen bewerkstelligen, kan deze ontwikkeling niet los gezien worden van de vraag of we met deze techniek niet

De Bijbel spreekt doorgaans positief over chirurgie en medicijnmeesters.

op de stoel van God willen gaan zitten. Uit de Bijbel weten we dat alleen Hij over het leven beschikt, en dat een ieders leven gepaard gaat met 'moeiten en verdriet' om ten slotte te eindigen in een onverbidelijke dood. Met de genoemde techniek lijkt men hier dwars tegen in te willen gaan. Wat in ieder geval duidelijk moge zijn, is dat ook deze techniek impliceert dat de mensheid met al haar vernuftigheden het leven tot de laatste mogelijkheid toe wil beheersen op welke manier dan ook.

Een schrijnend voorbeeld van maakbaarheid, paradoxaal aan de technieken die zich richten op anti-veroudering en langer leven, is de toemende behoefte om zelf je overlijden te bepalen. Inderdaad, niets wordt aan het 'toeval' overgelaten. Ook de dood wil men zelf kiezen: wanneer, op welke manier en onder welke omstandigheden. Een term die daarbij de laatste jaren steeds meer aandacht kreeg, is 'voltooid leven'. Dat dit een lastig begrip is en alleen om die reden al niet wettelijk gefaciliteerd zou moeten worden, onderstreept de Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levens einde (NVVE) onwillekeurig door te schrijven dat 'de term voltooid leven zich niet in een definitie laat vatten'.³ Om vervolgens toch nog een poging te doen: *'existentieel lijden, zonder noodzakelijke medische grondslag, waarbij de persoon de situatie als uitzichtloos ervaart en er geen passende alternatieve behandelmogelijkheden meer zijn. De mensen die een voltooid leven ervaren zijn*

² Universiteit Utrecht. 15 miljoen euro voor oplossing chronische rugpijn. Geraadpleegd op 06 september '18 op: <https://www.uu.nl/nieuws/15-miljoen-euro-voor-oplossing-chronische-rugpijn>

³ Rapport 'Voltooid leven, de ervaring', NVVE, 17 juli 2015.

Een praktische consequentie verbindt men dan aan vraagstukken die in wezen om een veel diepgaandere benadering vragen.

doorgaans niet meer bij machte om zich te groeperen, organiseren, en voor zichzelf op te komen. De mens die dit veelal betreft is op hoge leeftijd, is onthecht, leeft geïsoleerd, is aan huis gekluisterd, zicht en gehoor zijn slecht en (men) wacht enkel nog op de dood.'

Zelfbeschikking is een van de kernwoorden bij een gekozen dood. Dit begrip is een van de overblijfselen van het gedachtegoed van de Verlichtingsfilosoof Immanuel Kant, maar ironisch genoeg stelt Kant dat zelfbeschikking nu juist beslist niet geldt voor de zelfgekozen dood.⁴ Desalniettemin voeren medestanders van de NVVE dit begrip vaak op als argument om een zelfgekozen dood te verdedigen. Deze keuze zou dan eenvoudigweg horen bij de vrijheid en redelijkheid van goedontwikkelde mensen. De voltooiing van een leven is niet per definitie verbonden aan onze huidige tijd. Het idee dat het leven van een mens een soort 'project' is dat op den duur afgerond moet worden, bestaat al veel langer. Wat echter wel nieuw in deze discussie is, is de manier waarop de gedachte handen en voeten gegeven wordt. Op een activistische manier wordt hard gewerkt aan het idee dat de mens voor zichzelf moet kunnen beoordelen of het leven voltooid is of niet. Wetsvoorstellen die dit mogelijk zouden moeten maken of de verhalen in kranten en tijdschriften zijn hier voorbeel-

den van. Opnieuw een greep naar de macht om als God boven het leven te staan. De kern van dit probleem wordt helder omschreven door ethicus en publicist dr. R. Seldenrijk. Hij schrijft:

'De overheersende analytisch georiënteerde ethiek wil morele problemen direct hanteerbaar maken zonder hermeneutische oriëntatie op inzicht in het eigenlijke van die problemen. Alles wordt in een analytische, reducerende mal geperst. Dan kan het volle leven met zijn levensvragen moeilijk overleven en ontstaat er een onvoltooide kijk op het naderende levenseinde. Als we mensen doden die denken dat zij 'klaar zijn', zullen er straks ook mensen zijn die zich teveel voelen en denken dat iedereen met hen 'klaar is'.⁵ Met andere woorden, zelfs vraagstukken als 'voltooid leven' doet men heden ten dage af met de 'oplossing' een einde aan het leven te maken, zonder daarbij in te gaan op onderliggende problemen. Een praktische consequentie verbindt men dan aan vraagstukken die in wezen om een veel diepgaandere benadering vragen.

CONCLUSIE

We hebben gezien dat de maakbaarheidsgedachte binnen de gezondheidszorg zich uitstrekt over de gehele levensloop van de mens en zelfs al daarvoor. Het is daarom onvermijdelijk dat men te maken krijgt met deze gedachte. Deze komt soms dichterbij dan verwacht en is ook niet altijd even duidelijk te onderscheiden te midden van vooruitgang op welk gebied dan ook. Met name de geneeskunde lijkt hieraan onderworpen te zijn. Sceptici zouden kunnen zeggen dat dit nog maar het begin is van alle ont-

⁴ I. Kant, *Die Metaphysik der Sitten* (Frankfurt am Main 1977), § 6, pp. A72-75.

⁵ R. Seldenrijk (red.), *Het maakbare leven – geschapen om te scheppen?* (Leiden, 2013), pp. 65.

wikkeling op dit gebied. Dat het 3D-printen van organen slechts een eerste stapje is naar het bouwen van mensen. Dat de gezondheidszorg langzaam maar zeker overgenomen wordt door computers en robots. En dat de mens uiteindelijk zichzelf overbodig maakt.

En wie spreekt deze sceptici tegen? Wie kan er betrouwbare voorspellingen doen over de toekomst op het gebied van technieken in de gezondheidszorg? Wie durft te ontkennen dat het menselijk vernuft zichzelf keer op keer overtreft? Het verleden heeft het reeds vele keren aangetoond. Daarom zijn er vanuit christelijk perspectief twee belangrijke grondhoudingen aan te wijzen. Allereerst om met de grootste voorzichtigheid om te gaan met technieken die onbetwist een vergaande mate van maakbaarheid van de mens impliceren – al valt het niet mee om daar specifieke toetsingskaders aan te

Vanuit Gods Woord weten we in ieder geval dat een mens nietig is, onderworpen aan moeiten en verdriet en bovendien sterfelijk.

verbinden. Vanuit Gods Woord weten we in ieder geval dat een mens nietig is, onderworpen aan moeiten en verdriet en bovendien sterfelijk. Het is goed om dat in gedachten te houden bij het beoordelen van moderne technieken. Aan de andere kant moeten we ons niet doelbewust afschermen voor deze ontwikkelingen door er voor weg te kijken. Wanneer dat gebeurt, lopen we achter de feiten aan voor we het doorhebben. Zolang techniek zich blijft doorontwikkelen, mag bezinning hierop niet stilstaan.

Immigratie is van alle tijden. Al eeuwenlang komen mensen vanuit andere landen en zelfs werelddelen naar Nederland. Na het Edict van Nantes (1685) waren hugenoten in Frankrijk vogelvrij. Een groot deel van hen vluchtte naar Nederland. Bekend zijn ook de gastarbeiders van de jaren '60, afkomstig van landen als Turkije en Marokko. Ze kwamen naar Nederland omdat de industrie een schreeuwende vraag kende naar goedkope, voornamelijk ongeschoolde arbeiders. Vandaag de dag is er nog steeds economische migratie, maar ook (opnieuw) immigratie van een andere orde. Politieke en religieuze conflicten in Afrika zorgen ervoor dat miljoenen mensen huis en haard ontvluchten en de oversteek naar Europa wagen, met de hoop op een veilig en beter leven.

Tom de Nooijer, commissielid Binnenland

De naaste in het immigratiebeleid:

Barmhartigheid en rechtvaardigheid voor de vreemdeling

In 2015 was de asielcrisis op zijn hevigst. In totaal dienden 58.880 mensen in Nederland een asielverzoek in (inclusief nareizigers^{1,2}); een aan-

tal dat nog niet eerder is voorgekomen in de Nederlandse geschiedenis. Het leed dat met deze crisis gepaard ging, kreeg een gezicht met de

¹ Centraal Bureau voor de Statistiek. *Asielverzoeken; nationaliteit, vanaf 1975*. 2 november 2018

² Met nareizigers worden familieleden bedoeld die vanuit het thuisland vluchten als een ander familielid veilig is aangekomen en een aanvraag tot gezinshereniging heeft gedaan.

foto van de in Bodrum (Turkije) aangespoelde Aylan Kurdi, een Syrisch-Koerdische peuter van amper drie jaar oud. Reacties in de samenleving bleven niet uit. Velen toonden zich bereid om de asielzoekers in de azc's te helpen. Tegelijkertijd was er ook sprake van onrust. De verstoorde inspraakavonden in onder meer Geldermalsen en Steenberg en springen daarbij het meeste in het oog.

Europa, en daarmee ook Nederland, staat voor een grote uitdaging wat betreft immigratie. De Verenigde Naties schat het bevolkingsaantal van Afrika op 2,5 miljard³ in 2050, waar het continent nu een populatie van 1,2 miljard telt. De algemene verwachting is dat tientallen miljoenen naar Europa wensen te emigreren.

Op dit belangrijke thema zal de politiek een toekomstbestendig antwoord moeten bieden. Het is gemakkelijk om vanuit naïviteit geen grenzen te stellen en blind te zijn voor eventuele toekomstige problemen. Ook is het te simpel om je als continent en land te willen afzonderen, zonder enige verantwoordelijkheid te nemen.

Beter is het om vanuit een vaste basis een consistente koers te varen, waarbij enerzijds oog is voor de neveneffecten van migratie en anderzijds de verantwoordelijkheid wordt genomen voor het lot van vluchtelingen. SGP'ers hebben een vaste basis, een tijdloos kompas, dat richting geeft: de Bijbel, Gods Woord. We diepen dit thema eerst uit door te kijken naar de Bijbelse lijn: hoe ging men destijds om met vreemdelin-

Het is gemakkelijk om vanuit naïviteit geen grenzen te stellen en blind te zijn voor eventuele toekomstige problemen.

gen en wat kunnen wij hiervan leren? Vervolgens kijken we naar het huidige asielbeleid. Kommen de rechtvaardigheid en barmhartigheid hierin terug? Wat maakt het probleem zo urgent? Wat gaat er mis en wat kunnen we daarin verbeteren? Tenslotte schetsen we de wenselijke profilering van de SGP op dit thema in grote lijnen.

OVERTUIGING

We beginnen bij wat de Bijbel ons leert, de basis van ons politiek handelen. Tegenwoordig wordt vaak het woord 'vluchteling' of 'asielzoeker'⁴ gebruikt als we het hebben over mensen die aan de poorten van Europa kloppen. Deze termen vinden we echter niet terug in Gods Woord. Wel treffen we vaak het woord 'vreemdeling' aan. In Genesis 12 lezen we al over Abram die als vreemdeling in Egypte verbleef.

In de Bijbel is de vreemdeling niet slechts een figurant. In Leviticus 19:33 en 34 spreekt God tot Mozes: 'En wanneer een vreemdeling bij u in uw land als vreemdeling verkeren zal, gij zult hem niet verdrukken. De vreemdeling, die als vreemdeling bij u verkeert, zal onder u zijn als een inboorling van ulieden; gij zult hem liefhebben als uzelf: want gij zijt vreemdeling ge-

³ Unicef. Rente of ramp: UNICEF over bevolkingsgroei in Afrika. 26 Oktober 2017.

⁴ Het woord vluchteling en asielzoeker worden in dit essay door elkaar gebruikt, al is de auteur zich terdege bewust van de verschillende definities van deze begrippen. Een vluchteling is doorgaans asielzoeker, maar een asielzoeker niet altijd vluchteling. Een vluchteling is iemand die naar Nederland komt vanwege politieke of religieuze redenen, vervolging bijvoorbeeld, terwijl het begrip 'asielzoeker' gaat over alle soorten immigranten, welke reden zij ook hebben om te vertrekken uit hun eigen land.

weest in Egypteland; ik ben de HEERE, uw God!' Ook in het Nieuwe Testament treffen we de vreemdeling aan. Jezus roept ons op om de vreemdeling te herbergen. In Mattheüs 25:35 en 40b lezen we: Want Ik ben hongerig geweest, en gij hebt Mij te eten gegeven; Ik ben dorstig geweest, en gij hebt Mij te drinken gegeven: Ik was een vreemdeling, en gij hebt Mij geherbergd. (...) Voor zoveel gij dit een van deze Mijn minste broeders gedaan hebt, zo hebt gij dat Mij gedaan.

Uit bovenstaande teksten kunnen we concluderen dat de vreemdeling in zowel het Oude Testament als het Nieuwe Testament niet in de kou mocht blijven staan. De vreemdeling mag niet worden onderdrukt, maar we moeten hem liefhebben zoals we onszelf liefhebben. We worden zelfs opgeroepen tot herbergzaamheid. Dit vinden we ook terug in Hebreeën 13:2: Vergeet de herbergzaamheid niet; want hierdoor hebben sommigen onwetend engelen geherbergd.'

Wat hebben deze teksten ons vandaag concreet te zeggen? Betekent dit dat we ongelimiteerd mensen moeten verwelkomen die hun heil in Nederland zoeken? De oproep tot herbergzaamheid zal verenigbaar moeten zijn met de opdracht voor de overheid om de veiligheid van haar eigen inwoners te borgen, ( ) opdat wij een gerust en stil leven leiden in alle godzaligheid en eerbaarheid (1 Timotheüs 2:2). Ook nieuwkomers hebben hierin hun taak. Toen het volk van Israël weggevoerd was naar Babel, werd hen meegegeven: Zoekt den vrede der stad (Jeremia 29:7a).

Vreemdelingen vormen dus geen onbekend thema in de Bijbel. Barmhartigheid is een belangrijk

Eerste asielverzoeken en nareizigers naar nationaliteit

Figuur 1 Grafiek CBS: eerste asielverzoeken en nareizigers 2013-2017

uitgangspunt. Ieder mens is immers de naaste. Het brengen van persoonlijke offers kan ook daarin als roeping gelden voor christenen. Anderzijds mogen we van de vreemdeling vragen dat deze zich aan de Nederlandse wetgeving onderwerpt. In het Oude Testament werd bijvoorbeeld van vreemdelingen verwacht dat zij zich ook aan de sabbatdag zouden houden, net als alle andere Israëlieten. Tenslotte moet dus ook gelet worden op de veiligheid van het land. De overheid moet voorkomen dat een te grote druk op zowel land als bevolking wordt gelegd. De roeping van de overheid verschilt met de roeping van een individueel christen omtrent dit thema. Het maken van overheidsbeleid met betrekking tot de opvang van vluchtelingen is noodzakelijk. Concreet betekent dit dat er werk moet worden gemaakt om de toestroom van asielzoekers naar Nederland te beperken, om zo de samenleving te beschermen. In dit essay ligt de focus op overheidsbeleid, met de christelijke barmhartigheid en rechtvaardigheid in ogenschouw genomen.

VERLEDEN EN HEDEN

Voordat we kijken naar het asielsysteem, is het

goed om een blik te werpen op de cijfers: hoe wordt er gebruik gemaakt van dat systeem? Zoals in de inleiding al is aangegeven, was het jaar 2015 een jaar waarin records werden gebroken. Maar liefst 58.880 asielzoekers (inclusief na-reizigers) bereikten ons land (figuur 1). Dit getal staat in schril contrast met de cijfers uit dezelfde categorie voor de jaren 2002 tot 2013. In deze periode lag het aantal asielzoekers continu tussen de 10.000 en 15.000.⁵

Toch zijn 'pieken' als in 2015 niet nieuw. In het jaar 1994 dienden bijna 53.000 mensen een verzoek tot asiel in⁶. De meesten van hen waren afkomstig uit het voormalig Joegoslavië, waar destijds een oorlog woedde. Dit gegeven kan wellicht dienen ter relativering. Anderzijds moeten we concluderen dat de aantallen van 2015 niet behapbaar bleken voor het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA), dat naast overvolle asielzoekerscentra noodopvanglocaties moest inzetten, zoals sporthallen en zelfs gevangenissen. Ook van gemeenten werd soms bijna het onmogelijke gevraagd. Een treffend voorbeeld was het dorp Oranje, waar in 2014 een aanvraag kwam om 1.400 asielzoekers op te vangen in een dorp van 150 inwoners. Wanneer gemeenten aan die vraag probeerden te voldoen, braken er vaak protesten uit, al dan niet met geweld gepaard. Ondanks dat elke vorm van geweld ten zeerste te veroordelen valt, moge duidelijk zijn dat de situatie uit 2015 het draagvlak sterk heeft ondermijnd en in sommige gevallen te veel heeft gevraagd van onze samenleving.

In zowel 2016 als 2017 kwamen er ruim 32.000

asielzoekers naar ons land. Een daling ten opzichte van 2015, maar op jaarbasis nog altijd vele malen hoger dan gebruikelijk de afgelopen decennia. Met welke aantallen asielzoekers we in de toekomst te maken zullen krijgen, valt niet met zekerheid te zeggen. Wel kunnen we kijken naar de bevolkingsontwikkeling van het herkomstgebied waarvan veel asielzoekers afkomstig zijn. Op basis daarvan kunnen prognoses gemaakt worden. De verwachting is dat het bevolkingsaantal op het continent Afrika meer dan verdubbeld is in 2050. Daarbovenop komt dat politieke rust en stabiliteit nog altijd ver te zoeken is. Dat geeft weinig aanleiding om aan te nemen dat vluchtelingenstromen zullen opdrogen. Grote aantallen vluchtelingen zijn in de toekomst dus eerder regel dan uitzondering. Bovendien blijven er altijd asielzoekers die om economische motieven hun geluk beproeven in Europa.

GEVOLGEN ONGECONTROLEERDE IMMIGRATIE

Als er in de toekomst grote groepen nieuwkomers aankloppen en een status krijgen, heeft dat geen geringe gevolgen voor de ontvangende samenleving. Deze gevolgen zijn voornamelijk economisch en cultureel van aard. Wat de economische gevolgen betreft, springen twee belangrijke componenten in het oog, namelijk de arbeidsmarkt en de sociale verzorgingsstaat.

Migratie en verzorgingsstaat

De verschillen tussen de arbeidsmarkten in Afrika en Europa zijn enorm, alleen al gezien de sec-

⁵ Sociaal-Economische Raad. *Werkwijzer Vluchtelingen: Aantallen & herkomst*. 2018 Oktober. <https://www.werkwijzervluchtelingen.nl/feiten-cijfers/aantallen-herkomst.aspx>.

⁶ Centraal Bureau voor de Statistiek. *Asielverzoeken; nationaliteit, vanaf 1975*. 2 november 2018.

Vanuit economisch perspectief zal er dus gezorgd moeten worden voor kleinschalige en gecontroleerde immigratie.

toren waar grote delen van bevolkingen in werken. Wanneer een asielzoeker een status heeft gekregen in Nederland, betekent dat nog niet automatisch dat hij of zij direct kan participeren op de arbeidsmarkt. Veel vluchtelingen zijn na het krijgen van een status druk bezig met het leren van de taal, inburgeren, gezinshereniging en het op orde brengen van hun financiën. Daarnaast worden diploma's buiten de EU bij ons niet erkend. Vanwege deze redenen blijven veel statushouders langdurig aan de kant staan als het gaat om arbeidsparticipatie. Dit zorgt er mede voor dat velen een beroep doen op onze sociale voorzieningen. De economische druk van immigranten op onze samenleving is daardoor groot. Landelijk gezien zit maar liefst 90% van de Syrische en Eritrese statushouders die tussen 2014 en medio 2016 naar Nederland kwam, na 18 maanden in de bijstand.⁷ Dat is een enorm hoog percentage, dat in sommige grote steden (zoals Rotterdam) zelfs nog hoger ligt.⁸

Dr. Jan van de Beek deed promotieonderzoek naar de kosten van massa-immigratie.⁹ Hij kwam tot de conclusie dat grootschalige migratie voor een verzorgingsstaat op den duur onhoudbaar zijn.¹⁰ Dit betekent niet dat de opvang van vluch-

telingen niet gepaard mag gaan met een beroep op onze welvaart. Ook Nederland is geroepen om haar verantwoordelijkheid hierin te nemen. Echter, de kosten die opvang met zich meebrengt moeten wel verenigbaar zijn met het huidige verzorgingsstelsel. Dit wordt bekostigd door (werkende) Nederlanders, die dus in zekere zin ook primair aanspraak hebben op de sociale voorzieningen die de verzorgingsstaat te bieden heeft. Vanuit economisch perspectief zal er dus gezorgd moeten worden voor kleinschalige en gecontroleerde immigratie.

Culturele gevolgen

Het opnemen van een statushouder heeft ook culturele gevolgen. Ieder mens wordt gevormd door zijn omgeving en groeit op binnen een bepaalde cultuur. Veel Afrikaanse vluchtelingen nemen een islamitische levensovertuiging en cultuur mee. De islam staat in veel opzichten haaks op onze democratische rechtstaat. Reeds in het stadium voorafgaand aan de statusverlening geeft dat al problemen. In Nederland, maar ook over de grens, bijvoorbeeld in Duitsland¹¹, is er door de islamitische dominantie in asielzoekerscentra sprake van onderdrukking van minderheden, waaronder homo's en christenen. Vergelijkbare problematiek zien we terug in de grote steden. In veel wijken die gedomineerd worden door de islam kunnen Joden bijvoorbeeld niet met een keppeltje over straat. Geweld, onderdrukking, antisemitisme en andere vormen van

⁷ Centraal Bureau voor de Statistiek. *11 procent van statushouders heeft werk*. 17 april 2018.

⁸ Beek, Monica. 'Gros van de vluchtelingen in de bijstand.' *Algemeen Dagblad*, 24 November 2017.

⁹ Beek, Jan van de. *Kennis, macht en moraal: de productie van wetenschappelijke kennis over de economische effecten van migratie naar Nederland, 1960-2005*. Amsterdam: Vossiuspers: Amsterdam University Press, 2010.

¹⁰ Zijn belangrijkste conclusies zijn onder meer te lezen in het volgende AD-interview: Beek, Jan van de, geïnterviewd door Wierd Duk. 'Stop massa-immigratie om verzorgingsstaat betaalbaar te houden' (27 April 2017).

¹¹ Duk, Wierd. "Christenen leven niet zeker in Duitse azc's." *Algemeen Dagblad*, 28 September 2015.

intolerantie zijn helaas geen uitzondering en lijken inherent aan de islamitische ideologie.

Ook vanuit het perspectief van de islam is immigratie een centraal thema. Binnen de islamitische theologie wordt vaak gesproken over de 'al-hijra', wat immigreren betekent. Immigratie wordt binnen de islam vaak gezien als belangrijk middel om te zorgen voor islamitische expansie. De individuele islamitische vluchteling heeft dit doorgaans niet als motief om de gevaarlijke oversteek naar Europa te maken, maar door islamitische theologen wordt de huidige immigratie gezien als welkome poging om Europa te islamiseren. Verdere islamisering kan op de lange termijn funest zijn voor de democratische rechtsstaat, minderheden en de Nederlandse cultuur.

Mankementen huidig asielsysteem

De vraag die zich vervolgens opwerpt, is of het huidige asielsysteem toekomstbestendig en toereikend is voor de sociaaleconomische en sociaal-culturele uitdagingen waar Nederland voor staat in de toekomst. In ieder geval kent het huidige systeem van opvang behoorlijk wat mankementen, waarvan er een aantal inherent zijn aan het asielsysteem zoals we dat nu kennen.

Het overgrote deel van de aanvragen die bij Nederland binnenkomen, zijn aanvragen van mensen die per (gammele) boot naar Europa zijn gekomen. Aan de Afrikaanse kant van de Middellandse Zee verdrinken er jaarlijks enorm veel mensen die de overkant nooit zullen bereiken. In de jaren 2015 en 2016 waren dit jaarlijks drietot vierduizend bootvluchtelingen¹². Deze gigantische aantallen mogen nooit worden verge-

ten wanneer er wordt gesproken over het huidige asielsysteem.

De asielzoekers die de grenzen van Europa wel bereiken, zijn veelal door mensensmokkelaars in een gammele boot de Middellandse Zee opgestuurd. Per vluchteling wordt soms wel een bedrag van omgerekend 5.000 euro betaald. Dit geld komt soms ook terecht in de handen van terroristische organisaties, die van menselijk leed hun verdienmodel hebben gemaakt. Wanneer we de totale immigratie bezien gaat dit om zeer hoge bedragen.

Vrijblijvendheid

De fundamentele oorzaak van de twee bovengenoemde problemen is dat de buitengrenzen van de Europese Unie onvoldoende bewaakt worden. Zodoende is er onvoldoende controle op de immigratie richting Europa. Zolang asielzoekers direct asiel kunnen aanvragen zodra ze voet op het Europese vasteland zetten, zullen velen de overtocht blijven wagen en heeft dit een aanzuijgende werking. Wanneer een groep bootvluchtelingen dreigt te verdrinken, worden ze indien mogelijk gered door de Europese grens- en kustwachtagentschap, Frontex. Daarna worden ze in de meeste gevallen verder naar het Europese vasteland gebracht, waar ze hun status kunnen aanvragen. Door deze gang van zaken is er ook weinig sturing op de aantallen asielzoekers, en vooral om wie het gaat. Hierdoor neemt het draagvlak af en de onzekerheid bij burgers toe.

Doordat iedereen deze oversteek kan maken, komen er ook veel economische migranten naar

¹² NOS Buitenlandredactie. 'Recordaantal vluchtelingen verdronken in Middellandse Zee.' NOS, 23 December 2016.

Het is dus ongepast en onethisch om de toegevoegde waarde van de asielzoeker voor de samenleving als (enige) uitgangspunt te nemen voor immigratiebeleid.

Europa die uit relatief veilige landen komen. Zij komen hierheen vanwege economische kansen en voorspoed die ons continent te bieden heeft. Mensensmokkelaars in Afrika schetsen vaak al te rooskleurige beelden over een paradijselijk Europa. Dat geeft valse hoop, want niet iedereen heeft recht op het verkrijgen van een status. Uitgeprocedeerde asielzoekers zonder status gaan soms niet terug naar het land van herkomst, maar verdwijnen in plaats daarvan in de illegaliteit.¹³ Door een te vrijblijvend terugkeerbeleid wordt dit probleem in stand gehouden. Omdat zij niet naar school kunnen of een baan kunnen krijgen, zijn deze mensen vaak extra gevoelig voor de verleidingen van de (kleine) criminaliteit. Daar komt bij dat ook terroristen de overtocht naar het vasteland van Europa kunnen wagen. Dat dit geen irreële angst is, wees de terroristische aanslag van 13 november 2015 in Parijs uit. Een van de daders van deze terroristische aanslag is als 'vluchteling' via Griekenland Europa binnengekomen.

NIEUW ASIELSYSTEEM

Dat dit ook anders kan, bewijst Australië. Daar besloot men om de buitengrenzen van hun continent te sluiten, en werden deals gemaakt met landen als Cambodja en Papua. Dit was een sig-

naal richting vluchtelingen dat zij niet op eigen houtje Australië konden bereiken. Wie dat toch deed, werd linea recta teruggestuurd. Hierdoor verdronken er nagenoeg geen vluchtelingen meer op zee, kon er geen geld meer worden verdiend aan mensensmokkel, was er geen sprake meer van kansloze economische migranten en terroristen die via deze route aankwamen en verdween er tot slot vrijwel niemand meer in de illegaliteit.

Hervestiging

Dit alles betekent niet dat je geen vluchtelingen hoeft op te vangen. Door het proactief uitnodigen van vluchtelingen kun je als land alsnog mensen opvangen die oorlog willen ontvluchten (hervestiging). Op kleine schaal is dit al aan de orde. Door de vluchtelingenorganisatie van de Verenigde Naties, UNHCR, worden vluchtelingen voorgedragen die in aanmerking komen om naar Europa gebracht te worden. De Nederlandse Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) selecteert vervolgens de mensen die naar Nederland kunnen overkomen. In 2016 ging dit om bijna 700 vluchtelingen¹⁴. Dit zou op grotere schaal kunnen gebeuren, wanneer de buitengrenzen van Europa beter worden bewaakt. Dit betekent niet dat deze hervestiging ook via het Australisch model moet worden ingericht. Het Australisch model focust namelijk bij asielaanvragen slechts op de kwaliteiten van een asielzoeker. Via het zogenoemde 'Australische puntensysteem', waarbij wordt gekeken naar opleidingsniveau, beheersing van taal etc., komen alleen mensen in aanmerking voor asiel indien zij van toegevoegde waarde zijn voor Aus-

¹³ Verbeek, Fleur. 'Duizenden afgewezen asielzoekers nog in Nederland. Hoe komt dat?' *Elsevier*, 1 Mei 2018.

¹⁴ Centraal Bureau voor de Statistiek. *Nederland neemt 695 uitgenodigde vluchtelingen op*. 17 Mei 2017.

tralië. Hier wordt voorbijgegaan aan het feit dat vluchtelingen hun land ontvluchten voor oorlog en dus opgevangen moeten worden omdat zij anders onveilig zijn. Daarnaast zou dit op lange termijn, wanneer het land van herkomst weer veilig is, een 'braindrain' kunnen veroorzaken, wat onwenselijk is voor de wederopbouw. Het is dus ongepast en onethisch om de toegevoegde waarde van de asielzoeker voor de samenleving als (enige) uitgangspunt te nemen voor immigratiebeleid.

Naleving Schengen

De staat van de huidige buitengrenzen van Europa vormen echter een groot probleem. De grenzen worden onvoldoende bewaakt. Italië en Griekenland zijn de afgelopen jaren doorreislanden geweest, waar jaarlijks soms wel honderdduizenden asielzoekers doorheen trokken. Dit gaat het vermogen tot barmhartigheid bij deze landen ver te boven, waarbij bovendien de veiligheid door de overweldigende aantallen soms moeilijk kan worden gegarandeerd. Volgens het Schengenverdrag moeten alle landen hun buitengrenzen met niet-Schengenlanden beschermen. De nieuwe populistische regering in Italië laat zien dat nationale overheden zélf hun buitengrenzen kunnen verdedigen. Bij de nationale lidstaten moeten de bevoegdheden hiertoe blijven liggen.

De Europese Unie kan via het agentschap Frontex of door middel van andere vorm van steun altijd nog hulp bieden, indien dit nodig blijkt te zijn. De bewaking van de buitengrenzen is niet

vrijblijvend. Wanneer een land dat grenst aan het Schengengebied zijn plicht tot het beschermen van de grenzen ernstig verzaakt, moet het betreffende land hierop worden aangesproken, omdat dit gevolgen heeft voor het gehele Schengengebied. De landsgrenzen binnen de EU zijn sinds het Schengenverdrag immers onbewaakt en dus opgeheven. Wanneer dit geen effect sorteert, moet overwogen kunnen worden om dit land (tijdelijk) uit te sluiten van de Schengenzone.

Dublinverdrag

Asielzoekers die door Italië en Griekenland trekken, zijn vaak op weg naar Noord-Europa, naar landen zoals Frankrijk, Duitsland en Nederland. In Afrika krijgen zij niet zelden te horen dat er een aantrekkelijke arbeidsmarkt en een goed sociaal vangnet voor hen zijn. Hierdoor trekken zij vaak eerst verschillende veilige landen van Europa door. Dit druist in tegen het Dublinverdrag. De Dublinverordening is vooral een verdrag dat vaststelt welk land verantwoordelijk is voor welke vluchteling. Hierin staat de algemene regel dat de vluchteling asiel moet aanvragen in het eerste land van de Schengenzone dat hij bereikt. Stel dat een asielzoeker in Nederland asiel aanvraagt, maar later blijkt dat hij via Griekenland naar Europa is gekomen, dan mag Nederland deze asielzoeker volgens de zogenoemde 'Dublin-claim' terugsturen naar het land waar de vluchteling als eerste Europa bereikte.^{15 16}

Dit verdrag wordt in de praktijk niet nageleefd, omdat dit een onevenredige druk zou veroorzaken op landen aan de rand van Europa. Ook

¹⁵ VluchtelingenWerk Nederland. *Standpunt: Dublinverordering*. 2018. <https://www.vluchtelingenwerk.nl/wat-wij-doen/standpunten/standpunt-dublinverordering>

¹⁶ Europees Parlement en Europese Raad. 'Verodering (EU) Nr. 604/2013 van het Europees Parlement en de Raad.' *Publicatieblad van de Europese Unie*. 26 juni 2013.

Doordat Europese wetgeving en beleid niet aansluiten bij de praktijk van de huidige immigratie, neemt het draagvlak en vertrouwen van de lidstaten af om te zoeken naar een Europese gedragen oplossing.

komt het voor dat landen als Italië vluchtelingen die aankomen in hun land niet registreren. Daardoor is het mogelijk voor vluchtelingen om door te reizen naar het noordelijke deel van Europa en daar hun asielaanvraag in te dienen. Daarnaast zien we dat landen waarin als eerste asiel wordt aangevraagd, geen asielzoekers terugnemen, als blijkt dat deze via 'asielshoppen' in een ander land asiel aanvragen. Doordat Europese wetgeving en beleid niet aansluiten bij de praktijk van de huidige immigratie, neemt het draagvlak en vertrouwen van de lidstaten af om te zoeken naar een Europese gedragen oplossing. Europese wetgeving blijkt in de praktijk niet te worden nageleefd. Landen als Hongarije besluiten het heft in eigen handen te nemen, en plaatsen een groot hek aan de buitengrenzen van hun land. Zij voegen zich niet meer naar Europese afspraken die per gekwalificeerde meerderheid zijn genomen en beroepen zich op hun nationale soevereiniteit.

Wat nu nodig is, is het handhaven en waar nodig aanpassen van Europese verdragen zoals die van Schengen en Dublin, zodat deze uitvoerbaar zijn bij de huidige situatie en de onevenredige druk op landen die grenzen aan de EU weg nemen.

PROFILERING VAN GROOT BELANG

Immigratie heeft zich sinds de migratiecrisis van 2015 stevig verankerd op de politieke agenda. Steeds meer partijen, zoals de Partij voor de Vrijheid en het Forum voor Democratie, profileren zich voornamelijk op dit thema. Ook als we kijken naar Kamerdebatten, verkiezingsdebatten en de thema's waar mensen hun stem op partijen van laten afhangen, zien we dat immigratie een van de belangrijkste pijlers voor kiezers vormt. Zeker als we kijken naar de verwachte bevolkingstoename in Afrika en de bereidheid van velen om naar Europa te komen, zal dit waarschijnlijk de komende decennia niet gaan veranderen.

Juist voor de SGP is dit een belangrijk onderwerp. Immigratie heeft namelijk een onlosmakelijk verband met thema's als de christelijke cultuur en islamisering. In januari 2017 bracht de SGP een manifest uit over islamisering, waarin de SGP stelt dat "door de instroom van asielzoekers de islam groeit in Nederland." Ook wordt er gesteld dat "... de SGP dat niet ziet als verrijking van onze samenleving."¹⁷ Het is daarom van belang dat de SGP een helder verhaal formuleert dat toekomstbestendig is vanuit onze tijdloze overtuiging. In de volgende alinea zal een aanzet worden gedaan voor dit verhaal op basis van een aantal pijlers.

INVULLING VAN ONZE PROFILERING

Welke uitdagingen er wat betreft immigratie er ook op ons af zullen komen, ons antwoord daarop zal te allen tijde gebaseerd moeten zijn op de Bijbel. Die uitgangspunten zijn tijdloos en tegelijkertijd toepasbaar op alle tijd. Ons antwoord op de uitdagingen van immigratie zullen dus

¹⁷ SGP: 'Islam in Nederland.' Manifest, 2017.

ook niet in tegelstelling mogen zijn met de Schrift. Ook in het debat zal dit altijd prominent zichtbaar moeten blijven.

Daarnaast vragen de toekomstige uitdagingen niet om gemakkelijke of softe oplossingen. Er zullen grote knopen moeten worden doorgehakt, zodat er duidelijk beleid geformuleerd kan worden dat werkt en haalbaar is. De opdracht voor de overheid om garant te staan voor de veiligheid van haar burgers zal samen moeten gaan tot de christelijke plicht tot barmhartigheid.

CONCREET

De buitengrenzen van Europa zullen beter bewaakt moeten worden. Sinds het verdrag van Schengen zijn het bewaken van de buitengrenzen een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. In Europees verband moet daar veel meer op aangedrongen worden. Zo voorkomen we dat er onevenredige druk komt op bepaalde landen en er misbruik gemaakt wordt van onze barmhartigheid.

Het opvangen van mensen in nood zal, naast de primaire opvang in de regio, moeten geschieden via hervestiging. Hierdoor wordt grip gehouden op de aantallen, en wie er opvang kan krijgen in ons land. Hierbij ontstaat de mogelijkheid om de mensen te helpen die het zwaarst te lijden hebben, zoals christenen. Hen kunnen we zo beter helpen, wat in lijn is met Galaten 6:10.

De focus bij het opvangen van vluchtelingen moet bij voorkeur nog altijd zijn om vluchtelingen in de eigen regio op te vangen. Hierdoor hoeft er geen grote afstand te worden afgelegd naar Europa. Ook kunnen er in economisch op-

Rechtvaardigheid en barmhartigheid kunnen wel degelijk hand in hand gaan, zelfs als het gaat om moeilijke vraagstukken als immigratie.

zicht een veelvoud aan mensen geholpen worden (zelfs wel 20 tot 40 keer meer).¹⁸ De SGP kan daarom aandringen op extra investeringen in ontwikkelingssamenwerking, het liefst via kleine ngo's die vaak zowel efficiënt werken als effectief zijn. Dit is ook in het belang van het herkomstland: juist het verdwijnen van de middenklasse kan dramatische gevolgen hebben voor de lokale economie.

Vluchtelingen uit oorlogsgebieden krijgen een aparte juridische status, waarmee verblijf in Europa wordt gegarandeerd totdat zij weer veilig terug kunnen keren naar het thuisland. We moeten helpen waar dit nodig is en daarbij oog hebben voor de toekomst van zowel landen als mensen die het nu zwaar te verduren hebben. Waar het kan, is terugkeer het uiteindelijke doel. Het bijstaan van onze naaste betekent niet altijd dat we iedereen hier een beter leven geven, maar juist ook dat we hen helpen een beter leven op te bouwen op de plaats waar zij geboren en getogen zijn, waar zij zich thuis voelen. Ook dat hoort bij een menswaardig asielbeleid. Rechtvaardigheid en barmhartigheid kunnen wel degelijk hand in hand gaan, zelfs als het gaat om moeilijke vraagstukken als immigratie.

¹⁸ Ministerie van Financiën. 'Aanbiedingsbrief beantwoording Kamervragen Voorjaarsnota 2017' *Rijksoverheid.nl*. 23 Juni 2017.

Vooruitgang. Wie naar de statistieken kijkt kan er niet om heen: de wereld gaat vooruit, alles wordt beter. Sinds 1960 daalde het aantal sterfgevallen onder kinderen van 20 miljoen per jaar naar 6 miljoen per jaar¹; tussen 1990 en 2014 daalde het aantal ondervoede mensen van 1 miljard naar 794 miljoen terwijl de wereldbevolking fors toenam²; in 1820 ging slechts 18% van de wereldbevolking naar de basisschool, nu is dat maar liefst 91%³, en nog nooit kwamen er zó weinig mensen om door (terreur)geweld⁴. Om een lang verhaal kort te maken: nog nooit leefden we zó lang, zó gezond, zó veilig en zó gelukkig. En in de toekomst zal dit alleen maar toenemen. De enige bedreiging voor de mensheid vormen pessimisten die niet geloven in vooruitgang. Toch?

Pieter Meijers, bestuurslid Politiek

Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap – ou la mort

Dit essay beschrijft twee schrijvers die hier heel anders over denken en hun kritiek beide verwoorden in hun boeken getiteld *Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap*: Bas Heijne en Groen van Prinsterer.

BAS HEIJNE

Bas Heijne vertelt in zijn boek 'Onbehagen' en de gelijknamige tv-serie vertelt hij: 'Na de val van de muur kondigde men zelfverzekerd een nieuwe wereldorde aan. Die verwachting is niet uit-

¹ World's best news. Deze drie statistieken heb je nodig om de wereld beter te begrijpen. Geraadpleegd op 19 juli 2018. Beschikbaar via <http://www.worldsbestnews.nl/deze-drie-statistieken-heb-je-nodig-om-de-wereld-beter-te-begrijpen/>

² World Hunger. 2018 World Hunger and Poverty Facts and Statistics. Geraadpleegd op 19 juli 2018. Beschikbaar via <https://www.worldhunger.org/world-hunger-and-poverty-facts-and-statistics/#hunger-number>

³ Unicef. Education: current status + progress. Geraadpleegd op 19 juli 2018. Beschikbaar via <http://data.unicef.org/topic/education/primary-education/>

⁴ Steven Pinker. *The Better Angels of Our Nature*. New York: Viking Books, 2011.

gekomen. We leven in een nieuwe wanorde.’ En: ‘van het optimistische wereldbeeld waarmee ik ben opgegroeid is weinig meer over (...) Ik besef dat de idealen van de verlichting, zoals ik die in mijn jeugd heb meegekregen, zijn vastgelopen⁵. Toch wil hij deze idealen niet loslaten; in zijn boek *Vrijheid Gelijkheid Broederschap* vraagt hij zich daarom af: ‘Is het mogelijk iets van de idealen waardoor ik gevormd werd en die mij een betere wereld beloofden overeind te houden in een wereld waarin ze van alle kanten –door de politiek, door de wetenschap en door de biologie- ondermijnd en ontkennd worden? Anders gezegd: is er een antwoord op het onbehagen? Wat is vrijheid nu? Wat is gelijkheid? Broederschap?’⁶.

GROEN VAN PRINSTERER

Bas Heijne is niet de eerste schrijver die teleurgesteld terugkijkt op een periode van vooruitgangsoptimisme en streven naar absolute vrijheid, gelijkheid en broederschap. Immers: ‘het is niet de eerste maal dat men deze kreet in Nederland verneemt. In 1781, in 1795, in 1830, in 1848, werd zij gehoord’⁷ schreef Groen van Prinsterer al in 1848. Groen was een vooraanstaande, christelijke staatsman uit de negentiende eeuw. In zijn bekendste werk, het in 1847 verschenen *Ongeloof en Revolutie*, zet hij uiteen dat het humanisme uiteindelijk resulteert in wanorde. Het humanistische ongeloof onderwerpt zich niet aan de in Gods woord geformuleerde leefregels, die geldend en goed zijn voor de samenleving als geheel. Ongeloof is dus revolutie en revolutie komt altijd voort uit onge-

Het is niet de eerste maal dat men deze kreet in Nederland verneemt.

loof. In het boek dat in dit essay wordt gebruikt, gaat van Prinsterer in op de leus van de Franse Revolutie: vrijheid, gelijkheid en broederschap. Waar Bas Heijne gelooft in de idealen van de Franse Revolutie, betoogt Groen juist in zijn boek dat deze idealen berusten op de dwaasheid van de mens die denkt zonder God en Zijn Woord met eigen wijsheid en in eigen kracht een maakbare, perfecte wereld te kunnen opbouwen. Waar Heijne vooral de symptomen blootlegt, steekt Groen de spade een laag dieper door de ziekte bloot te leggen.

Met deze twee totaal verschillende schrijvers, die hun boek tóch dezelfde titel hebben gegeven, gaan we in dit essay aan de slag. We zullen, net als beide schrijvers, de drie idealen één voor één bespreken. Deze bespreking bestaat telkens uit drie delen: eerst wordt de analyse van Heijne gebruikt om een aantal symptomen bloot te leggen in de huidige samenleving. Dan wordt er een voorbeeld aangehaald om te illustreren hoe het verlichte ideaal in de huidige samenleving is ontspoord. Tot slot zullen we Groen van Prinsterer aan het woord laten om een Bijbelse visie op het verlichte ideaal te vormen.

LIBERTÉ: DE ULTIEME BEVRIJDING OF MINDERHEDEN ONDER DRUK?

De eerste van de drie idealen van de revolutie is liberté, vrijheid. Bas Heijne betoogt: ‘De filosofen van de Verlichting beloofden ons dat de mens

⁵ Heijne, Bas. *Onbehagen: de nieuwe wanorde*. Geregisseerd door Geert Rozinga. Human VPRO.

⁶ Heijne, Bas. *Vrijheid Gelijkheid Broederschap*. Amsterdam: VU, 2018.

⁷ Groen van Prinsterer, Guillaume. *Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap; toelichting van de leus der revolutie*. Groningen: de Vuurbaak, 1972.

zich kon bevrijden van wat zijn autonomie in de weg zat. (...) De toekomst was aan het individu. (...) Maar we beseffen nu steeds beter dat die autonomie een illusie is. Een mens maakt de wereld helemaal niet, een mens wordt nog altijd grotendeels gemaakt door de wereld' (p. 35). De invloed van de omgeving kan véér strekken; bedrijven, belangenorganisaties en politici die dat doorhebben kunnen veel invloed hebben. Denk aan Cambridge Analytica die, door middel van veel persoonlijke data, heel persoonlijk advertenties kan targeten en zo de publieke opinie wist te beïnvloeden.

Een tweede verlichte belofte met betrekking tot vrijheid is dat technologische vooruitgang de (individuele) mens beter zou maken. Maar, analyseert Heijne, 'juist de nieuwe ongefilterde vrijheid (van het internet, PM) ontsloot de donkerste krochten van de menselijke geest' (p.26). Juist het internet waar alles kan en mag biedt ruimte aan het ongelimiteerd uitleven van onze (foute) behoeften. Wat is de oplossing? Bas Heijne lijkt die niet te hebben, hoewel hij het herstel van 'het collectief', waar het individu zich geborgen bij voelt, als begin van een oplossing beschouwt.

Het voorbeeld: gewetensvrijheid onder druk

'Bevrijd ons van het religieuze exceptionalisme'⁸. Onder deze titel trok een Volkskrant-opinieschrijfster ten strijde tegen gewetensvolle ouders die besluiten hun kinderen niet in te enten. En ze is niet de enige; steeds meer organisaties, politici en opiniemakers willen ouders de keuzevrijheid ontnemen en vaccinatie van overheidswege verplichten. Vaccinatie is immers be-

langrijk, zo redeneert men, dus moet de overheid hen die dit niet willen inzien, maar verplichten om hun kinderen te laten vaccineren.

Wat men echter over het hoofd ziet, is de gewetensvrijheid. Ouders hebben namelijk veel vrijheid in het opvoeden van hun kinderen. Die vrijheid is vastgelegd in de grondwet, net als de onaantastbaarheid van het lichaam. Het is dan ook zeer onwenselijk dat de overheid door middel van véérstrekkend beleid het persoonlijke leven en de keuzes van mensen stuurt en hen de gewetensvrijheid ontnemt onder het mom van menslievendheid. Helaas staat dit voorbeeld niet op zichzelf; gewetensvolle ambtenaren, die homohuwelijken móeten bevestigen of anders op straat worden gezet, de SGP die vrouwen op de lijst móet zetten en de overheid die beslist dat al haar burgers na de dood organen móeten afstaan. Het zijn allemaal voorbeelden waaruit pijnlijk duidelijk wordt dat de liberale vrijheid een enorme intolerantie in zich draagt.

Groen van Prinsterer bekritiseert de verlichte, revolutionaire hang naar vrijheid dan ook: 'om vrij te zijn, wil men, in de grond der zaak, generlei gezag. Een vreemd verlangen, niet waar? Want zonder gezag kan geen orde bestaan; zonder orde is er verwarring; en te midden der verwarring ben ik, met de kostelijke vrijheid die mij aldus te beurt valt, van eigendom en leven niet zeker. (...) Voor vrije beweging is een steunpunt onmisbaar' (p.15). Is er dan geen onchristelijke legitimatie van het gezag? Jawel, maar die legitimatie ligt uiteindelijk in de mens en is daarom broos. In de Bijbelse visie daarentegen is de overheid Gods dienaar; in deze visie heeft ge-

⁸ Rosa van Gool. Bevrijd ons van het religieuze exceptionalisme. Volkskrant, (2018). Geraadpleegd op 27-08-2018. Beschikbaar via <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-op-zondag-bevrijd-ons-van-het-religieuze-exceptionalisme--b6effd0e/>

zag dus een absoluut steunpunt buiten de mens, wat ons behoedt voor ongeloof en revolutie. Groen was, toen hij dit boekje schreef in 1848, een verklaard tegenstander van het algemeen kiesrecht. Later accepteerde hij dit systeem meer en meer, maar zijn kritiek op de volkssoevereiniteit bleef, immers: ‘de meerderheid te verkrijgen, dát is de kunst, en daarvoor gebruikt met list en geweld’ (p.18). Tegenover deze slinkse manier van politiek bedrijven zet Groen dus de overheid die haar macht krijgt van God, maar ook aan Hem verantwoording af moet leggen. Daarnaast is hij bang dat een minderheid, in naam van de vrijheid onderdrukt zal worden: ‘Wat de meerderheid goedvindt, is recht, omdat het haar gelust. Zij beschikt over uw geld en over uw leven’ (p.19). Hier spreekt hij profetische woorden; in alle genoemde voorbeelden wordt een minderheid verplicht tegen haar geweten te handelen omdat de meerderheid dat wil. Hoe moet het dan wel? Wat is de ware, christelijke vrijheid volgens Groen? Daar komen we aan het einde van dit essay op terug.

EGALITÉ: DE ULTIEME GELIJKHEID OF TOTALITAIRE DWANG?

Het tweede verlichte ideaal is gelijkheid. Bas Heijne beschrijft het ‘geloof’ in gelijkheid als volgt: ‘Gaandeweg zouden we onderdeel worden van een nieuw soort gemeenschap, gebaseerd op gedeelde menselijkheid’ (p. 39); en juist omdat iedereen, ongeacht zijn of haar persoonskenmerken, gelijk is, mag iedereen zijn wie hij of zij wil zijn: ‘een individu mag zijn we-

Wat de meerderheid goedvindt, is recht, omdat het haar gelust.

reld inrichten zoals hij wil’ (p. 42). Maar ook dit ideaal is niet verwezenlijkt volgens Heijne: ‘in plaats dat er werkelijk sprake was van een nieuwe gemeenschap, leek het alsof grote groepen steeds meer langs elkaar heen leefden’ (p. 43). Maar het gelijkheidsdenken heeft nog een negatief gevolg gehad: door de mens vooral te zien als individu (en niet als een persoon in relatie tot anderen) ontstond het gevaar dat ‘de samenleving als los zand aan elkaar zou gaan hangen’ (p. 45).

Het voorbeeld: gedwongen emancipatie

‘Het sluiten van de eerste homohuwelijken is absoluut een hoogtepunt in mijn loopbaan’⁹, zei Job Cohen die in 2001 als burgemeester van Amsterdam de eerste vier huwelijken van stellen van hetzelfde geslacht sloot. Eindelijk waren homo’s geëmancipeerd. En ook alle andere mensen die zich aangesproken voelen door een andere letter uit het rijtje LHBTQIAP mogen zich ondertussen flink geëmancipeerd voelen. Maar de emancipatie is nog niet voltooid. In haar emancipatienota doet minister van Engelshoven uit de doeken hoe ze de ‘genderdiversiteit’ wil bevorderen¹⁰. Burgers moeten zelf gaan beslissen wie ze willen zijn: man, vrouw of iets anders. Als burgers zich niet bewust zijn van het feit dat ze deze beslissing moeten nemen, zal de over-

⁹ Nu.nl. *Vijftien jaar homohuwelijk: terugblik op een mijlpaal*. Nu.nl. (2016). Geraadpleegd 27-08-2018. Beschikbaar via: <https://www.nu.nl/weekend/4239650/vijftien-jaar-homohuwelijk-terugblik-mijlpaal.html>

¹⁰ Ingrid van Engelshoven. *Principes in de Praktijk; emancipatienota. Rijksoverheid*, (2018). Geraadpleegd op 27 augustus 2018. Beschikbaar via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2018/03/29/emancipatienota-2018-2021>

Zo wordt het totale gelijkheidsprincipe gepredikt en in beleid omgezet.

heid ze door middel scholing en campagnes wel overtuigen dat ze dat moeten doen. Helaas is dit niet het enige voorbeeld waarin de overheid de totale gelijkheid predikt. Iemand die uit principe tegen het homohuwelijk is mag intussen geen trouwambtenaar meer zijn, omdat hij of zij niet wil erkennen dat het homohuwelijk hetzelfde is als een 'gewoon' huwelijk. Als een stichting mannen wil helpen die, ondanks hun geaardheid geloven dat God hen 'ertoe roept om geen seksuele relatie aan te gaan met iemand van hetzelfde geslacht'¹¹, dan moet de subsidie voor die stichting verdwijnen. Ook man en vrouw moeten gelijk worden, dus worden er drastische belastingmaatregelen genomen om de vrouw buitenshuis en betaald aan het werk te krijgen. Zo wordt het totale gelijkheidsprincipe gepredikt en in beleid omgezet. En de ruimte voor het hebben en praktiseren van een afwijkende mening wordt steeds kleiner.

Groen van Prinsterer veegt de vloer aan met het streven naar gelijkheid: 'de mensen zijn niet gelijk; integendeel; ongelijk in krachten van lichaam en geest, in neiging en karakter, in ijver, in moedbetoon, in volharding. En uit de gebeurtenissen en lotgevallen ontwikkelt zich het verschil in stand en rang en geldelijk vermogen, waarin zich, op verlei wijs, de natuurlijke groei en bloei der maatschappij openbaart. Vernietig heden de uitkomsten der ongelijkheden, en morgen zal er opnieuw ongelijkheid bestaan' (p. 24). Hij ziet er dan ook niets in om die verschillen tussen men-

sen weg te willen werken.

We zullen deze woorden van Groen niet op een economische manier interpreteren. Misschien heeft hij dit wel zo bedoeld, maar een analyse van de economische standpunten van Groen ligt buiten de scope van dit essay. Feit is dat SGP-jongeren erg blij is met de verzorgingsstaat die in Nederland zorgt voor een basaal welvaartsniveau voor iedereen. Maar Groen waarschuwt hier vooral voor het uitwissen van de ongelijkheden die God in de schepping heeft gelegd. Mensen zijn niet hetzelfde; juist de verschillen tussen mensen zorgen er voor dat samenleven mogelijk is.

FRATERNITÉ: UITBREIDING VAN EMPATHIE OF UITBREIDING VAN BEGINSELEN?

Wat houdt dit laatste verlichte ideaal in? Bas Heijne beschrijft het als 'een langzame, maar onmiskenbare uitbreiding van empathie, niet alleen met mensen die ik kende, maar ook met mensen aan het andere eind van de wereld. (...) Je laat oude vormen van groepsdenken achter je om een nieuwe gemeenschap te kunnen bouwen' (p. 55). Maar dit ideaal blijkt achteraf 'hoogmoedig' te zijn, omdat we het erg lastig vinden om 'empathie op te brengen voor mensen die we niet herkennen, waarmee we ons niet kunnen vereenzelvigen' (p. 56).

Het voorbeeld: Europese broederschap

Als er één project is dat wordt gedreven door het ideaal broederschap, is het wel de Europese Unie. De verzwakking van de EU is voor Bas Heijne dan ook hét symbool van de teleurstelling in dit ideaal. Daar lijkt Europese Commissievoor-

¹¹ Hart van Homo's. Visiedocument. Hart van Homo's, (2018). Geraadpleegd op 26 oktober 2018. Beschikbaar via: <http://hartvanhomos.nl/wp-content/uploads/2016/05/Visie-Hart-van-homos.pdf>

Als er één project is dat wordt gedreven door het ideaal broederschap, is het wel de Europese Unie.

zitter Jean-Claude Juncker weinig last van te hebben. Zijn 'State of the Union' die hij in 2018 uitsprak kun je het beste samenvatten met de woorden: Meer Europa. Of, zoals hij het zelf zegt: 'we must patiently, floor by floor, moment by moment, inspiration by inspiration, continue to add new floors to the European House'¹². Dus terwijl eurosceptische partijen als de PVV, FVD, Front National, de Vijfsterren beweging, Fidesz, UKIP, Zwedendemocraten en velen meer ongekennd populair zijn, het VK uit de EU gaat stappen, de EU geen oplossing kan vinden voor de vluchtelingencrisis en de verschillen tussen de Europese landen eerder groter dan kleiner lijken te worden, denkt Juncker dat burgers toe zijn aan méér Europese Unie. Het 'Alle mensen werden Brüder' móet een succes worden, ook al gelooft niemand daar meer in.

Groen van Prinsterer gaat erg kort in op dit laatste ideaal van de Franse revolutie. Hij vindt 'broederschap' een liefelijk woord, maar in de praktijk komt het 'hierop neer dat men, goedschiks of gedwongen deze jammerlijke beginzelen van vrijheid en gelijkheid belijdt en beleeft' (p. 25). Het lijkt er inderdaad steeds meer op dat Europa zo'n project aan het worden is.

DE FRANSE REVOLUTIE: EEN VLOEK OF EEN ZEGEN?

In dit essay zijn de idealen van de Franse Revolu-

tie, vrijheid gelijkheid en broederschap, besproken. Uit de mond van Bas Heijne hebben we verschillende keren gehoord hoe de verwachting dat de idealen van de Verlichting werkelijkheid zouden worden, niet is uitgekomen. Wat is de oplossing volgens Heijne? 'Juist nu de idealen van de Verlichting overal onder vuur liggen, steeds openlijker in twijfel worden getrokken en worden gehoord, is het tijd hun betekenis opnieuw te ontdekken.' (p. 60). En: 'Het gaat er juist om ons geloof in die principes en de dragers ervan, democratie en rechtstaat, van nieuw elan te voorzien, ze weer tot zaken van het hart te maken, niet alleen van het hoofd' (p. 61).

Ik denk dat Bas Heijne en Groen van Prinsterer elkaar best zouden kunnen vinden in de teleurstelling over de vruchten van de revolutie. Maar hier loopt hun visie echt uiteen. Bij Groen is er geen geloof in de principes van de verlichting; hij noemt het 'een leerstelsel dat voorbarig is in het geven van hoogdravende beloften, maar in het nakomen achterlijk blijft' (p. 60). Hij laakt de houding van revolutionairen die in de revolutie bleven geloven, ondanks haar slechte vruchten: 'zij was en bleef de enige bron waaruit het geluk en de volmaking der mensheid eenmaal voortkomen zou. Indien ik vrijuit spreken mag, de leer van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap was een soort van afgod geworden. Als iemand van haar voortreffelijkheid niet overtuigd was, dan ging er één stem op van allen, roepende: Groot is de Diana der Efezeren!' (p. 33).

De voorbeelden die in dit essay gebruikt zijn, laten zien dat de idealen van de revolutie nog steeds hun doorwerking vinden. Deze idealen móeten en zullen hun doorgang hebben. En als

¹² Juncker, Jean-Claude. 'Wind in our Sails'. State of the Union Address 2017. Geraadpleegd op 11 augustus 2018. Beschikbaar via: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-17-3165_en.htm

De analyse van Groen, dat de verlichte idealen uiteindelijk zullen leiden tot dwang van (christelijke) minderheden is daarmee uiterst actueel

iemand weigert zijn kinderen in te enten, weigert mee te gaan in de genderideologie of weigert de looper uit te rollen voor de eurofilie van Juncker, dan zal hij gedwongen worden. De analyse van Groen, dat de verlichte idealen uiteindelijk zullen leiden tot dwang van (christelijke) minderheden is daarmee uiterst actueel. De leus van de revolutie is: vrijheid, gelijkheid en broe-

derschap 'ou la mort' – of de dood.

Maar hoe moet het dan wel? Groen geeft het antwoord: 'Zo gij verbetering verlangt, zoekt ze, niet in beginselen die het verderf aangebracht hebben, maar in den eerbied voor recht en historie, en in het christelijk beginsel dat alleen tegen verleidelijke theorieën door het letten op de hoogste waarheid bestand is. Alleen uit de Heilige Schrift leert de christen welke plichten hem opgelegd zijn; welke ontwikkeling der gebeurtenissen hij tegemoet gaat; hoe groot het voorecht is dat hem, te midden van wanorde en ellende, te beurt viel. En van welke aard, tegenover de vrijheid van een wereld die in het boze ligt, de vrijheid der kinderen Gods is' (p. 84-85).

Voor de SGP is de agrarische sector van oudsher een belangrijk speerpunt. Sinds de oprichting van de partij is er een grote affiniteit met boeren. Zeker nu er bij veel partijen sprake is van een verminderde belangstelling voor of in veel gevallen zelfs een toenemende afkeer van de agrarische sector, staat de SGP bekend als een boervriendelijke partij. In dit essay wordt nagegaan hoe de SGP zich de komende jaren moet opstellen tegenover deze sector en welke uitdagingen er op dit terrein liggen, ook voor de sector zelf. SGP-jongeren moet pleiten voor reële veranderingen binnen het bestaande systeem en niet werken met allerlei prachtige vergezichten die los staan van de dagelijkse praktijk van het boerenleven. Daarom wordt in dit essay eerst een algemene schets gegeven van de huidige stand van zaken.

Jan-Pieter Bijngte en Willemieke de Graaf, commissieleden Duurzame Ontwikkeling en Landbouw

De toekomst van de agrarische sector

ANNO 2018¹

De agrarische sector is van groot belang voor de Nederlandse economie, voor onze voedselvoorziening én voor ons landschap. Economisch uit zich dat in een groot exportvolume (>80% van alle landbouwproducten wordt geëxporteerd!)

en veel arbeidsplaatsen. In Nederland werd in 2017 voor maar liefst 91,7 miljard euro aan landbouwgoederen geëxporteerd, goed voor bijna een zesde deel van de totale Nederlandse export. Daarnaast zorgt de veehouderijsector voor 200.000 arbeidsplaatsen en in 2016 was

¹ De cijfers die op de eerste twee pagina's worden genoemd, zijn, tenzij anders vermeld opgehaald van Statline: CBS. (2018, Oktober 11). Statline. Opgehaald van [http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=71904ned&D1=10,36-37&D2=0,49,99,109,119,129,139,149,\(I-2\),\(I-1\),I&VW=T](http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=71904ned&D1=10,36-37&D2=0,49,99,109,119,129,139,149,(I-2),(I-1),I&VW=T)

de bijdrage van de veehouderij in het Bruto Nationaal Product (BNP) maar liefst €19 miljard. Belangrijker nog is dat de agrarische sector zorgt voor onze voedselvoorziening. Dat is de kerntaak van onze boeren. Ten slotte, en daar wordt nog het minst bij stilgestaan, zorgen agrariërs ook voor het beheer van ons landschap op het platteland. Wat gebeurt er met ons landschap (bijvoorbeeld in het veenweidegebied) als de agrariërs als kostendragers wegvallen?

De drijfkracht achter de opgesomde gegevens bestaat uit 15.000 melkveehouders. Zij zorgen in totaal voor 1,4 miljoen melkkoeien, die per jaar ruim 10 miljard kilo melk produceren. Van deze melk wordt 85% verwerkt tot kaas, boter en melkpoeder. De overige 15% komt als melk in de supermarkt terecht². Het aantal pluimveebedrijven in Nederland neemt af, terwijl de hoeveelheid pluimvee juist toeneemt. In 2014 waren er ruim 2100 bedrijven met in totaal bijna 105 miljoen stuks pluimvee, waarvan 47 miljoen vleeskuikens en 35 miljoen leghennen. Per jaar produceert Nederland 10 miljoen eieren. Een groot deel daarvan is bestemd voor de export³. Het aantal varkens in Nederland is 12,6 miljoen. De varkensstapel bestaat uit ruim 1,2 miljoen fokvarkens (zeugen en beertjes), circa 5,6 miljoen biggen en 5,8 miljoen vleesvarkens. In 2015 waren er ongeveer 5100 varkenshouderijen. Dit aantal daalt jaarlijks; in 2000 waren er bijvoorbeeld nog 14.000. De belangrijkste reden hiervoor is dat er weinig opvolgers zijn voor deze bedrijven.

BIOLOGISCHE LANDBOUW

In 2017 was er in Nederland zo'n 70.000 hectare biologische landbouwgrond. Dit bestaat voor 19% uit akkerbouwgrond, 5% tuinbouwgrond, 4% groenvoedergewassen en 71% grasland. Al deze gronden worden beheerd door 1.750 biologische landbouwbedrijven.

De Nederlandse biologische melkveeestapel bestond in 2017 uit 78.000 biologische runderen, 14.000 biologische schapen en 45.000 biologische geiten. De biologische varkensstapel omvat 91.000 varkens en er zijn 3,3 miljoen biologische kippen in Nederland.

Het aandeel van de biologische landbouw is in ons land klein in vergelijking met andere Europese landen, zoals Oostenrijk (21,3 procent), Zweden (18,3 procent), Estland (18,0 procent), Italië (14,2 procent) en Tsjechië (14,0 procent)⁴. Dit komt onder andere doordat ons land dichtbevolkt is en de grondprijzen daardoor hoog zijn. Een biologische boer heeft namelijk meer grond nodig dan een gangbare boer. Bovendien duurt het omschakelen van een gangbare bedrijfsvoering naar een biologische minimaal 24 tot 36 maanden. Een omschakeling naar biologische bedrijfsvoering duurt voor grasland en een- of tweejarige gewassen minimaal 24 maanden. Voor overige gewassen, zoals fruitbomen en asperges, duurt dit minimaal 36 maanden. In die tijd maken ondernemers veel kosten, maar krijgen ze nog niet de hogere, biologische prijs. Er moet dus veel geld geïnvesteerd, voordat er opbrengsten zijn. In de veehouderij zijn er daarnaast de lange wachtlijsten. De biologische

² Wageningen Livestock Research. (2017/2018). Handboek Melkveehouderij. Wageningen: Wageningen University Research.

³ Kip in Nederland. (2015). Feiten en Cijfers. Opgehaald van <http://www.kipinederland.nl/feiten-en-cijfers>

⁴ CBS Bodemstatistiek. (2011). CBS.nl. Opgehaald van <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2009/36/-/media/86a931c332364d4b85fed13ddca4213d.ashx>

Het aandeel van de biologische landbouw is in ons land klein in vergelijking met andere Europese landen

markt is namelijk vraaggestuurd. Een boer mag pas omschakelen naar een biologische bedrijfsvoering als er voldoende markt is voor bijvoorbeeld extra biologisch vlees.

Naast het feit dat de ondernemer te maken krijgt met hoge kosten en daar de eerste twee jaar niets mee verdient, moeten we nagaan of alleen de biologische bedrijfsvoering voldoende is voor de toekomst. De biologische landbouw legt namelijk de nadruk op milieu en het ecologische gedeelte van de bedrijfsvoering. Daardoor kan duurzaamheid echter in het geding komen (er is namelijk minder oog voor efficiëntie en optimale benutting van de grond(stoffen)). Er moet dus nagedacht worden over een systeem waarin aan beide aspecten recht gedaan wordt.

MAATSCHAPPELIJKE ACCEPTATIE

De agrarische sector heeft in Nederland te maken met een bijzonder negatieve beeldvorming. Steeds vaker komt de sector in het beklagdenbankje te zitten, omdat buitenstaanders (vaak ongefundeerd) kritiek hebben op de manier van produceren. Deze kritiek wordt allereerst veroorzaakt door gekleurde beeldvorming vanuit milieuorganisaties als GreenPeace en WakkerDier. Dit soort organisaties komt vaak met extreme gevallen of zelfs met situaties uit het buitenland naar buiten om 'dierenleed' zichtbaar te maken. Daarbij wordt de veehouderij vaak ver-

geleken met de mensheid, en een kalf wordt gelijkgetrokken met een baby. God zegt echter in de Bijbel dat de mens moet regeren over de dieren en dat we dieren mogen gebruiken als voedsel, mits dit op een verantwoorde manier gebeurt. Dat laatste gebeurt in Nederland zeker, want een agrarisch ondernemer moet zijn brood verdienen met zijn veestapel. Door er goed voor te zorgen, zorgt de veestapel ook goed voor hem! Een ziek en mager dier zal niets produceren, dus een boer zal altijd proberen dit te voorkomen. En dit is juist het punt dat milieuorganisaties vergeten. Bovendien kiezen boeren voor dat beroep, omdat ze iets met dieren hebben. Een boer is wel de laatste die zijn dieren gaat mishandelen!

Wel is waar dat veel agrariërs teveel in een 'cocoon' zitten en te weinig binding hebben met de consument⁵. Kan een agrariër zeggen: 'in deze situatie van mijn bedrijf ga ik verder, ik ben tevreden?!' Of moet hij zich elke dag afvragen wat er beter kan, om zo dichterbij de vraag van de consument te komen. Hoe belangrijk is het dat de agrariër vragen van de consument serieus neemt? Want die vragen zijn er! De huidige consument is meer dan ooit bezig met vragen rond-

Figuur 1 Dialogo

⁵ Kool, S. d. (2013). WUR.nl. Opgehaald van <https://www.wur.nl/nl/Publicatie-details.htm?publicationId=publication-way-343530333735>

De agrarische sector heeft in Nederland te maken met een bijzonder negatieve beeldvorming.

om dierenwelzijn (voedsel zonder antibiotica, koeien in de wei, scharrelkippen) en milieu (gewasbescherming, mestverwerking). Zonder de juiste dialoog en uitleg, kan dit leiden tot onbegrip over en weer.

De agrariër denkt vanuit eigen positie (de hoge kosten en de lage prijzen) en is erg afhankelijk van wet- en regelgeving. Als er dan ook nog veel vragen vanuit de consument komen, worden die vragen niet altijd in dank afgenomen. Het is echter niet terecht om te denken dat de consument er niets mee te maken heeft. De consument heeft er namelijk alles mee te maken; het is hun leefomgeving en het gaat uiteindelijk om hun voedsel!

In Figuur 1⁶ is te zien dat het contact tussen de agrariër en de consument veelal via de Nederlandse overheid verloopt. Het moet voor de agrariër een uitdaging worden om meer uit zijn 'cocon' te kruipen en zelf uitleg te geven om begrip te kweken. Om dit te laten lukken, staan we voor een hele grote verandering in de sector. Een betere dialoog tussen agrariër en consument zal leiden tot meer acceptatie, doordat de consument het verhaal van de landbouw kent.

Kortom, als SGP jongeren vinden we dat iedereen recht heeft op een eerlijk verhaal over de vraag waar ons voedsel vandaan komt. Wellicht hebben de kritische organisaties daar een rol in te vervullen, maar zeker is daar ook een rol weggelegd voor de producenten van het voedsel zelf. Zij kunnen als geen ander vertellen hoe ons

eten geproduceerd wordt en welke hordes er te nemen zijn voordat er een lekkere aardappel, stukje biefstuk of stuk fruit bij ons op tafel ligt. De overheid heeft hier volgens ons ook een taak in om te zorgen dat dit eerlijke verhaal niet ondersneeuwt door andere verhalen. Dit kan door initiatieven van de sector te ondersteunen en zo boeren de ruimte te geven voor hun verhaal. Op die manier kunnen de producenten de eindgebruikers bereiken en kan de eindgebruiker op basis van informatie van twee kanten een eigen mening vormen. Wat in ieder geval niet moet gebeuren, is dat wet- en regelgeving voortkomen uit hoog opgelopen emoties. Een voorbeeld daarvan is de motie verplichte weidegang. Mensen willen graag koeien in weide zien lopen, maar de Nederlandse overheid moet ondernemers vrijlaten in de keuze die het best past bij de eigen onderneming en gebaseerd is op specifieke vakkennis.

De consument kan hier ook zelf een bijdrage aan leveren. Consument, koop uw producten eens in een boerderijwinkel! Zo kunt u in gesprek gaan met de veehouder en wellicht een rondleiding over het bedrijf krijgen, want agrariërs worden enthousiast van geïnteresseerde mensen. Zo komt de agrarische ondernemer meer uit zijn 'cocon' en heeft hij meer plezier in zijn werk. Hij weet nu immers dat de consument een product koopt waarvan hij de achtergrond kent. En u als consument hebt het verhaal eens van de andere kant gehoord, vindt dit interessant en vertelt het tegen andere mensen. Zo komt informatie over de Nederlandse agrarische sector bij de consument via eigen inzichten en niet via een milieuorganisatie, want zij zijn de terroristen van agrarisch Nederland!

⁶ Figuur 1 is gemaakt door de auteurs van het essay.

PRIJSONTWIKKELING

Nederlanders geven gemiddeld 15% van hun loon uit aan voedsel. In verhouding met andere delen van de wereld is dit een laag percentage.

We kunnen dit positief duiden: onze agrariërs zorgen ervoor dat we een hoge waarborging van ons voedsel hebben voor een heel lage prijs. De andere kant is dat er door de lage prijzen steeds minder waardering voor het voedsel is, waarbij de agrariërs in het geding komen. De motivatie om hun onderneming te verduurzamen en innoveren is er, maar hier hangt wel een prijskaartje aan. Met de lage prijs die ze nu krijgen, is investeren moeilijk⁷.

Wat bij ons bijdraagt aan voedselzekerheid, maar ook aan de onzekerheid voor boeren is het feit dat in het buitenland voedsel tegen een lagere kostprijs geproduceerd kan worden. Belangrijke oorzaken hiervoor zijn de hoge grondprijzen en de strikte handhaving van regels in Nederland. Hierdoor is het voor Nederlandse telers vaak moeilijker om een goed rendement uit de teelt te halen. Verder zijn de normen qua bemesting en gewasbescherming in veel gevallen in het buitenland soepeler dan in Nederland, waardoor buitenlandse telers op een gemakkelijkere manier aan hun opbrengst kunnen komen.

Er is de laatste tijd veel aandacht voor de vraag of boeren in ontwikkelingslanden een eerlijke prijs krijgen. Dat is zeker een goede ontwikkeling voor de agrariërs in die landen, maar ook voor Nederlandse agrariërs is een betere prijs belangrijk. De Nederlandse agrariërs, die altijd voorop lopen in ontwikkelingen van de land-

Met de lage prijs die ze nu krijgen, is investeren moeilijk.

bouw wereldwijd, moeten blijven bestaan.

Moeten we juist als het gaat om een eerlijke prijs voor onze agrariërs, niet beginnen in eigen land?!

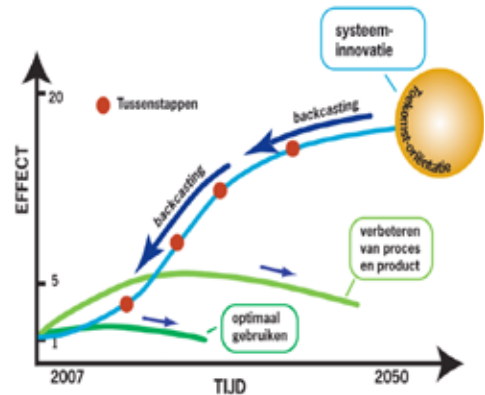
VOEDSELVEILIGHEID EN VOEDSELVERSPILLING

Bij het waarborgen van voedselveiligheid lopen we in Nederland zeker voorop qua eisen die we stellen aan het eten dat geproduceerd wordt. Al het voedsel dat in Nederland verkocht wordt, is te herleiden naar de producent en is, op enkele uitzonderingen na, voorzien van een houdbaarheidsdatum. Deze houdbaarheidsdatum zorgt naast voedselveiligheid helaas ook voor voedselverspilling. In veel gevallen worden goede producten, die nog veilig gegeten kunnen worden, gewoon weggegooid, omdat er toevallig op de verpakking staat dat gisteren de laatste dag was waarop het gegeten kon worden. Vaak komt dit door een gebrek aan kennis over het voedsel, of door een gebrek aan vertrouwen. Wanneer de informatievoorziening over het voedsel verbeterd zou worden, zou deze vorm van voedselverspilling teruggedrongen kunnen worden.

Wat verder veel boeren en tuinders steekt, zijn de bovenwettelijke eisen die afnemers stellen aan de producten. In Nederland zijn verschillende middelen toegelaten om gewassen te beschermen tegen ziektes en plagen. Deze middelen worden uitgebreid wetenschappelijk getoetst door het college voor toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden (ctgb).

⁷ Rabobank. (2016). Landbouw en voedsel - Rabobank. Opgehaald van Rabobank.nl: <https://www.rabobank.com/nl/about-rabobank/food-agribusiness/articles/2016/the-next-generation-report-here.html>

Dit college is een onafhankelijk overheidsorgaan dat de middelen toetst op basis van wetenschappelijk onderzoek. Bij de toelating van een middel wordt ook gekeken naar de veiligheid voor de consument. Hierbij wordt het maximum residu level (mrl) vastgesteld. Het MRL geeft aan hoeveel van een werkzame stof in een product achter mag blijven, zonder dat dit gevaar oplevert voor de gezondheid. Veel afnemers, en met name supermarkten, stellen echter bovenwettelijke eisen aan de producten die ze aangeleverd krijgen. Zo stellen supermarkten bij hun producten bijvoorbeeld 50% van de MRL als norm. Op deze manier worden de telers aan eisen gehouden die bovenwettelijk en onnodig zijn. Door de norm van het maximale residu terug te schroeven, denken de afnemers gezondere of veiligere producten aan te kunnen bieden. Dit is echter schijnveiligheid, omdat bij het wettelijke vastgestelde residu level de producten al erg veilig zijn voor consumptie. Telers worden door deze bovenwettelijke eisen echter wel gedwongen om hier al vanaf het begin van de teelt rekening mee te houden. Wanneer er plotseling een ziekte of plaag het gewas belaagt, heeft de teler vaak geen mogelijkheden meer om hier op te reageren, omdat anders het residu level boven de eisen van de afnemer uit zou kunnen komen. Hierdoor kan het wel eens zijn dat door een soort van schijnvoedselveiligheid, opbrengst verloren gaat, omdat gewassen niet optimaal beschermd kunnen worden. In Nederland hoeven we ons geen zorgen te maken over voedselzekerheid. In de winkels ligt altijd ruim voldoende en gevarieerd voedsel. Het gevaar bij deze situatie is dat op den duur voedsel niet meer op waarde geschat wordt. Zeker wanneer extreme weersom-

Figuur 2 Effect van innovatie

standigheden als langdurige regen of langdurige droogte optreden, wordt duidelijk dat het aanbod van voldoende voedsel minder vanzelfsprekend is dan menigeen in Nederland denkt. Op dit moment zie je tal van situaties ontstaan waarbij voedsel wat door Nederlandse agrariërs geproduceerd is, gewogen en te licht bevonden wordt omdat het product bijvoorbeeld een paar millimeter te klein is. Door hiervoor aandacht te vragen via verschillende media is op dit moment bereikt dat er voor deze producten toch verschillende afzetkanalen gevonden zijn. Dat deze manier van werken al jaren gangbaar is, geeft toch wel aan hoe groot de kloof is tussen de productie en de consumptie van het voedsel.

INNOVATIES

Waar staan onze agrarische ondernemingen in 2050? Bestaat er dan nog wel een agrarische sector als we zo door gaan?

In Figuur 2⁸ is te zien wat het effect is van verschillende soorten innovaties. De donkergroene lijn geeft aan wat er gebeurt als de ondernemers in hun bestaande situatie aanpassingen doen,

⁸ Veehouderij, D. D. (2001). Toekomst voor de veehouderij. Agenda voor een herontwerp voor de sector.

In Nederland hoeven we ons geen zorgen te maken over voedselzekerheid

om zo hun bedrijf optimaal te gebruiken. Het effect van de innovatie daalt na korte termijn weer, omdat er steeds weer nieuwe innovaties zijn. Je kunt hierbij denken aan het aanschaffen van een robot of het verbeteren van het voerrantsoen. Deze voorbeelden leveren alleen op korte termijn een voordeel.

De lichtgroene lijn geeft het verloop weer van agrariërs die een éénmalige grote investering doen om zo hun proces of product veilig te stellen voor de toekomst. Hierbij valt te denken aan een tweede tak geïmplementeerd binnen het bedrijf, zoals een mini-camping of een kaasmakerij. Deze vorm van innovatie heeft een langer effect, maar ook met alléén deze manier van innovatie is het bedrijf niet klaar voor de toekomst. Dit effect daalt namelijk ook na enige tijd.

De blauwe lijn geeft de ondernemers weer die inspelen op de vraag van de consument en daarbij hun bedrijf constant willen verbeteren met oog op de toekomst, met de vraag in hun hoofd: wat wil de consument en wat is voor mij als ondernemer haalbaar? Dit kan ook het bedrijf met de mini-camping zijn, dat blijft inspelen op de wensen van de consument en tegelijk zorgt dat het eigen bedrijf gezond mee blijft groeien met de ontwikkeling om zich heen.

Het is dus belangrijk dat een agrarische ondernemer blijft investeren en steeds bedenkt wat nog beter kan, om zo toekomstgerichte keuzes te maken voor zijn onderneming en daarbij ook

te denken aan de wensen van de consument. Door steeds terug te kijken naar de innovatie kan vroegtijdig een negatief effect geconstateerd worden. Zo kan er als nog snel geschakeld worden. Dit geeft de blauwe lijn in figuur 2 ook weer.

Voor de overheid ligt er hier de taak om zorgvuldig te zijn in het beleid. We hebben gezien hoe ver een boer vooruit moet kijken om goede keuzes te maken. Wat daarbij niet helpt, is een overheid die haar beleid voortdurend verandert, aanscherpt en bijstelt. Daarom is het zaak dat er een meerjarenbeleid komt op het gebied van landbouw en veeteelt. Boeren moeten weten waar ze aan toe zijn en niet keer op keer geconfronteerd worden met nieuwe normen⁹.

TOEKOMSTIGE ONTWIKKELING

Als we naar de toekomst voor de boeren en tuinders in Nederland kijken, zijn er zeker wel een aantal uitdagingen te zien die de komende jaren de aandacht verdienen. Veel familiebedrijven zijn te klein om een volwaardig inkomen mee te verdienen. Hierdoor zullen in de toekomst steeds meer bedrijven samen gaan werken of beheerd worden door grotere bedrijven¹⁰.

Wat in de toekomst ook invloed zal hebben op de agrarische bedrijven is de steeds maar stijgende grondprijs. Door deze hogere prijs worden bedrijven gedwongen om op de een of andere manier ergens op hun bedrijf meer inkomsten te genereren. Per bedrijf is te zien dat dit op verschillende manieren gebeurt. Bij de één past het goed in z'n straatje om intensiever te gaan telen, zich meer te richten op de teelt

⁹ Nederland, L. T. O. (2001). *Toekomst van de veehouderij in maatschappij en markt*. Den Haag: LTO Nederland.

¹⁰ Keulen, H. V. (1997). *De Nederlandse veehouderij: klaar voor de toekomst*.

SGP-jongeren vindt dat er bij de overheid de taak ligt om te zorgen voor een goed agrarisch ondernemersklimaat.

van uitgangsmateriaal en op die manier een hoger saldo te halen. Bij een ander past een neven-tak zoals kinderopvang of een zorgtak weer beter. Door deze intensivering of verbreding van

bedrijven kunnen bedrijven ondanks stijgende kosten wel blijven bestaan.

SGP-jongeren vindt dat er bij de overheid de taak ligt om te zorgen voor een goed agrarisch ondernemersklimaat, waarbij ruimte is voor innovatieve en vernieuwende boeren die op een gezonde manier hun bedrijf in het mooie Nederland willen voortzetten. Het terugkomen van een minister voor landbouw is wat ons betreft een schitterende stap in de goede richting!

Mensenrechten, niet het populairste politieke thema. Ook in het verkiezingsprogramma van de SGP komt de term maar weinig aan bod. Als het gaat om buitenlandpolitiek scoren welbekende thema's als Israël en de Europese Unie stukken beter. Wanneer mensenrechten aan bod komen is dat meestal gericht op de context van christenvervolging. Is dit terecht?

Coen Hermenet, voorzitter commissie Internationaal

Christelijke politiek en mensenrechten

Deze bijdrage beoogt het onderwerp mensenrechten nadrukkelijker onder de aandacht te brengen als onderdeel van buitenlandbeleid, in het bijzonder in het licht van christelijke politiek. Hoe verhouden de Bijbel en mensenrechten zich tot elkaar? Hoe moeten we als christen(politici) omgaan met de huidige invulling van de mensenrechten op het internationale toneel? En moeten we eigenlijk blij zijn met het bestaan van een Mensenrechtenraad bij de Verenigde Naties (VN)?

Deze bijdrage behandelt achtereenvolgens mensenrechten in Bijbels perspectief, gevolgd door een bespreking van de huidige (internationale) invulling van de term mensenrechten. Ver-

volgens wordt de casus van de VN-Mensenrechtenraad besproken, waarbij aandacht is voor het belang van de Raad en de ernstige problemen rond het functioneren ervan. Ten slotte wordt met enkele concluderende opmerkingen en aanbevelingen afgesloten. Allereerst moeten we bedenken dat ook in de huidige situatie de ruimte die er is voor het Bijbelse geluid benut moet worden. Niets doen is geen optie. In de tweede plaats moeten we de positieve aspecten die er zijn, bijvoorbeeld in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM), (her)waarden. Tot slot moet onrecht altijd benoemd blijven worden, juist omdat het Bijbelse gebod van liefde tot God en de naaste ermee gemoeid is. Kortom, er ligt een plicht en noodzaak om de Bijbel-

Er ligt een plicht en noodzaak om de Bijbelse visie op mensenrechten met overtuiging ten gehore te brengen.

se visie op mensenrechten met overtuiging ten gehore te brengen.

MENSENRECHTEN IN BIJBELS PERSPECTIEF

Wat zijn mensenrechten? ‘Rechten die geacht worden aan ieder mens toe te komen’, zegt het woordenboek.¹ Mensenrechten zijn door mensen op schrift gesteld, en zouden werkelijkheid moeten zijn voor ieder mens, ongeacht kenmerken of omstandigheden. Denk hierbij aan rechten als het recht op leven, vrijheid van meningsuiting en het recht op vrijheid van godsdienst. In de Bijbel zijn er tal van aanknopingspunten te vinden om op een positieve manier naar mensenrechten te kijken. Recht en gerechtigheid zijn belangrijke Bijbelse principes. Denk bijvoorbeeld aan het ‘Doet recht de arme en den wees, rechtvaardigt den verdrukte en den arme’ (Psalm 82:3) en Psalm 37:28: ‘De HEERE heeft het recht lief’. De waardigheid van de mens en van het leven speelt een grote rol in de Bijbel. Mensenrechten zijn door God gegeven om deze waardigheid te beschermen. De Bijbelse boodschap omtrent mensenrechten is dan ook bepalend voor de visie van SGP-jongeren dit onderwerp.

Een van de belangrijkste internationale mensenrechtendocumenten is de Universele Verklaring

van de Rechten van de Mens (UVRM). In strikte zin was het niet meer dan een verklaring die werd aangenomen, maar het document vormt nog altijd een belangrijke basis voor latere mensenrechtenverdragen (die wel officiële verplichtingen behelzen) en mensenrechteninstrumenten van allerlei internationale organisaties.² De principes van recht en gerechtigheid komen herhaaldelijk aan de orde in de UVRM. Echter, ook andere Bijbelse gegevens en principes zijn terug te vinden in de UVRM. Zo wordt er gesproken over ‘de inherente waardigheid (...) van alle leden van de mensengemeenschap’.³ En zeker, God heeft de menende kroon op Zijn schepping genoemd, waardigheid gegeven. De mens is geschapen naar Gods beeld (Genesis 1:26, 27), en de Heere heeft de mens ‘een weinig minder gemaakt dan de engelen’ en ‘met eer en heerlijkheid gekroond’ (Psalm 8:6).

Verder vinden we in zowel de UVRM (preamble) als in de Bijbel het positieve verband tussen recht en gerechtigheid enerzijds en vrede anderzijds terug: ‘Het werk der gerechtigheid zal vrede zijn’ (Jesaja 32:16). In de dertig artikelen van het UVRM treffen we nog veel meer waardevolle punten aan. Zo gaat het over menselijke waardigheid en plichten tegenover de naaste (artikel 1) en over gelijke rechten, vrijheden en bescherming van ieder mens (artikel 2 en 7). In de artikelen 3, 4 en 5 gaat het over het recht op leven, vrijheid en onschendbaarheid, het verbod op slavernij, slavenhandel en horigheid, en het verbod op foltering en andere ‘wrede, onmenselijke of ontrendende behandeling of bestraf-

¹ Kramers Compactwoordenboek Nederlands. Mensenrechten.

² Zie <https://www.mensenrechten.nl/nl/welke-mensenrechten-zijn-er>

³ Alle citaten uit de UVRM zijn afkomstig uit de genoemde Nederlandstalige versie in noot 2.

fing'.⁴ Al deze zaken zijn ook gevat in het zesde gebod, zoals ook terug te vinden is in Zondag 40 van de Heidelbergse Catechismus: 'Dat ik mijn naaste noch met gedachten, noch met woorden of enig gebaar, veel minder met de daad, door mijzelfen of door anderen ontere, hate, kwetse of dode' (vraag 105).

De rol van de overheid komt in de UVRM in het bijzonder ter sprake in de artikelen 6 tot en met 15 en 18 tot en met 28. De wet (en daarmee de overheid) dient te beschermen tegen onrecht, daadwerkelijk 'recht' te doen en te spreken, kortom een schild te zijn voor alle burgers in het algemeen, en de zwakken in het bijzonder. Ook dit is een voluit Bijbelse notie. De overheid is 'Gods dienaar, u ten goede', zo staat in Romeinen 13:4. Van koning David staat: 'David deed zijn ganse volk recht en gerechtigheid' (2 Samuël 8:15).⁵

Huwelijk en gezin worden bijzonder positief besproken in artikel 16: 'Het gezin is de natuurlijke en fundamentele groepseenheid van de maatschappij en heeft recht op bescherming door de maatschappij en de Staat.' Deze beschrijving is in lijn met Genesis 2.

In artikel 28 wordt gepleit voor orde: 'Een ieder heeft recht op het bestaan van een zodanige maatschappelijke en internationale orde, dat de rechten en vrijheden, in deze Verklaring genoemd, daarin ten volle kunnen worden verwezenlijkt.' Orde, vrede en recht horen bij elkaar.

God is geen God van verwarring, maar van vrede.

Dat is ook precies de reden waarom er gezag en overheden moeten zijn, zodat 'wij een gerust en stil leven leiden in alle godzaligheid en eerbaarheid' (artikel 36 Nederlandse Geloofsbelijdenis). 'God is geen God van verwarring, maar van vrede' (1 Korinthe 14:25).

MENSENRECHTEN: LOS VAN HET WOORD

Er zijn vele positieve lijnen te trekken tussen mensenrechtendocumenten en de Bijbel. Helemaal zijn er ook vele zaken in deze documenten terug te vinden die onverenigbaar zijn met de Bijbel, of er zelfs fundamenteel tegenin gaan. In de eerste plaats is de benadering in documenten als de UVRM fundamenteel anders dan de Bijbelse benadering van rechten. Zoals de naam al zegt, gaat het bij mensenrechten zoals vastgelegd in de UVRM om de term 'rechten'. 'Een ieder heeft recht op...', valt er steeds opnieuw te lezen. Het gaat er dus om hoe anderen, zowel individuen als de overheid, met jou om zouden moeten gaan. Slechts enkele keren wordt verwezen naar plicht en verantwoordelijkheid. Als we dit vergelijken met de Tien Geboden is het contrast snel duidelijk. Alle geboden bevatten de gebiedende wijs, vaak 'gij zult'. Niet als een set willekeurig opgelegde regels, maar juist ook om de samenleving te ordenen en leefbaar te houden. Soms lijkt het erop dat spreken over rechten ten koste gaat van het spreken over plichten

⁴ De Nederlandstalige versie van de verklaring is hier te vinden: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=dut>. Het officiële document (in de zes officiële VN-talen) is hier te vinden: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>

⁵ Dr. W. de Greef schrijft in zijn bijdrage 'Recht en gerechtigheid' uitvoeriger over een Bijbelse visie op recht, gerechtigheid en overheid: <https://www.digibron.nl/search/detail/818bdb9b1d397de955d70c5cc74a465/recht-en-gerechtigheid>

De plicht om het goede te zoeken blijft overeind staan, ondanks maatschappelijke en politieke context en tijdgeest.

en eigen verantwoordelijkheid. In de Bijbel staan rechten, plichten en verantwoordelijkheid echter allemaal recht overeind. God gaf de mens de wet (plichten), en eist gerechtigheid. Dan kan het niet anders dan dat daar ook rechten bij horen.

Op allerlei plaatsen in documenten als de UVRM treffen we teksten aan die onverenigbaar dan wel direct in strijd met de Bijbel zijn. Hierbij gaat het veelal meer om de geest waarin de tekst geschreven is dan om de inhoud of verwoording. In de preambule lezen we bijvoorbeeld: 'Overwegende (...) dat de komst van een wereld, waarin de mensen vrijheid van meningsuiting en geloof zullen genieten, en vrij zullen zijn van vrees en gebrek, is verkondigd als het hoogste ideaal van iedere mens'. Een bijzonder schraal 'hoogste ideaal' wanneer we dit vergelijken met het 'hoogste ideaal' in de Bijbel: leven tot de eer van God. Wanneer Petrus spreekt over 'een wereld waarin gerechtigheid woont' (2 Petrus 3:13) gaat dit in de eerste plaats over het hiernamaals. Het streven naar gerechtigheid op aarde is hiermee echter niet in strijd, integendeel!

De plicht om het goede te zoeken blijft overeind staan, ondanks maatschappelijke en politieke context en tijdgeest. In het huidige omgaan met mensenrechten en uit de betreffende documenten blijkt duidelijk dat God als Gever van mensenrechten absoluut niet (meer) geaccepteerd wordt. Hoewel de eerste en tweede tafel van

Gods wet niet 'los verkrijgbaar' zijn, is terugtrekken als dit wel gebeurt geen optie. Zowel zorgdragen voor een goed openbaar bestuur, het in gesprek blijven met de medemens en het streven naar vrede, recht en gerechtigheid zijn Bijbelse gegevens. Dit geldt ook voor de mensenrechtendialoog als onderdeel van het buitenlandbeleid.

NATUURRECHT

De UVRM wordt wel gezien als het begin van de mensenrechtendoctrine. Zoals we gezien hebben zijn er positieve lijnen te trekken tussen de Bijbel en de UVRM, maar zijn er ook zaken die onverenigbaar zijn. Als het gaat over de vraag wat de bron van mensenrechten is, is het begrip 'natuurrecht' van belang. De natuurrechtsleer staat tegenover de leer van het rechtspositivisme, dat uitgaat van cultuurrecht: wet- en regelgeving zijn het resultaat van gewoonten en normen die in een bepaalde cultuur gelden en houden dus niet noodzakelijkerwijs verband met de moraal. Het idee van natuurrecht is dat ieder mens, ongeacht omstandigheden, tijd of plaats, rechten heeft. Deze rechten gelden 'van nature', of zijn 'door de natuur gegeven'. Het positief (geldende) recht mag zodoende nooit in strijd zijn met het natuurrecht. Die gedachte lag onder meer aan de basis van de opkomst van grondwetten in veel westerse landen.

Natuurrecht is door de eeuwen heen veel in verband gebracht met het bestaan van een god. Onder meer Augustinus en Thomas van Aquino zagen God als bron van het natuurrecht. Hiermee stonden zij in lijn met Plato en Aristoteles, die ook uitgingen van het bestaan van zekere natuurrechten, al was hun bron een meer algemeen, metafysisch wezen, dat aanwezig zou zijn

in een transcendent Ideeënrijk. Het natuurrecht is, in de filosofie en in de eerste systematische theorieën over de oorsprong van het recht, lange tijd gezien als iets dat onlosmakelijk voortkomt uit een Opperwezen. De rechtspositivistische opvatting dat het recht in zichzelf waardenvrij is en geen eigen bron bevat, is een relatief jong idee binnen de rechtsfilosofie.

De stelling dat rechtspositivisten vanuit mensenrechtelijk perspectief een problematische positie hebben, is niet zo moeilijk te onderbouwen. Als mensenrechten immers gereduceerd worden tot conventies die op sociale contracten en culturele omstandigheden gebaseerd zijn, dan heb je geen morele claim op basis waarvan mensenrechtenschendingen aan de kaak gesteld kunnen worden.

Termen als absoluut, universeel en onvervreemdbaar worden veel in verband gebracht met het begrip natuurrecht. In de mensenrechtendoctrine zijn deze termen overgenomen.⁶ Hierdoor lijken de termen natuurrecht en mensenrechten soms inwisselbaar. Christenen hebben er in de eerste plaats op toe te zien hoe het begrip mensenrechten ingevuld wordt. Zoals we gezien hebben kan de term, in Bijbels licht, zowel positief als negatief gebruikt worden. Daarnaast hebben christenen geen andere keus dan het zich aantrekken dat er mensenrechten geschonden worden. Met mensenrechtenschen-

Het idee van natuurrecht is dat ieder mens, ongeacht omstandigheden, tijd of plaats, rechten heeft.

dingen wordt immers tegen Gods geboden gezondigd.

RECHTEN OF PLICHTEN?

De Poolse filosoof Leszek Kolakowski vroeg zich af waarom UVRM per se in de vorm van rechten beschreven moest worden, in plaats van in plichten.⁷ Zeker met het grote verschil tussen de geest van de UVRM en de Bijbelse benadering van rechten en plichten in gedachten is dit een interessante en relevante vraag.

De UVRM gaat om een normatieve tekst, een 'opsomming van wensen'.⁸ In plaats van deze reeks wensen zou er een reeks plichten voor overheden moeten zijn volgens Kolakowski. Plichtentaal is duidelijk, mensenrechtentaal is onduidelijk, stelt Kolakowski: 'We weten zelden hoe ver de geldigheid van een bepaald recht reikt.'⁹ Mensenrechten zijn een ideologie, stelt hij verder: 'De wereld hoort eerlijk te zijn en niet oneerlijk. Wie kan hier tegen zijn? Niemand. Maar het is wel ideologie. De werkelijkheid is namelijk anders. Mensen blijven elkaar vermoorden. Het is twijfelachtig of de aankondiging dat iedereen recht op leven heeft een betere maat-

⁶ Zie bijvoorbeeld de preambule en artikel 1 van de UVRM, waarin gesproken wordt over 'inherente waardigheid en van de gelijke en onvervreembare rechten van alle leden van de mensengemeenschap' (preambule). Artikel 1 spreekt over de 'begiftiging' met verstand en geweten, wat verwijst naar een Opperwezen, en zegt dat ieder mens 'vrij en gelijk in waardigheid en rechten' geboren wordt.

⁷ Kolakowski, L. (2004). *Het gevaar van mensenrechten*. <https://www.groene.nl/artikel/het-gevaar-van-mensen-rechten>

⁸ Idem

⁹ Idem

regel is om moorden en oorlogen te voorkomen dan de Tien Geboden of een adequaat optreden van politie en justitie.'

'De mensenrechtendoctrine bezit nóg een gevaarlijk element', stelt Kolakowski. 'Ze heeft in onze beschaving een sfeer geschapen van eideloze aanspraken die in mensenrechtentaal worden verkleed. Wat ik mezelf ook maar toewens, ik heb er recht op.' In de huidige situatie is het vaak problematisch om een verantwoordelijke aan te wijzen voor (vermeende) mensenrechtenschendingen, bijvoorbeeld als het gaat om het recht op arbeid. Als je werkloos bent, wie is daar dan verantwoordelijk voor? 'Het is niet verstandig om rechten te formuleren die niet door de staat kunnen worden gegarandeerd.'¹⁰

Kolakowski's oplossing is deze: 'Volgens mij zou een internationale conventie ons betere diensten bewijzen dan de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens: een conventie die zou bepalen wat de overheid wel en niet mag doen, een conventie van beperkingen, niet van rechten. Kortom, geen lijst van zaken waar ik recht op heb, maar een opsomming van handelingen die geen enkele staat mag begaan.' Overigens zouden plichten voor individuen daar goed aan toegevoegd kunnen worden, in lijn met de Tien Geboden.

CASUS: DE VN-MENSENRECHTENRAAD

Het belangrijkste internationale forum waarbinnen mensenrechten worden besproken is de Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties (VN). Ten minste tien weken per jaar is Genève

hét middelpunt van de wereld als het gaat om mensenrechten, wanneer de VN-Mensenrechtenraad in drie verschillende sessies bijeenkomt.¹¹ De Raad heeft een wisselende samenstelling en bestaat uit 47 leden. De 'waarnemende' staten (de niet-leden) kunnen wel mee debatteren, maar hebben geen stemrecht. Achtereenvolgens worden het belang van de Raad, het probleem van autoritaire regimes, het probleem van de anti-Israëlhouding in de Raad en andere problematische aspecten besproken.

HET BELANG VAN DE MENSENRECHTENRAAD

Wat is het belang van de Mensenrechtenraad eigenlijk? Allereerst is het belangrijk te beseffen dat alle VN-organen en VN-organisaties bestaan bij de gratie van de lidstaten. De Mensenrechtenraad bestaat bij de gratie van de lidstaten, net als veel andere VN-organen. In tegenstelling tot de VN-Veiligheidsraad en de Algemene Vergadering heeft de Mensenrechtenraad geen formele macht of bevoegdheden, en kan er dus ook niets afgedwongen worden. De Raad kan echter wel degelijk een rol van betekenis spelen. Voor veel 'gewone' burgers is de VN een gezaghebbende organisatie. Uitingen van de VN hebben invloed op de publieke opinie.

Daarnaast is de macht die de Mensenrechtenraad heeft die van *naming and shaming*. In landen als Noord-Korea en China hebben slachtoffers geen stem. De Raad kan in zulke gevallen het verschil maken door voor deze mensen op te komen en hun situatie internationaal onder de aandacht te brengen. Veel staten blijken bijzon-

¹⁰ Idem

¹¹ De VN-Mensenrechtenraad komt tien weken per jaar bijeen voor reguliere sessies: vier weken in februari/maart, drie weken in juni/juli, en 3 weken in september.

der gevoelig te zijn voor publieke, internationale aantijgingen. Een verklaring van de VN waarin staat dat mensenrechten worden geschonden verzwakt een land op het internationale toneel. Maar ook in het eigen land ontstaat er schade, doordat politieke dissidenten zich gesterkt weten door het oordeel van 'de VN'. Diverse staten schrikken er daarom niet voor terug allerlei drukmiddelen – economisch, financieel, politiek, diplomatiek – in te zetten om ervoor te zorgen dat ze niet bekritiseerd zullen worden. Deze macht van *namings and shaming* tekent dus het potentiële belang van de Mensenrechtenraad.¹² Vanwege allerlei ernstige problemen in het hele 'systeem' van de Mensenrechtenraad (input, proces en output) komt deze potentiële waarde van de Raad echter maar zelden tot zijn recht.

MENSENRECHTENSCHENDERS OP BELANGRIJKE POSITIES

Een eerste groot probleem met de VN-Mensenrechtenraad is dat de vraag niet is of, maar hoeveel vertegenwoordigers van autoritaire en dictatoriale regimes hoge posities binnen de VN bekleden. Stuk voor stuk zijn het landen die weinig tot geen enkel respect voor mensenrechten tonen en verkozen worden (door andere landen) in een raad of commissie die de bevordering van mensenrechten juist als haar kerntaak heeft. De praktijk leert dat niet zelden de meerderheid van de kandidaten voor een zetel in een Mensenrechtenraad een dubieuze mensenrechtensitua-

Een eerste groot probleem met de VN-Mensenrechtenraad is dat de vraag niet is of, maar hoeveel vertegenwoordigers van autoritaire en dictatoriale regimes hoge posities binnen de VN bekleden.

tie kent.¹³ Onder diplomatieke druk blijken westerse landen echter ook niet altijd zo principieel te zijn als ze zich voordoen, door toch op autoritaire regimes te stemmen.¹⁴ Met de oprichting van de nieuwe Mensenrechtenraad in 2006 werd besloten dat leden verkozen zouden worden in competitieve verkiezingen. Bij de verkiezingen voor de nieuwe leden moest de bevordering en bescherming van mensenrechten in het betreffende land meegewogen worden.¹⁵ Nog verdergaand was de bepaling dat landen die ernstige en systematische mensenrechtenschendingen pleegden uit de Raad gezet zouden kunnen worden.¹⁶ Allerelei mensenrechtenschendende regimes blijven echter terugkeren in de Raad.

HARDNEKKIG ANTI-ISRAËLSENTIMENT

Kofi Annan, voormalig Secretaris-Generaal van de VN, besteedde veel aandacht aan hervorming van de VN. Zijn rapport, *In larger freedom*, legde op pijnlijke maar eerlijke wijze de ernstige gebreken van onder meer de Mensenrechtencom-

¹² Voor de analyse in deze alinea is gebruikgemaakt van de volgende bron: Neuer, H. (2018). *Hillel Neuer Speech to SIHMUN at UN European Headquarters*: <https://www.youtube.com/watch?v=1kXMISRHGB4>

¹³ UN Watch. (2016). *Electing the 2017-2019 Member of the U.N. Human Rights Council*: <https://www.unwatch.org/wp-content/uploads/2016/10/HRC-Candidates-Report-2017-2019-Final-1.pdf>

¹⁴ UN Watch. (2018). *Saudis Win Seat on Third UN Women's Rights Body*: <https://www.unwatch.org/un-sells-3-womens-rights-bodies-oil-rich-saudi-arabia/>

¹⁵ VN-Mensenrechtenraadresolutie 60/251

¹⁶ Neuer, H. (2018). *Hillel Neuer Speech to SIHMUN at UN European Headquarters*: <https://www.youtube.com/watch?v=1kXMISRHGB4>

missie bloot. Een van de voorbeelden van ‘politisering en selectiviteit’ waar Annan over sprak¹⁷ (voordat de Mensenrechtenraad werd opgericht) was het anti-Israëlsentiment in de VN. Tegelijk is het een illustratie bij bovengenoemd punt over de consequenties van problematische regimes op belangrijke posities. Een groep landen kreeg het namelijk voor elkaar dat één land iedere sessie van de Mensenrechtenraad terugkwam door middel van een vast agendapunt. Waar was men zo eensgezind over? Noord-Korea wellicht? Nee, Israël viel de eer te beurt. Het beruchte agenda item 7 kreeg de titel ‘Mensenrechtensituatie in Palestina en andere bezette Arabische gebieden’.¹⁸

De Mensenrechtenraad, als het wakend oog over de bevordering en bescherming van mensenrechten wereldwijd, spreekt zich in resoluties uit over situaties en landen waar dringend aandacht voor nodig is. Van alle resoluties gericht aan een specifieke staat die de Mensenrechtenraad in de periode 2006-2016 aannam, betroffen meer dan de helft Israël (68 van de 135 resoluties).¹⁹

Selectiviteit en politisering spelen in de Raad een grote rol, zo blijkt. Het ironische is dat wanneer landen als Noord-Korea, Venezuela of Syrië aangesproken worden op hun ernstige mensenrechtenschendingen, zij altijd de VN-waarden van ‘universaliteit, objectiviteit en non-selectiviteit’²⁰ invoeren. Dit is tekenend voor hoe veel van deze regimes de VN gebruiken: voor het autoritaire karretje spannen als het kan, negeren of agressief terugvechten als het moet. VN-principes als het uitkomt, maar zeker niet tijdens de behandeling van item 7. Ook westerse democratieën, waaronder Nederland, helpen deze praktijk in stand te houden. Hoewel er soms op nationaal niveau soms aandacht is voor het meedoen aan het anti-Israëlsentiment blijft de praktijk vaak onveranderd.

ANDERE PROBLEMATISCHE ASPECTEN

De aanwezigheid van mensenrechtenschenders op belangrijke posities en het voortdurende anti-Israëlsentiment vormen de meest problematische aspecten van de Mensenrechtenraad. Het einde van de lijst met problematische aspecten is daarmee echter nog niet bereikt. Onder meer de volgende problemen zijn ook prominent aanwezig, en zijn gezien het eerder besproken belang van de Raad relevant:

- **Ethische agenda – abortus.** Allereerst is de algehele tendens overduidelijk pro-abortus. Wanneer abortus (‘reproductieve rechten’) ter sprake komt in de Raad kunnen daar eigenlijk maar twee redenen voor zijn: of een land krijgt een veeg uit de pan omdat abortus nog altijd niet is toegestaan, of een land wordt geprezen omdat abortus nu eindelijk gelegaliseerd is (zoals bij Ierland het geval was). Dit is een directe inbreuk op het recht op leven. Verwoede

¹⁷ Verenigde Naties. (2005). Report of the Secretary-General. *In larger freedom: towards development, security and human rights for all*: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/A.59.2005.Add.3.pdf>

¹⁸ OHCHR. (z.d.). *Human Rights Council. Agenda*. <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/10session/ProvAgenda10session.pdf>

¹⁹ UN Watch. (2016). *The U.N. and Israel: Key Statistics from UN Watch*. <https://www.unwatch.org/un-israel-key-statistics/>

²⁰ Verenigde Naties. (1993). *Vienna Declaration and Programme of Action*, artikel 32: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx>

pogingen om dit recht niet op ongeboren van toepassing te laten zijn doen daar niets aan af.

- **Ethische agenda – onderwijs.** Het streven naar *comprehensive sexuality education*, afgekort CSE, speelt een steeds belangrijker rol in de VN. Het komt erop neer dat landen ertoe worden opgeroepen kinderen al van jongs af te leren dat op het gebied van seksualiteit vrijwel alles acceptabel is, onder het mom van rechten en vrijheden. Abortus hoort daar nadrukkelijk bij, aldus deze ideologie. In enkele gevallen spreken landen zich publiekelijk uit in de Raad tegen zaken als CSE en abortus. Vaak gaat het echter niet om meer dan de mededeling dat een resolutie wordt gesteund, maar dat een bepaald aspect zoals CSE niet de instemming van het betreffende land heeft. Zonder twijfel worden allerlei zaken uitgewisseld en onder druk besloten. Het is bijvoorbeeld niet ondenkbaar dat Afrikaanse landen in ruil voor ontwikkelingshulp progressieve donorlanden geen strobreed in de weg mogen leggen.
- **Eenzijdigheid.** Een bepaalde vorm van politieke correctheid wordt zichtbaar in de thema's die steeds terugkomen, of juist nooit aan bod komen. Populisme, extreem rechts en islamofobie doen het bijvoorbeeld goed in de Raad, wat betreft gespreksonderwerpen. Problemen met 'links', zoals veroorzaakt door communisme of socialisme, komen daarentegen vrijwel nooit aan bod. Hetzelfde geldt voor kritische geluiden over de donkere kanten van de islam. Het wonderlijke is dat, generaliserend gesproken, zowel autoritaire als democratische landen hier in meegaan. Het resultaat is niet verbazingwekkend: deze aanpak werkt polariserend en contraproductief. Een sterk politiek gekleurde Raad trekt gelijkgestemden aan en jaagt andersdenkende regeringen te-

gen zich in het harnas.

- **Maakbaarheid.** In generaliserende termen gesproken leeft in de Raad sterk de gedachte dat de overheid de oplossing zou moeten bieden voor alle mogelijke problemen. Met andere woorden: de meerderheid van de leden van de Mensenrechtenraad hangt deze vorm van het maakbaarheidsideaal aan. De grote rol die weggelegd wordt voor de staat creëert allereerst verwachtingen die vaak niet waargemaakt kunnen worden. Daarnaast is er dusdanig weinig aandacht voor de verantwoordelijkheid van burgers dat de focus op de overheid als uitkomst alleen maar versterkt wordt.

CONCLUSIE

Hoe moeten christelijke politici, en christenen in het algemeen, omgaan met mensenrechten? Als het gaat om teksten als de UVRM is het helder dat er sprake is van zowel mooie Bijbelse aanknopingspunten als om een geest en uitwerking van mensenrechten die juist mijlenver van de Bijbel af staat. En moeten mensenrechten niet beschreven worden in een reeks verplichtingen? Tot slot blijkt de organisatie die zich het meest met mensenrechten bezighoudt talloze grondige problemen te hebben. Kortom, wat betekent dit alles voor de verhouding tussen christelijke politiek en mensenrechten?

Allereerst is het belangrijk om te realiseren dat de huidige situatie een gegeven is dat niet zomaar veranderd kan worden. De UVRM en Mensenrechtenraad zijn er nu eenmaal, daar hebben we mee te maken. De vraag is: wat doen we ermee? Als het goed is laten christenpolitici zowel bij de positieve aspecten (de punten die weerklank vinden in Gods Woord) als bij de negatieve aspecten (die onverenigbaar zijn met Gods

Woord) van zich horen. We moeten bedenken dat wanneer de ruimte voor het Bijbelse geluid niet benut wordt, deze ruimte maar wat graag ingevuld zal worden met onbijbelse geluiden, die de huidige negatieve aspecten alleen maar zullen versterken. Niets doen neemt de verantwoordelijkheid niet weg.

Ten tweede moeten we dankbaar zijn voor de positieve aspecten die er zijn. Zo staan er zaken in de UVRM die vandaag de dag niet eens zo vanzelfsprekend meer zijn, zoals de positieve noties over huwelijk en gezin (artikel 16) en de vrijheid van onderwijs (artikel 26).

Als derde moet onrecht altijd benoemd blijven worden, in de volle overtuiging dat het gaat om zowel de wil en eer van God als ook het welzijn van de mens en de wereld. Calvijn heeft met zijn 'Institutie' ook op dit punt een schat aan Bijbelse inzichten achtergelaten.²¹ Hierbij gaat het niet alleen om onderwerpen die duidelijk in verband

te brengen zijn met de Bijbel, maar in brede zin om alle zaken waar het thema recht en gerechtigheid speelt.

Hierbij moet gezegd worden dat op het onderwerp van ethische zaken Nederland allereerst zelf huiswerk te doen heeft. Nederland speelt op dit vlak vaak een negatieve rol, als het gaat om het bevorderen en verdedigen van zaken als abortus. Vervolgens moet Nederland ervoor zorgen dat het pro-life-geluid gehoord wordt in de Mensenrechtenraad en dat daar voor andere landen ook ruimte voor is, zonder dat daar op welke manier dan ook sancties op volgen.

Kortom: er ligt een plicht om (verder) met mensenrechten aan de slag te gaan. Vanuit Gods Woord klinkt de oproep, en vanuit de praktijk blijkt de noodzaak om een christelijke visie op mensenrechten met volle overtuiging te laten klinken.

²¹ In hoofdstuk 20 van de *Institutie* bespreekt Calvijn het ambt van de overheid. In onder meer de paragrafen 2, 9 en 10 gaat het over de genoemde verbinding tussen (on)recht, regering, de eer van God en het welzijn van de mens.